№11(108) (2026 ж. Қараша/Ноябрь 2026 г.)

ULAĠATTY USTAZ JOLY

Республиканский информационный научно-методический журнал
Республикалық ақпараттық ғылыми-әдістемелік журналы

- *«Адам баласы адам баласынан ақыл, ғылым, мінез деген нәрселермен озады.»*
- *«Білгеніңді үйрету – шынайы білімнің белгісі.»*

Омарова Самал Аманкуловна

Логопед
“Ю.А.Гагарин атындағы мектеп-лицейі” КММ
Қарағанды облысы, Шет ауданы, Ақадыр кенті

«ULAĠATTY USTAZ JOLY» республикалық ақпараттық ғылыми-әдістемелік журналының
№11(108) (2026 ж. Қараша) шығарылымы. Выпуск №11(108) (Ноябрь 2026 г.)
республиканского информационного научно-методического журнала
«ULAĠATTY USTAZ JOLY».

Басылымның кезеңділігі - айына 4 рет шығады

Периодичность издания — 4 раза в месяц.

№ KZ44VPY00078195 есепке қоюы туралы
КУӘЛІК

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде берілген

СВИДЕТЕЛЬСТВО
о постановке на учет № KZ44VPY00078195

Выдано Комитетом информации Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан

ТАҚЫРЫПТЫҚ БАҒЫТЫ:
білім беру саласындағы оқу-әдістемелік, ғылыми-тәжірибелік, ақпараттық -сараптамалық, педагогикалық инновациялық тәжірибелерді тарату бойынша материалдар жариялау.

ТЕМАТИЧЕСКОЕ НАПРАВЛЕНИЕ:
публикация материалов по распространению учебно-методического, научно-практического, информационно-аналитического, педагогического инновационного опыта в области образования.

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ / РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ
Бас редактор:/Главный редактор: Айтуганова Еңлік Баяндықызы
Дүйсенбекова Б.Н. – биология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Қарағанды медицина университеті
Дүзбаева Н.М. – биология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
Каскарбаева Б.Б. – педагог-шебер
Қасқабаева Ф.С. – педагог-шебер
Утешова Б.Е. - педагог-зерттеуші
Есенова Ш.Б. – педагог-зерттеуші
Иманбек Ә.О. – жаратылыстану ғылымдарының магистрі
Корректор / корректор: Алшынов А.Ә. – жаратылыстану ғылымдарының магистрі
Жауапты хатшы / ответственный секретарь: Есбергенов Айдын Ардақұлы

Материалдардың анықтығына авторлар жауапты болады.
Редакция материалдарды қабылдамауға құқылы.

Ответственность за достоверность материалов несут авторы. Редакция оставляет за собой право отклонять материалы

«ULAĠATTY USTAZ JOLY» ақпараттық ғылыми-әдістемелік журналының авторларға арналған ережелерімен QR-кодты сканерлеу арқылы таныса аласыз.
С правилами для авторов информационного научно-методического журнала «ULAĠATTY USTAZ JOLY» вы можете ознакомиться, отсканировав QR-код.

Мазмұны / Содержание

Омарова С.А. Инклюзивті білім беру жағдайында оқушылардың коммуникативтік дағдыларын дамытудың логопедиялық жолдары....4
Тұрмахан С.Қ. «Берекелі, мерекелі алтын күз!»....13
Аманжол Ж.Н. «Республикам менің!»....16
Арипбаева Ж.П. Жасанды интеллект арқылы математикалық сауаттылықты дамыту әдістемесі....20
Қудиярова Л.М. Жасанды интеллект арқылы мектеп жасына дейінгі балалардың қарапайым математикалық түсініктерін дамыту....23
Спатаева Г.Р. «Жасанды интеллект арқылы бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту әдістемесі»....27
Дунбаева Ф.М. Табиғатты пайдалану түрлері....30
Адилова Г.М. Жетіген аспабының мүмкіндіктері арқылы оқушыны шығармашылыққа баулу....33
Турганбаева Ж.М. STEM-технологии как средство развития математических способностей детей 5–6 лет....36
Калыбаева А.С. Қайта өңделетін материалдардан бұйым жасау – оқушылардың экологиялық сауаттылығын арттыру құралы....43
Тойчиева А., Кабылбекова Н.К. Дәрілік өсімдіктерді заманауи фармацевтикада қолдану....55
Шаймұрат Н. Көркем шығармаларды талдау негізінде оқушылардың сыни ойлау және әдеби интерпретация дағдыларын қалыптастыру....60
Досмагамбетова С.К. Қазақ әдебиетін оқытуда ұлттық құндылықтар мен заманауи тәрбиелік бағдарларды кіріктіру....68
Аймаханов Р.Е. Асық ойындары – мектеп жасына дейінгі балалардың қимыл-қозғалыс белсенділігін дамыту мен ұлттық құндылықтарға баулудың тиімді құралы....76

Омарова Самал Аманкуловна
Логопед
“Ю.А.Гагарин атындағы мектеп-лицейі” КММ
Қарағанды облысы, Шет ауданы, Ақадыр кенті

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ КОММУНИКАТИВТІК ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУДЫҢ ЛОГОПЕДИЯЛЫҚ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа. Мақалада инклюзивті білім беру жағдайында ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушылардың коммуникативтік дағдыларын қалыптастыру мен дамытудың логопедиялық жолдары қарастырылады. Қазіргі мектеп тәжірибесінде сөйлеу тілінің фонетикалық, фонематикалық, лексикалық, грамматикалық және байланыстырып сөйлеу компоненттерінде кездесетін бұзылыстар оқушылардың оқу жетістіктеріне, әлеуметтік бейімделуіне және құрдастарымен өзара әрекеттесуіне елеулі ықпал етеді. Осыған байланысты логопед жұмысының мазмұны тек дыбыстарды дұрыс айтуға үйретумен шектелмей, баланың күнделікті өмірде ойын еркін жеткізуіне, сұрақ қоюына, жауап беруіне, диалогке қатысуына және әлеуметтік қарым-қатынас орнатуына бағытталуы қажет. Мақалада коммуникативтік қабілетті бағалау, жеке түзету-дамыту бағдарламасын құрастыру, ойын технологияларын, диалогтік оқытуды, көрнекі тіректерді, баламалы және қосымша коммуникация құралдарын қолдану мәселелері талданады. Сонымен қатар логопед, пән мұғалімі, педагог-психолог және ата-ана арасындағы өзара ынтымақтастықтың маңызы ашылады. Ұсынылған әдістемелік тәсілдер оқушылардың жеке мүмкіндіктерін ескере отырып, олардың мектеп ортасындағы белсенді қатысуын қамтамасыз етуге бағытталған.

Түйін сөздер: инклюзивті білім беру, логопед, коммуникативтік дағдылар, сөйлеу тілінің бұзылыстары, түзету-дамыту жұмысы, ерекше білім беру қажеттіліктері, әлеуметтік қарым-қатынас, баламалы коммуникация, жеке қолдау бағдарламасы.

Кіріспе

Қазіргі білім беру жүйесінің маңызды міндеттерінің бірі – әрбір баланың жеке мүмкіндіктері мен қажеттіліктеріне қарамастан сапалы білім алуына, қоғам өміріне белсенді араласуына және өзін толыққанды тұлға ретінде жүзеге асыруына жағдай жасау. Осы бағытта инклюзивті білім беру ерекше маңызға ие. Инклюзивті білім беру тек ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды жалпы білім беретін мектепке қабылдаумен шектелмейді. Оның негізгі мақсаты – барлық оқушының оқу үдерісіне, әлеуметтік ортаға және өзара қарым-қатынас жүйесіне тең дәрежеде қатысуына мүмкіндік беретін қолайлы білім беру ортасын қалыптастыру.

Мектеп жасындағы баланың тұлғалық дамуы мен оқу жетістіктері оның коммуникативтік дағдыларымен тығыз байланысты. Оқушының өз ойын түсінікті жеткізуі, мұғалімнің нұсқауын қабылдауы, сұрақтарға жауап беруі, пікір білдіруі, сыныптастарымен келіссөз жүргізуі және ортақ тапсырмаларды орындауы оқу үдерісінің ажырамас бөлігі болып саналады. Егер балада сөйлеу тілінің дамуында қиындықтар болса, бұл жағдай оның сабаққа қатысуына, білімді меңгеруіне, әлеуметтік байланыс орнатуына және өзіне деген сенімділігіне әсер етуі мүмкін. Мысалы, дыбыстарды дұрыс айта алмау, сөздік қорының шектеулі болуы, сөйлем құраудағы қиындықтар немесе байланыстырып сөйлеудің жеткіліксіздігі оқушының өз ойын еркін білдіруіне кедергі келтіреді.

Инклюзивті ортада оқушылардың сөйлеу ерекшеліктері әртүрлі болуы мүмкін. Бір оқушыда дыбыс айту бұзылысы байқалса, екіншісінде фонематикалық қабылдау жеткіліксіздігі, үшіншісінде сөйлеу тілінің жалпы дамымауы, тұтықпа, тілдің грамматикалық құрылымын меңгерудегі қиындықтар немесе әлеуметтік коммуникацияның ерекшеліктері кездесуі ықтимал. Сондықтан логопед маманының қызметі баланың сөйлеу кемшіліктерін түзетуге ғана емес, оның нақты өмірлік және оқу жағдаяттарында қарым-қатынас жасау мүмкіндігін кеңейтуге бағытталуы тиіс.

Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беруді дамыту мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының бірі ретінде қарастырылады. 2025–2030 жылдарға арналған инклюзивті саясат тұжырымдамасында ерекше қажеттіліктері бар адамдардың қоғам өміріне қатысуына жағдай жасау және қолдау жүйесін жетілдіру міндеттері белгіленген. Ал Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2025 жылғы 29 сәуірдегі №92 бұйрығымен білім беру ұйымдарындағы психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің жұмыс істеу қағидалары бекітілді. Бұл құжат мектеп жағдайында оқушыны кешенді қолдаудың, мамандардың бірлескен әрекетінің және жеке қажеттіліктерді ескерудің маңызын көрсетеді.

Осы тұрғыдан алғанда, мектеп логопедінің алдында тұрған негізгі міндет – оқушының сөйлеу мүмкіндіктерін анықтап, оның коммуникативтік қажеттіліктеріне сәйкес жүйелі түзету-дамыту жұмысын ұйымдастыру. Бұл жұмыс баланың жеке ерекшеліктерін, жасын, танымдық даму деңгейін, тілдік ортасын және әлеуметтік тәжірибесін ескеру арқылы жүргізілуі қажет.

Коммуникативтік дағдылар – адамның басқа адамдармен байланыс орнатуына, ақпарат алмасуына, өз ойын білдіруіне, өзгенің пікірін түсінуіне және әлеуметтік ортада өзара әрекеттесуіне мүмкіндік беретін қабілеттер жиынтығы. Білім беру үдерісінде бұл дағдылар оқушының тек ауызша сөйлеу мүмкіндігімен шектелмейді. Оған тыңдау, түсіну, сұрақ қою, жауап беру, әңгімелесушінің сөзін бөлмей қабылдау, қарым-қатынас жағдайына сәйкес сөйлеу мәнерін таңдау, эмоцияны сөзбен жеткізу және диалогті жалғастыру қабілеттері де кіреді.

Психологиялық-педагогикалық тұрғыдан коммуникацияны бірнеше өзара байланысты құрамдас бөлікке бөлуге болады. Біріншісі – тілдік компонент. Ол дыбыстарды дұрыс айту, сөздік қорды пайдалану, грамматикалық құрылымдарды меңгеру және сөйлемдерді мағыналық жағынан дұрыс құрастыру қабілетін қамтиды. Екіншісі – сөйлеу әрекетінің әлеуметтік-прагматикалық компоненті. Бұл баланың қарым-қатынас мақсатын түсінуін, әңгімелесушімен байланыс орнатуын, кезек сақтап сөйлеуін және тілдік құралдарды нақты жағдаятқа сәйкес қолдануын білдіреді. Үшіншісі – рецептивтік компонент, яғни өзгенің сөзін, нұсқауын, сұрағын және хабарламасын қабылдап, түсіну қабілеті. Төртіншісі – вербалды емес коммуникация. Оған ым-ишара, мимика, көзқарас, дене қалпы және қарым-қатынастағы эмоциялық белгілер жатады.

Оқушының коммуникативтік дамуы осы компоненттердің өзара байланысына тәуелді. Мысалы, бала жеке дыбыстарды дұрыс айта алғанымен, өз ойын жүйелі сөйлеммен жеткізе алмауы мүмкін. Басқа жағдайда оқушының сөздік қоры жеткілікті болғанымен, әңгімеге өздігінен қосылу, сұрақ қою немесе әңгімелесушінің көңіл күйін ескеру дағдылары жеткіліксіз

болады. Сондықтан логопедиялық жұмыста тек бір тілдік компонентті түзету жеткіліксіз, коммуникацияның функционалдық тұтастығын дамыту маңызды.

Л.С. Выготскийдің мәдени-тарихи даму теориясында баланың психикалық дамуы әлеуметтік өзара әрекет пен тілдік қарым-қатынас арқылы жүзеге асатыны көрсетілген. Бұл тұжырым инклюзивті білім беру жағдайындағы логопедиялық жұмыстың маңызын түсіндіреді. Оқушы тілдік ортаның белсенді қатысушысы болған сайын жаңа сөздерді меңгеруге, сөйлеу үлгілерін қабылдауға, өз ойын құрастыруға және әлеуметтік тәжірибесін кеңейтуге мүмкіндік алады. Демек, логопедиялық түзету жұмысы оқушыны жеке кабинетте жаттықтырумен ғана шектелмей, оның сыныптағы және мектептегі табиғи қарым-қатынас жағдайларына қатысуын қамтамасыз етуі керек.

Инклюзивті білім беру жағдайында әр баланың коммуникациялық мүмкіндіктері мен қажеттіліктері әртүрлі болатынын ескеру қажет. Мысалы, сөйлеу тілінің жалпы дамымауы бар оқушыға сөздік қорды байыту, грамматикалық құрылымды қалыптастыру және байланыстырып сөйлеуді дамыту бағыттары маңызды болса, тұтықпасы бар балаға сөйлеу қарқынын реттеу, тыныс алу мен сөйлеу үйлесімділігін жетілдіру және қарым-қатынас кезіндегі психологиялық жайлылықты қамтамасыз ету қажет болуы мүмкін. Ал ауызша сөйлеуі шектеулі немесе күрделі коммуникациялық қажеттіліктері бар оқушы үшін суреттер, символдар, коммуникациялық тақталар және электрондық құралдар арқылы хабарлама жеткізу мүмкіндіктері қарастырылады.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының Халықаралық қызмет ету, тіршілік әрекеті және денсаулық шектеулерінің жіктемесі (ICF) баланың жағдайын тек медициналық немесе сөйлеу бұзылысы тұрғысынан емес, оның күнделікті әрекетке және қоғам өміріне қатысу мүмкіндіктері арқылы да бағалауды ұсынады. Осы көзқарас логопедтің назарын баланың қандай дыбысты айта алмайтынын анықтаумен қатар, оның сабақта жауап беруіне, достарымен сөйлесуіне және өз қажеттілігін білдіруіне аударуға мүмкіндік береді.

Осылайша, коммуникативтік дағдыларды дамыту – тілдік, танымдық, эмоциялық және әлеуметтік дамуды біріктіретін кешенді үдеріс. Логопед маманы оқушының жеке ерекшеліктеріне сәйкес осы бағыттардың арасындағы байланысты ескеріп, түзету жұмысының мазмұнын функционалдық қарым-қатынасқа бағдарлауы тиіс.

Инклюзивті білім беру жағдайындағы логопедиялық жұмыстың нәтижелілігі оқушының сөйлеу және коммуникациялық мүмкіндіктерін жан-жақты анықтаудан басталады. Диагностиканың негізгі мақсаты – баланың сөйлеу тіліндегі қиындықтарды тіркеу ғана емес, оның қандай жағдайда, кіммен және қандай құралдардың көмегімен тиімді қарым-қатынас жасай алатынын анықтау. Мұндай тәсіл түзету жұмысының мазмұнын нақтылауға және баланың күнделікті оқу әрекетіне қажетті дағдыларды басым бағыт ретінде таңдауға мүмкіндік береді.

Алғашқы кезеңде логопед оқушының анамнездік мәліметтерімен, психологиялық-педагогикалық мінездемесімен, медициналық және педагогикалық қорытындыларымен танысады. Қажет болған жағдайда ата-анамен сұхбат жүргізіп, баланың сөйлеу тілінің даму тарихы, отбасындағы қарым-қатынас ерекшеліктері, қолданатын тілдері, бұрын жүргізілген түзету жұмыстары және қазіргі коммуникациялық қиындықтары туралы ақпарат жинайды. Бұл жерде ата-ананың пікірін маңызды ақпарат көзі ретінде қабылдау қажет. Себебі кейбір балалар мектепте аз сөйлегенімен, үй жағдайында белсенді қарым-қатынас жасайды немесе керісінше, белгілі бір ортада ғана сөйлеу қиындықтарын көрсетеді.

Диагностиканың келесі кезеңінде сөйлеу тілінің негізгі компоненттері зерттеледі. Фонетикалық тексеру барысында дыбыстардың айтылуы, олардың сөздегі орнына байланысты ерекшеліктері, дыбыстарды алмастыру, бұрмалау немесе түсіріп айту жағдайлары анықталады. Фонематикалық қабылдауды бағалау кезінде оқушының дыбыстарды естіп ажыратуы, ұқсас дыбыстарды салыстыруы, сөздің дыбыстық құрамын талдауы және жинақтауы қарастырылады. Лексикалық тексеру заттардың атауын білу, әрекетті білдіретін

сөздерді қолдану, белгілерді сипаттау, мағыналас және қарама-қарсы сөздерді түсіну сияқты тапсырмалар арқылы жүргізіледі.

Грамматикалық құрылымды бағалау барысында оқушының сөздерді дұрыс байланыстыруы, көпше және жекеше түрлерді қолдануы, септік жалғауларын меңгеруі, сөйлем құрауы және сөздердің орын тәртібін сақтауы зерттеледі. Байланыстырып сөйлеуді анықтау үшін сурет бойынша әңгіме құрастыру, оқиғаны ретімен баяндау, мәтінді қайталап айту, өз тәжірибесі туралы әңгімелеу тапсырмалары беріледі. Бұл тапсырмалар баланың сөйлеуінің мазмұндық, логикалық және грамматикалық ерекшеліктерін анықтауға көмектеседі.

Коммуникативтік дағдыларды бағалау кезінде прагматикалық көрсеткіштерге ерекше назар аударылады. Логопед оқушының әңгімеге өздігінен қосылуын, сұрақ қоюын, жауап беруін, диалог барысында кезек сақтауын, тақырыпты жалғастыруын, түсінбеген жағдайда нақтылау сұрағын қоюын және көмек сұрай алуын бақылайды. Мысалы, «Маған көмектесіңізші», «Мен бұл тапсырманы түсінбедім», «Менің ойымша...» сияқты функционалдық сөйлеу үлгілерін қолдануы оның мектеп өміріндегі дербестігіне тікелей әсер етеді.

Диагностика тек арнайы кабинеттегі тапсырмалармен шектелмеуі керек. Оқушыны сабақ кезінде, үзілісте, топтық жұмыста, асханада және басқа да табиғи жағдаяттарда бақылау маңызды. Осындай бақылау баланың нақты ортадағы коммуникативтік белсенділігін, құрдастарымен байланысын және сөйлеу дағдыларын қолдану ерекшеліктерін анықтайды. Сонымен бірге оқушының вербалды емес қарым-қатынас құралдарын, ым-ишараны, суретті, жазбаны немесе электрондық құрылғыларды пайдалану мүмкіндігі де ескеріледі.

Жиналған мәліметтер негізінде оқушының жеке коммуникативтік бейіні құрастырылады. Онда қалыптасқан дағдылар, қиындықтар, қолдау қажет ететін жағдайлар және тиімді қарым-қатынас құралдары көрсетіледі. Мысалы, оқушы қысқа сөйлемдерді дұрыс құрастырады, бірақ көпшілік алдында жауап беруге қиналады; немесе ауызша нұсқауды түсінеді, алайда өз ойын толық жеткізу үшін суретті тірек қажет етеді. Мұндай нақты сипаттамалар логопедиялық мақсаттарды дұрыс белгілеуге мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 12 қаңтардағы №4 бұйрығымен бекітілген ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау қағидалары оқушының қажеттіліктерін анықтаудың нормативтік негіздерінің бірі болып табылады. Ал 2025 жылғы №92 бұйрық білім беру ұйымындағы психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің жұмысын ұйымдастыруда маңызды рөл атқарады. Осы құжаттар аясында логопед диагностикалық қорытындыларды басқа мамандардың бақылау нәтижелерімен салыстырып, оқушыны кешенді қолдау үдерісіне қатысуы қажет.

Диагностиканың соңғы мақсаты – баланы белгілі бір бұзылыс атауымен сипаттау емес, оның білім алу мен қарым-қатынас жасауына қажетті жағдайларды анықтау. Сондықтан бағалау барысында оқушының күшті жақтарын, қызығушылықтарын және табысты әрекет ететін ортасын да белгілеу қажет. Бұл инклюзивті логопедиялық жұмысты баланың кемшіліктеріне емес, даму мүмкіндіктеріне сүйене отырып ұйымдастыруға жағдай жасайды.

Инклюзивті білім беру жағдайында коммуникативтік дағдыларды дамытуға арналған логопедиялық әдістер баланың жас ерекшелігіне, сөйлеу тілінің даму деңгейіне, танымдық мүмкіндіктеріне және жеке коммуникациялық қажеттіліктеріне сәйкес таңдалуы керек. Түзету жұмысының тиімділігі қолданылатын жаттығулардың санымен емес, олардың оқушының күнделікті өмірдегі қарым-қатынас мүмкіндіктерін қаншалықты кеңейтетінімен анықталады. Осыған байланысты логопедиялық сабақтарда дәстүрлі тілдік жаттығуларды функционалдық коммуникацияға бағытталған әдістермен үйлестіру маңызды.

Бірінші бағыт – сөздік қорды дамыту және белсенді сөйлеуді қалыптастыру. Оқушының айналасындағы заттарды, құбылыстарды, әрекеттерді және сезімдерді білдіретін сөздерді меңгеруі оның ойын нақты жеткізуіне негіз болады. Бұл бағытта тақырыптық суреттер, заттық карточкалар, сөздік лото, ассоциациялық тапсырмалар және семантикалық топтастыру

әдістері қолданылады. Мысалы, «Мектеп», «Отбасы», «Көлік», «Табиғат», «Мамандықтар» тақырыптары бойынша сөздерді топтастырып, олардың арасындағы мағыналық байланысты анықтауға болады. Оқушы тек сөзді атаумен шектелмей, оны сөйлем ішінде қолдануға, заттың белгісін сипаттауға және өз тәжірибесімен байланыстыруға үйренеді.

Екінші бағыт – диалогтік сөйлеуді дамыту. Диалог оқушының әлеуметтік ортаға қатысуына мүмкіндік беретін негізгі құралдардың бірі. Логопед сабақта «Сұрақ қой – жауап бер», «Әңгімені жалғастыр», «Менің пікірім», «Сұхбаттасушыны тыңда» сияқты жаттығуларды ұйымдастыра алады. Мысалы, «Дүкенде», «Дәріханада», «Кітапханада», «Мектепте» тақырыптары бойынша рөлдік жағдаяттар құрылады. Бір оқушы сатушы, екіншісі сатып алушы рөлін атқарады. Олар амандасу, қажетті затты сұрау, нақтылау, алғыс айту және қоштасу үлгілерін қолданады. Мұндай тапсырмалар сөздік қорды байытумен қатар, сөйлеудің әлеуметтік қызметін меңгеруге көмектеседі.

Үшінші бағыт – байланыстырып сөйлеуді қалыптастыру. Бұл бағытта суреттер тізбегі бойынша әңгіме құрастыру, оқиғаның басын, ортасын және соңын анықтау, мәтінді мазмұндау, оқиға кейіпкерлерінің әрекетін сипаттау әдістері пайдаланылады. Оқушыға дайын сөйлем үлгілерін, тірек сөздерді, жоспарды немесе пиктограммаларды ұсынуға болады. Мысалы, «Алдымен не болды?», «Одан кейін қандай оқиға орын алды?», «Оқиға қалай аяқталды?» деген сұрақтар баланың ойды жүйелі жеткізуіне көмектеседі. Бастапқы кезеңде қысқа жауаптар қабылданып, біртіндеп толық сөйлемдер мен өздігінен құрылған әңгімелерге көшу ұсынылады.

Төртінші бағыт – фонематикалық қабылдау мен дыбыстық талдауды жетілдіру. Дыбыстарды естіп ажырату, сөздегі алғашқы және соңғы дыбысты анықтау, буынға бөлу, дыбыстық ұқсастықтарды салыстыру жұмыстары сауатты сөйлеу мен жазудың алғышарттарын қалыптастырады. Мысалы, логопед оқушыға екі сөзді тыңдатып, олардың бірдей немесе әртүрлі дыбыстан басталатынын анықтауды ұсынады. Бұл тапсырмалар көрнекілікпен, қозғалыспен және ойын элементтерімен толықтырылса, оқушының қызығушылығы артады.

Бесінші бағыт – ойын технологияларын пайдалану. Ойын барысында оқушы өзінің сөйлеу дағдыларын еркін жағдайда қолдануға мүмкіндік алады. «Сиқырлы микрофон», «Жоғалған затты тап», «Кім не істейді?», «Суретті сипатта», «Құпия қорап» сияқты ойындар сөздік қорды, сөйлем құрау және сұрақ қою дағдыларын дамытуға бағытталады. Жұптық және шағын топтық ойындар арқылы оқушылар бір-бірін тыңдауға, ортақ шешім қабылдауға және өз кезегін күтуге жаттығады.

Алтыншы бағыт – көрнекі және баламалы коммуникация құралдарын қолдану. Кейбір оқушылар ауызша сөйлеу арқылы өз қажеттіліктерін толық жеткізе алмауы мүмкін. Мұндай жағдайда суретті карточкалар, пиктограммалар, коммуникациялық тақталар, жазбаша хабарламалар немесе арнайы электрондық қосымшалар қолданылуы ықтимал. Баламалы және қосымша коммуникация (Augmentative and Alternative Communication – AAC) ауызша сөйлеуді толықтыруға немесе оның орнына коммуникацияны қамтамасыз етуге арналған құралдар мен тәсілдерді қамтиды. Бұл құралдарды қолдану баланың ауызша сөйлеуін дамыту мүмкіндігін жоққа шығармайды. Керісінше, оның қарым-қатынасқа қатысуына, таңдау жасауына және дербестігін көрсетуіне көмектеседі.

Kleinert және әріптестерінің 2023 жылғы жүйелі шолуында баламалы және қосымша коммуникацияны инклюзивті білім беру ортасында оқытуға болатындығы және мұндай қолдаудың оқушылардың сыныптағы белсенді қатысуына ықпал ететіні көрсетілген. Осыған байланысты логопед коммуникациялық құралдарды тек сабақ кезінде емес, оқушының күнделікті мектеп өмірінде қолдануына жағдай жасауы қажет.

Әдіс таңдауда баланың шаршау деңгейі, сенсорлық ерекшеліктері, тапсырманы қабылдау мүмкіндігі және қызығушылығы ескерілуі керек. Бір оқушы үшін суретті тірек тиімді болса, екіншісі үшін қимыл-қозғалысқа негізделген ойын немесе цифрлық тапсырма

нәтижелі болуы мүмкін. Сондықтан логопедиялық әдістерді өзгермейтін үлгі ретінде емес, оқушының қажеттілігіне қарай бейімделетін құралдар жүйесі ретінде қарастыру қажет.

Инклюзивті білім беру жағдайында логопедиялық жұмысты ұйымдастырудың негізгі ерекшелігі – түзету шараларын оқушының жеке қажеттіліктерімен және мектептегі оқу үдерісімен байланыстыру. Әрбір баланың сөйлеу тілінің даму деңгейі, қарым-қатынас тәжірибесі, оқу қарқыны және қолдау қажеттілігі әртүрлі болғандықтан, барлығына бірдей тапсырмалар мен бірдей түзету әдістерін қолдану күтілетін нәтижеге жеткізе бермейді. Сондықтан логопед жұмысы жүйелі жоспарлауға, жеке мақсаттарды белгілеуге және нәтижелерді кезең-кезеңімен бақылауға негізделуі тиіс.

Жеке түзету-дамыту бағдарламасын әзірлеу диагностикалық мәліметтерді талдаудан басталады. Алдымен оқушының қалыптасқан дағдылары мен негізгі қиындықтары анықталады. Мысалы, бала күнделікті сөздерді түсінеді, заттарды атайды, қарапайым сөйлемдер құрастырады, бірақ өздігінен сұрақ қоюда және әңгімені жалғастыруда қиналады. Мұндай жағдайда түзету жұмысының басты мақсаты дыбыс айту дағдысын ғана жетілдіру емес, диалогтік қарым-қатынасқа белсенді қатысу қабілетін дамыту болуы мүмкін.

Жеке бағдарламада мақсаттар нақты, бақыланатын және баланың мүмкіндігіне сәйкес белгіленгені дұрыс. Мысалы, «коммуникативтік қабілетін дамыту» деген жалпы мақсаттың орнына «оқушы сабақ барысында кемінде үш түрлі сұрақ қою үлгісін қолданады», «суретті жоспарға сүйене отырып, оқиға туралы 4–5 өзара байланысты сөйлем құрастырады» немесе «топтық тапсырма кезінде өз ойын сөзбен немесе коммуникациялық карточка арқылы білдіреді» деген өлшенетін мақсаттар белгіленеді. Мұндай тұжырымдар логопедке жұмыстың нәтижесін нақты бағалауға мүмкіндік береді.

Логопедиялық жұмыс жеке, жұптық және топтық форматтарда ұйымдастырылуы мүмкін. Жеке сабақтар нақты сөйлеу қиындықтарын түзетуге, қажетті тілдік дағдыларды қалыптастыруға және арнайы жаттығуларды меңгеруге бағытталады. Жұптық сабақтар диалог құру, сұрақ-жауап алмасу, кезекпен сөйлеу және бірлескен тапсырмаларды орындау дағдыларын дамытуға қолайлы. Шағын топтық жұмыс оқушының әртүрлі қарым-қатынас жағдайларына қатысуына, өз ойын бірнеше адамға жеткізуіне және құрдастарымен әлеуметтік байланыс орнатуына мүмкіндік береді.

Түзету жұмысының маңызды шарты – логопедиялық кабинетте меңгерілген дағдыларды жалпы білім беру сыныбына көшіру. Мысалы, логопед кабинетінде «сұрақ қою» жаттығуын орындаған оқушыны пән мұғалімі сабақ кезінде сұрақ қоюға ынталандыруы қажет. Егер бала суретті карточка арқылы көмек сұрауды үйренсе, сол карточка немесе оның баламасы сыныпта да қолжетімді болуы тиіс. Осылайша, оқушы меңгерген коммуникативтік дағдыларын тек арнайы сабақта емес, күнделікті мектеп өмірінде қолдануға үйренеді.

Бұл бағытта логопед пен пән мұғалімінің бірлескен жұмысы ерекше маңызды. Мұғалім сабақтың мазмұнын, тапсырмалардың күрделілігін және оқушының оқу әрекетіндегі қиындықтарын жақсы біледі. Ал логопед тілдік және коммуникациялық қолдаудың қандай түрі тиімді екенін анықтайды. Бірлескен жоспарлау арқылы мұғалім сабақта қысқа әрі түсінікті нұсқаулар бере алады, тапсырмаларды кезеңдерге бөледі, жаңа сөздерді алдын ала түсіндіреді және жауап беруге қосымша уақыт ұсынады. Мұндай бейімдеулер оқушының сабаққа қатысуын жеңілдетеді.

2025 жылы жарияланған Evans және әріптестерінің мектептегі логопедиялық қызмет пен педагогтердің ынтымақтастығына арналған жүйелі әдеби шолуы мамандар арасындағы кәсіби байланыстың мектеп жағдайындағы қолдауды ұйымдастыруда маңызды екенін көрсетеді. Бұл зерттеулер логопедиялық көмектің жеке сабақпен ғана шектелмей, мектептің жалпы білім беру ортасымен байланысу қажеттігін негіздейді.

Ата-анамен ынтымақтастық та жеке бағдарламаның ажырамас бөлігі болып табылады. Ата-анаға баламен күнделікті әңгімелесу, бірге кітап оқу, суреттерді сипаттау, сұрақтарға жауап беру және баланың бастамасын қолдау жолдары түсіндіріледі. Үй тапсырмалары шамадан тыс күрделі немесе көп көлемді болмауы керек. Күнделікті өмірдегі қарапайым

жағдаяттар – дүкенге бару, серуендеу, тамақ дайындау, ойыншықтарды жинау – коммуникациялық дағдыларды табиғи түрде бекітуге мүмкіндік береді.

Жеке бағдарлама белгілі бір уақыт аралығында қайта қаралып отыруы қажет. Логопед бастапқы және аралық нәтижелерді салыстырып, мақсаттардың орындалу деңгейін анықтайды. Егер оқушы белгіленген дағдыны меңгерсе, келесі күрделірек мақсатқа көшеді. Ал нәтиже байқалмаса, тапсырмалардың мазмұны, қолдау түрі, сабақ форматы және қолданылатын коммуникациялық құралдар қайта қарастырылады. Осылайша, жеке түзету-дамыту бағдарламасы өзгермейтін құжат емес, оқушының даму барысына қарай жаңартылатын жұмыс жүйесі ретінде жүзеге асырылады.

Инклюзивті білім беру жағдайында оқушының коммуникативтік дағдыларын дамыту бір ғана маманның міндеті болып саналмайды. Бұл – білім беру ұйымындағы барлық қолдау субъектілерінің өзара келісілген әрекетін қажет ететін кешенді жұмыс. Логопед сөйлеу тілінің ерекшеліктерін анықтап, түзету-дамыту әдістерін ұсынса, пән мұғалімі сол дағдылардың оқу барысында қолданылуына мүмкіндік жасайды. Педагог-психолог оқушының эмоциялық жағдайын, қарым-қатынасқа түсу ерекшеліктерін және әлеуметтік бейімделуін қолдайды. Ал ата-ана үй жағдайында қалыптасқан дағдыларды бекітіп, баланың табиғи қарым-қатынас тәжірибесін кеңейтеді.

Логопед пен пән мұғалімінің ынтымақтастығы ең алдымен ортақ мақсат қоюдан басталуы керек. Мысалы, оқушы сабақ барысында өз ойын жеткізуде қиналса, логопед оның сөйлем құрау және жауап беру дағдыларын дамытады. Мұғалім сабақ кезінде баланың жауап беруіне жеткілікті уақыт бөліп, қажет жағдайда тірек сөздер мен көрнекі материалдар ұсынады. Оқушыдан бірден күрделі жауап талап етудің орнына, алдымен қысқа жауап беруге, кейін оны толықтыруға мүмкіндік жасалады. Бұл баланың сабаққа қатысу белсенділігін арттыруға көмектеседі.

Мұғалімнің сөйлеу мәнері де маңызды рөл атқарады. Нұсқаулар қысқа, нақты және түсінікті болуы қажет. Бір уақытта бірнеше күрделі тапсырма берудің орнына, оларды кезеңдерге бөлу ұсынылады. Мысалы, «Дәптеріңді аш, мәтінді оқы, сұрақтарға жауап бер және тапсырманы орында» деген нұсқауды бірнеше қарапайым қадамға бөліп ұсынуға болады. Қажет болған жағдайда мұғалім ауызша нұсқауды суретпен, жазбамен немесе әрекетті көрсетумен толықтырады. Мұндай тәсіл сөйлеуді қабылдауында қиындықтары бар оқушыларға ғана емес, сыныптағы барлық балаға пайдалы.

Педагог-психологпен бірлескен жұмыс оқушының коммуникациялық қиындықтарының эмоциялық себептерін түсінуге мүмкіндік береді. Кейбір балалар сөйлеу кемшіліктеріне байланысты қателесуден қорқады, сынып алдында жауап беруден бас тартады немесе құрдастарының пікірінен қысылып, қарым-қатынастан шеттейді. Мұндай жағдайда тек тілдік жаттығулар жүргізу жеткіліксіз. Оқушының өзін қауіпсіз сезінуіне, жетістігін байқауына және өзіне деген сенімін қалыптастыруға бағытталған психологиялық қолдау қажет. Топтық ойындар, жағымды кері байланыс, бірлескен тапсырмалар және жетістікті мадақтау осы жұмыстың құрамдас бөлігі бола алады.

Ата-анамен жұмыс жүргізуде логопед баланың сөйлеу ерекшеліктері туралы ақпаратты түсінікті тілмен жеткізуі керек. Ата-ананы баланың қиындықтары үшін кінәлау немесе оны басқа балалармен салыстыру дұрыс емес. Оның орнына баланың жетістіктерін көрсету, үй жағдайында қолдануға болатын нақты ұсыныстар беру және отбасындағы қарым-қатынас мүмкіндіктерін кеңейту маңызды. Мысалы, ата-ана күн сайын 10–15 минут баламен кітап оқып, суреттерді бірге талқылап, «Сен қалай ойлайсың?», «Одан кейін не болады?», «Саған қай кейіпкер ұнады?» деген сұрақтар арқылы әңгімеге тарта алады. Бұл баланың сөздік қорын, ойлауын және байланыстырып сөйлеуін дамытуға жағдай жасайды.

Коммуникацияны дамытуда сыныптастардың қолдауы да маңызды. Құрдастарымен өзара әрекеттесу кезінде бала табиғи сөйлеу үлгілерін қабылдайды, сұрақ қоюды, келісуді, өтініш білдіруді және ортақ шешім қабылдауды үйренеді. Осы мақсатта жұптық тапсырмалар, шағын топтық жобалар, рөлдік ойындар және өзара көмек әрекеттерін ұйымдастыруға болады.

Алайда ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушыны үнемі көмек алушы рөлінде қалдырмау қажет. Ол да топ жұмысына өз үлесін қосып, белгілі бір тапсырманы орындап, ортақ нәтижеге жауапты болуы тиіс.

Егер оқушы баламалы және қосымша коммуникация құралдарын қолданса, оны пайдалануға тек логопед емес, мұғалімдер, ата-ана және сыныптастар да үйренуі керек. Мысалы, оқушының коммуникациялық тақтасы сабақта, үзілісте және басқа да мектеп жағдайларында қолжетімді болуы қажет. Оған жауап беруге уақыт беру, таңдау жасау мүмкіндігін ұсыну және оның хабарламасын назардан тыс қалдырмау маңызды. Бұл тәсіл баланың коммуникацияға қатысу құқығын қамтамасыз етеді.

Мамандар ынтымақтастығын жүйелеу үшін мектепте психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің отырыстарын өткізу, оқушының даму динамикасын талдау, ортақ ұсыныстар әзірлеу және ата-анамен тұрақты кері байланыс орнату тиімді. Әр маманның міндеті нақты белгіленіп, оқушыға қойылатын талаптар өзара келісілгені жөн. Сонда логопедиялық кабинетте меңгерілген дағдылар сыныпта, үйде және әлеуметтік ортада бірізді бекітіледі.

Осылайша, инклюзивті ортадағы коммуникативтік даму – жеке түзету сабағының ғана емес, баланы қоршаған бүкіл әлеуметтік және педагогикалық ортаның бірлескен нәтижесі. Мектептегі әрбір маман мен отбасы мүшесі оқушының ойын жеткізуіне, өз пікірін білдіруіне және қарым-қатынасқа белсенді араласуына жағдай жасағанда ғана логопедиялық жұмыстың нәтижесі тұрақты сипат алады.

Қорытынды

Инклюзивті білім беру жағдайында оқушылардың коммуникативтік дағдыларын дамыту – баланың білім алуына, әлеуметтік ортаға бейімделуіне және тұлғалық әлеуетін жүзеге асыруына ықпал ететін маңызды педагогикалық міндет. Коммуникативтік қабілет оқушының тек дыбыстарды дұрыс айтуы немесе сөздерді меңгеруі арқылы анықталмайды. Ол өз ойын жеткізу, өзгені тыңдау, сұрақ қою, жауап беру, диалогке қатысу, қажеттілігін білдіру және әлеуметтік жағдаяттарда тиімді қарым-қатынас орнату сияқты өзара байланысты дағдыларды қамтиды.

Мектеп логопедінің жұмысы осы дағдыларды жүйелі қалыптастыруға және оқушының күнделікті өмірде қолдануына бағытталуы қажет. Ол үшін ең алдымен баланың сөйлеу тілінің барлық компоненттерін және нақты коммуникациялық қажеттіліктерін кешенді бағалау маңызды. Диагностикалық мәліметтер негізінде жеке түзету-дамыту бағдарламасы жасалып, онда нақты, өлшенетін және оқушының мүмкіндігіне сәйкес мақсаттар белгіленуі тиіс.

Зерттеу барысында коммуникативтік дағдыларды дамытудың негізгі логопедиялық бағыттары ретінде сөздік қорды байыту, грамматикалық құрылымды жетілдіру, фонематикалық қабылдауды дамыту, диалогтік және байланыстырып сөйлеуді қалыптастыру, ойын технологияларын пайдалану, көрнекі тіректер мен баламалы коммуникация құралдарын енгізу анықталды. Бұл әдістерді оқушының жеке ерекшеліктеріне қарай үйлестіріп қолдану оның қарым-қатынасқа қатысу мүмкіндігін кеңейтеді.

Сонымен қатар логопедиялық жұмыстың тиімділігі мектеп мамандары мен отбасының өзара ынтымақтастығына тәуелді. Логопед, пән мұғалімі, педагог-психолог және ата-ана ортақ мақсаттарды ұстанып, оқушыға бірізді қолдау көрсеткен жағдайда түзету сабақтарында меңгерілген дағдылар күнделікті оқу және әлеуметтік әрекетке көшіріледі.

Қорытындылай келе, инклюзивті білім беру жағдайындағы логопедтің басты міндеті – баланы қалыптасқан сөйлеу үлгілеріне ғана бейімдеу емес, оның өзіне қолайлы тәсілмен қарым-қатынас жасауына мүмкіндік беру. Әр оқушының сөйлеу ерекшелігіне құрметпен қарау, коммуникациялық кедергілерді азайту және оның әлеуметтік ортаға белсенді қатысуын қолдау – инклюзивті логопедиялық жұмыстың негізгі нәтижесі. Оқушы өз ойын еркін білдіруге, таңдау жасауға, көмек сұрауға және айналасындағы адамдармен байланыс орнатуға мүмкіндік алған кезде білім беру ортасы шын мәнінде қолжетімді әрі инклюзивті сипатқа ие болады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» 2007 жылғы 27 шілдедегі №319-III Заңы. – Әділет ақпараттық-құқықтық жүйесі. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319_
2. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2024 жылғы 30 желтоқсандағы №1143 қаулысы. «Қазақстан Республикасындағы инклюзивті саясаттың 2025–2030 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы». – https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2400001143
3. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2022 жылғы 12 қаңтардағы №4 бұйрығы. «Ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау қағидаларын бекіту туралы». – https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200026618
4. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2025 жылғы 29 сәуірдегі №92 бұйрығы. «Білім беру ұйымдарындағы психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің жұмыс істеу қағидаларын бекіту туралы». – https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2500036047
5. World Health Organization. International Classification of Functioning, Disability and Health: Children & Youth Version (ICF-CY). – Geneva: WHO, 2007.
6. American Speech-Language-Hearing Association. Inclusive Practices for Children and Youths With Communication Disorders. – ASHA, 1996. https://www.asha.org/policy/tr1996-00245/
7. Kleinert, J. O., Kearns, J. F., Page, J. L., Kleinert, H. L. Promising Strategies for Teaching Augmentative and Alternative Communication in Inclusive Educational Settings: A Systematic Review // Language, Speech, and Hearing Services in Schools. – 2023. – Vol. 54, No. 4. – P. 1333–1357. https://doi.org/10.1044/2023_LSHSS-22-00178
8. Evans, I. O., Spence, C. M., Rodgers, W. J., Scott, L. A. A Systematic Literature Review on School-Based Speech-Language Pathology Collaboration Research // Language, Speech, and Hearing Services in Schools. – 2025. – Vol. 56, No. 1. – P. 234–251. https://doi.org/10.1044/2024_LSHSS-24-00012
9. Foster, S. T., Brown, M. T., Michels, C. The Classroom Profile for Integrated Communication Supports: A Framework to Support Augmentative and Alternative Communication Coaching Services in the School Setting // Perspectives of the ASHA Special Interest Groups. – 2023. – Vol. 8, No. 2. – P. 358–371. https://doi.org/10.1044/2022_PERSP-22-00005
10. Forbes, H. J. Augmentative and Alternative Communication Intervention in Public Schools: Achieving Meaningful Outcomes Through Collaboration // Perspectives of the ASHA Special Interest Groups. – 2018. – Vol. 3, No. 12. – P. 55–69. https://doi.org/10.1044/persp3.SIG12.55
11. Выготский, Л. С. Мышление и речь. – Москва: Лабиринт, 1999.

Тұрмахан Самал Қайратқызы
Тәрбиеші
Престиж Систем ЖШС, Зерек бөбекжай-бақшасы
Астана қаласы

«БЕРЕКЕЛІ, МЕРЕКЕЛІ АЛТЫН КҮЗ!»

Мақсаты: Балаларға күз мезгілінің ерекшеліктерін түсіндіру, күздің байлығы мен әсемдігін таныту. Табиғаттағы маусымдық өзгерістерді бақылауға, жемістер мен көкөністерді ажырата білуге үйрету. Балалардың шығармашылық қабілеттерін, ән айту, би билеу, тақпақ айту дағдыларын дамыту. Табиғатты сүюге, қорғауға, еңбекті бағалауға және ұйымшылдыққа тәрбиелеу.

Көрнекіліктер: Әдемі безендірілген зал, сахнада «Алтын күз» жазуы, сахнаның екі жағында сары, қызыл жапырақтармен безендірілген ағаштар, фотозона, «Күз – мереке»! тақырыбындағы көрме, шарлар, қолшатырлар, қарағай бүрі, себеттер.

Барысы: Балалар әуенмен залға кіріп, әдемі жапырақтарды ұстап, жарты шеңбер болып тұрады.

Жүргізуші: Сәлеметсіздер ме, құрметті қонақтар!

Бүгін біздің залымыз ерекше әдемі.

Айналамыз түрлі түсті жапырақтарға толы.

Алтын күз келді,
Жерге жапырақ төгілді.
Күн салқындап,
Табиғат әдемі түске боялды.
Балалар, қане, күзді бірге шақырайық!

Балалар:Күз, күз, бізге кел!
Күз, күз, бізге кел!

Күздің келуі

Әдемі әуенмен Күз кіреді. Қолында себеті немесе жапырақтары бар.

Күз:Сәлеметсіңдер ме, балалар!
Мені таныдыңдар ма?

Балалар:Күз!

Күз:Дұрыс айтасыңдар!
Мен – Алтын күз биі
Орманды алтын түске боядым,
Ағаштарға әдемі жапырақтар сыйладым.

Бақшадағы жемістер мен көкөністерді пісірдім.
Сендермен бірге көңіл көтеруге келдім!
Жүргізуші:Қош келдің, Алтын күз!
Балалар сені асыға күтті.
Күз балалардың ортасына немесе алдына тұрады. Балалар қол ұстасып, шеңбер бойымен жүреді.
Жүргізуші:Балалар, Күзбен бірге көңілді хоровод жасайық!
Хоровод орындалады.
Жүргізуші:Балалар, қараңдаршы!
Орманда нелер секіріп жүр екен?
Күз:Бұл – кішкентай қояндар!
Жүргізуші:Қояндар да күзгі мерекеге келіпті.
Қане, кішкентай қояндар, бізге өз билеріңді көрсетіңдер!
"Қояндар би"
Күз:Қандай көңілді қояндар!
Жарайсыңдар!
Жүргізуші:
Күз келгенде жапырақтар сарғаяды.
Жаңбыр жауады.
Балалар, Күзге арнап өлең шумақтарын айтып берейік!
Айсұлтан:
Күзім - ау, күзім - ау
Мінезің бұзық ау
Жаңбырың сіркіреп
Келгенің қызық - ау
Б. Омар
Күз келді
Келді міне күз,
Айнала сары түс.
Керемет, тамаша,
Қандай әсем күз.
Х.Омар:
Алтын, сары, қызыл, көк
Алуан-алуан жапырақ
Күзгі бақта күлімдеп
Көз тартады атырап.
Мирас:
Алақай, алақай
Шаттанды балақай
Күз түсті, дән пісті
Айтамыз алғысты
Мариям:
Алма, алмұрт піседі
Жапырақтар сарғайып,
Сбдыр-сыбдыр етеді.
Айша:
Берекелі, мерекелі
Келді жомарт Алтын күз
Дария.

Жүргізуші: Балалар, Күзге арнап ән айтып берейік!

Ән: «Күз»

Кенет жаңбырдың дыбысы естіледі.

Жүргізуші:Балалар, естіп тұрсыңдар ма?

Тырс-тырс-тырс!

Жаңбыр жауып келе жатқан сияқты!

Күз:Күзде жаңбыр жиі жауады.

Бірақ жаңбырдан қорықпаймыз.

Өйткені бізде әдемі қолшатырлар бар!

«Қолшатырлар биі»

Жүргізуші: Балалар, жаңбырдан кейін саңырауқұлақ шығады. Күзде орманда не көп өседі?

Балалар: Саңырауқұлақ!

Күз:Менің орманымда саңырауқұлақтар өсіп қалыпты.

Бірақ оларды жинауға көмектесетін балалар керек!

Ойын шарты:

Балалар екі топқа бөлінеді.

Әуен ойнағанда балалар саңырауқұлақтарды жинап, себетке салады.

Жүргізуші:Бір, екі, үш-

Саңырауқұлақты жинап түс!

Ойын ойналады.

Күз:Ой, қандай шапшаң балаларсыңдар!

Барлық саңырауқұлақты жинап қойдыңдар!

Күз: Балалар, сендер бүгін мені қатты қуанттыңдар!

Ән айттыңдар, биледіңдер, ойын ойнадыңдар.

Мен де сендерге кішкентай сыйлық дайындадым.

Иә! Бұл – сендерге арналған күзгі тосынсый!

Себеттен күзгі сыйлықтар шығарылады: алма, алмұрт немесе балаларға арналған шағын тәтті сыйлықтар.

Күз:Алтын күздің сыйлығын қабыл алыңдар!

Дендерің сау, көңілдерің әрдайым көтеріңкі болсын!

Жүргізуші:Күз келді алтын болып,

Жапырақтар төгілді.

Бүгінгі біздің мереке

Көңілді болып өрілді!

Күз:Балалар, сендермен бірге өте көңілді болды.

Менің орманыма қайта баруым керек.

Сау болыңдар, балалар!

Балалар: Сау бол, Алтын күз!

Күз: Келесі кездескенше!

Күз әдемі әуенмен залдан шығады.

Жүргізуші:Алтын күзге рахмет айтайық!

Балалар, мерекеміз осымен аяқталды.

Балалар музыкамен залдан шығады.

Аманжол Жанеля Нурлыханқызы
Тәрбиеші
"Престиж Систем" ЖШС "Зерек" бөбекжай-бақшасы
Астана қаласы

«РЕСПУБЛИКАМ МЕНІҢ!»

Қатысушылар: жүргізуші, балалар, ата - аналар.

Балалар әуен ырғағымен залға кіреді, қолдарына көк жалаушаны ұстап.

Мақсаты: Қазақстан Республикасы туралы балалардың білімін кеңейту, жауапкершілікке, еңбекқорлыққа, елжандылыққа тәрбиелеу. Отанға, туған жерге деген сүйіспеншіліктерін арттыру мақсатында сөздік қорларын көбейтіп, танымдық қызығушылықтарын арттыру. Қазақстанның келешегі өздері екеніне көз жеткізу.

Көрнекілік: Әдемі безендірілген Республика күніне арналған музыка залы: сахнада -" 25 қазан - Республика күні" жазуы бар, Гирляндамен безендірілген Қазақстанның картасы, "Қазақ елі – кең байтақ, Жері қандай ғажайып!"
атты көрме, тулар, фотозона, шарлар, ленталар, ойынға арналған ағаш аттар, қағаздан жасалған теңгелер.

Мерекенің барысы:

Жүргізуші: -Құрметті ата-аналар мен кішкентай бүлдіршіндер! Республика күні мерекесіне арналған **«Республикам менің»** атты ертеңгілігімізге қош келдіңіздер!

Жүргізуші: -Барлықтарыңызды республика күнімен ҚҰТТЫҚТАЙМЫЗ

Тәрбиеші: Шайқалмасын ешкімнің шаңырағы,
Бақыт көрсін Отанның сан ұланы.
Енді ағайын, көгінде қалықтасын,
Қазағымның қасиетті - Әнұраны!

ҚР Әнұрані орындалады

Орындарына отырады

Мерекелік тақпақтарымен балаларды ортаға шақырамыз

1.Ғ.Айсана
Қазақстан – Отаным,
Жанындай оны сүйемін.
Тәуелсіз елдің ұланы,
Бақытты болып жүремін!

2.Айсауле
Көк байрағым желбіре,

Бейбіт күнде ел бірге.
Қазақстан – туған жер,
Мәңгі жаса, гүлдене!

3.Нурберген
Отаным менің – Қазақстан,
Бақыт құсы қонған мекен.
Кең даламдай көңілім бар,
Мақтанамын туған өлкем!

4.Аиша
Қазақ елі – кең байтақ,
Жері қандай ғажайып!
Республика күнімен,
Құттықтаймын барша жұрт!

6.Әмина
Туған елім – Қазақстан,
Тәуелсіз ел, кең мекен.
Республика күні бүгін,
Құтты болсын баршаға!

7.Айсара
Мен қазақтың баласы,
Елімнің бар бағасы.
Көк байрағын көтерген,
Қазақстан – панасы!

8.Алияна
Кең даламдай жерім бар,
Асқар-асқар белім бар.
Қазақстан – Отаным,
Мақтан етем елімді әр!

9.Ж.Айсана
Отан деген – атамекен,
Отан деген – туған өлкем.
Қазақстан – кең өлкем,
Мәңгі сені сүйем мен!

10.Томи
Елім менің – егемен,
Көк байрағы желбіреген.
Республика күнімен,
Құттықтаймын барша елді мен!

11.Каусар
Қазақ елі жасасын,
Бейбітшілік орнасын.
Туған елім Қазақстан,
Мәңгі бақи гүлденсін!

12.Көркем
Отанымның болашағы
Біздер бала,жас ұрпақ
Білім алып,елге қызмет
Біздің үлкен арман-ақ

13.Ясмина
Ана тілім-ардағым
Ұлттық салтым-салтанатым
Туған елім Қазақстан
Жүрегімнің мақтанышы

14.Айлин
Қазақстан-Отаным
Жүрегімде мақтанышым
Көк туымды сүйемін
Елімменен күлемін

15.Айлана
Көк аспандай көк туым
Желбірейді шат болып
Қазақстан туған ел
Жүрейік біз мақтанып
Республика күні
Қуаныштың күні
Қазақстан-туған ел
Бақытты ел,нұрлы ел

16.Мариям
Туған жерім қазақстан
Кең даласы жарасқан
25 қазан келгенде
Ән саламыз қуанып

17.Тесса
Елім менің Қазақстан
Бейбіт өмір орнаған
Отанымды сүйемін
Бақытты боп өсемін

18.Елдос
Домбыраның үнімен
Тарихымды білемін
Ұлы дала ұрпағымын
Қазақстан жүрегім

19.Ибрагим
Республика күні
Қуанышқа толы күн
Еліміз аман болсын деп
Ақ тілегін жолдадым

Ән: «Егеменді Қазақстан»
Ойын: «Сұрақ-жауап»
1,Тұңғыш призидентті ата?
2,Рәміздерді атап көрсет?
3,ҚР призиденті қазір кім?
4,Қай елде тұрасың?
5,Қазір қандай мезгіл?
6,Қай қалада тұрасың?
7,ҚР қандай ұлт өкілдері турады?
8,Туымыздың түсі кандай?
9,Біз қай тілде сөйлейміз?
10,Туымыздағы күннің түсі кандай?
Би: «Шаңырақ» қыздар
Би: ұлдар
Тәрбиеші:*Ойын балалар және ата-аналармен*
Ән;Балдырғандар әні
Тәрбиеші:
Бейбітшілік елімізде мәңгілік сақталсын,
Алдымызда барлық үміт ақталсын.
Тату – тәтті бірлік болып қашанда
Бірге: Республика күніміз **ҚҰТТЫ БОЛСЫН**!

Арипбаева Жадыра Полатқызы
Математика пәні мұғалімі
«№79 жалпы орта білім беретін мектеп» КММ
Шымкент қаласы

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ АРҚЫЛЫ МАТЕМАТИКАЛЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫ ДАМЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Аңдатпа. Мақалада математика пәнін оқыту үдерісінде жасанды интеллект технологияларын тиімді пайдалану арқылы оқушылардың математикалық сауаттылығын дамыту мәселесі қарастырылады. Қазіргі цифрлық білім беру жағдайында жасанды интеллектінің оқушының логикалық ойлауын, математикалық пайымдауын, есептерді талдау және шешім қабылдау дағдыларын қалыптастырудағы мүмкіндіктері сипатталады. Сонымен қатар математикалық білімді өмірлік жағдаяттармен байланыстыру, жеке оқу траекториясын ұйымдастыру, білім алушылардың танымдық белсенділігін арттыру жолдары ұсынылады. Жасанды интеллектіні педагогикалық мақсатта қолданудың тиімділігі мен шектеулері талданады.

Түйінді сөздер: жасанды интеллект, математикалық сауаттылық, цифрлық білім беру, математикалық ойлау, логикалық пайымдау, инновациялық әдістеме.

Кіріспе

Қазіргі қоғамдағы цифрлық өзгерістер білім беру жүйесінің мазмұны мен оқыту әдістеріне жаңа талаптар қойып отыр. Бүгінгі оқушы тек дайын ақпаратты қабылдаушы емес, оны талдай алатын, салыстыратын, өз ойын дәлелдейтін және алған білімін күнделікті өмірде қолдана білетін тұлға болуы қажет.

Математика пәні оқушының логикалық ойлауын, жүйелі пайымдауын, мәселені шешу қабілетін және нақты деректер негізінде қорытынды жасау дағдысын дамытады. Алайда қазіргі оқыту тәжірибесінде кейбір оқушылар математикалық формулалар мен ережелерді меңгергенімен, оларды өмірлік жағдаяттарда қолдануда қиындықтарға кездеседі.

Математикалық сауаттылық ұғымы халықаралық білім беру зерттеулерінде де маңызды орын алады. Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының PISA зерттеуінде математикалық сауаттылық адамның математикалық білімін нақты өмірлік мәселелерді шешуде қолдану қабілеті ретінде қарастырылады. Демек, математика сабағында оқушының тек есептеу дағдысын емес, ақпаратты түсіну, математикалық модель құру, шешім қабылдау және нәтижені бағалау қабілеттерін де дамыту қажет. Осы міндеттерді жүзеге асыруда жасанды интеллект технологияларының мүмкіндігі ерекше. Жасанды интеллект оқушының білім деңгейіне сәйкес тапсырмалар ұсынуға, күрделі математикалық ұғымдарды бірнеше тәсілмен түсіндіруге, есептің шешу жолдарын салыстыруға және жіберілген қателерді анықтауға көмектеседі.

ЮНЕСКО-ның жасанды интеллектіні білім беру мен ғылыми зерттеулерде қолдану жөніндегі ұсынымдарында бұл технологияны адамға бағдарланған, қауіпсіз және педагогикалық мақсатқа сай пайдалану қажеттігі атап көрсетілген. Сондықтан жасанды интеллектіні мұғалімді алмастыратын құрал емес, оқушының танымдық белсенділігін арттыратын қосымша білім беру мүмкіндігі ретінде қарастыру маңызды.

Мақаланың мақсаты – математика сабағында жасанды интеллект технологияларын тиімді қолдану арқылы оқушылардың математикалық сауаттылығын дамытудың ғылыми-әдістемелік жолдарын негіздеу.

Әдістеме

Жасанды интеллект арқылы математикалық сауаттылықты дамыту әдістемесі оқушының жеке танымдық ерекшеліктерін ескеруге, өздігінен білім алуына, математикалық мәселелерді зерттеуіне және алған білімін тәжірибеде қолдануына негізделеді.

Математика сабақтарында жасанды интеллектіні қолдану ең алдымен оқу мақсатына сәйкес жоспарлануы тиіс. Мұғалім жаңа тақырыпты түсіндіру, білімді бекіту, қайталау немесе оқушының білімін бағалау кезеңдерінде цифрлық құралдарды тиімді пайдалана алады. Мысалы, ChatGPT, Gemini сияқты құралдар математикалық ұғымдарды түсіндіруге, есептің бірнеше шешу жолын ұсынуға және оқушының сұрақтарына қосымша түсініктеме беруге мүмкіндік береді. Ал GeoGebra бағдарламасы функциялардың графиктерін, геометриялық фигураларды және математикалық тәуелділіктерді көрнекі түрде зерттеуге жағдай жасайды.

Ұсынылатын әдістеменің маңызды бағыты – математикалық есептерді өмірлік жағдаяттармен байланыстыра оқыту. Оқушыларға күнделікті тұрмыста кездесетін қаржылық есептеулер, уақыт пен қашықтықты анықтау, пайыздық өзгерістер, статистикалық мәліметтерді талдау сияқты мәселелер ұсынылады. Жасанды интеллект мұндай тапсырмаларды оқушылардың жас ерекшелігі мен білім деңгейіне қарай түрлендіруге көмектеседі. Нәтижесінде математикалық білім абстрактілі ережелер жиынтығы ретінде емес, нақты өмірлік мәселелерді шешудің құралы ретінде қабылданады.

Әдістемені жүзеге асыруда саралап оқыту тәсілінің де маңызы зор. Бір сыныптағы оқушылардың математикалық дайындығы мен қабылдау деңгейі әртүрлі болуы мүмкін. Осыған байланысты жасанды интеллект көмегімен бір тақырыпқа арналған күрделілік деңгейі әртүрлі тапсырмалар әзірлеуге болады. Бастапқы деңгейдегі оқушыларға есептің шешу алгоритмін түсіндіретін тапсырмалар ұсынылса, орта деңгейдегі оқушыларға салыстыру мен талдауға бағытталған жұмыстар беріледі. Әдістеменің тағы бір маңызды құрамдас бөлігі – математикалық қателермен жұмыс. Оқушы есеп шығару барысында амалдарды орындауда, формулаларды қолдануда немесе есептің шартын түсінуде қателесуі мүмкін. Жасанды интеллект көмегімен оқушыға шешімнің қай кезеңінде қате жіберілгенін анықтауға бағытталған тапсырмалар ұйымдастыруға болады.

Практикада қолдану

Жасанды интеллектіні математика сабағында тиімді пайдалану оқушының теориялық білімін практикалық әрекетпен ұштастыруға мүмкіндік береді. Бұл бағыттағы жұмысты ұйымдастыру кезінде мұғалім оқушыға дайын шешімді ұсынбай, мәселені өздігінен талдауға және шешу жолын іздеуге бағыттайды.

Мысалы, пайыз тақырыбын меңгерту барысында оқушыларға дүкендегі жеңілдіктер, отбасылық бюджет, тауар бағасының өзгеруі сияқты өмірлік жағдаяттарды талдауға арналған тапсырмалар беріледі. Оқушылар бастапқы мәліметтерді анықтап, пайыздық қатынасты есептейді және алынған нәтижені түсіндіреді. Жасанды интеллект осы есептердің мазмұнын түрлендіріп, әртүрлі деңгейдегі жаңа нұсқаларын ұсынуға көмектеседі. Мұндай жұмыс оқушының пайызды есептеу дағдысын ғана емес, қаржылық шешім қабылдау қабілетін де дамытады.

Алгебра сабақтарында жасанды интеллектіні теңдеулер мен функцияларды оқытуда қолдану тиімді. Оқушылар белгілі бір математикалық тәуелділікті зерттеп, оның формула арқылы берілуін, кестедегі өзгерісін және графиктік көрінісін салыстырады. Мәселен, такси

қызметінің құнын анықтауда бастапқы төлем мен жүрілген қашықтық арасындағы тәуелділікті сызықтық функция арқылы модельдеуге болады. Жасанды интеллект оқушыға осы тәуелділіктің графигін түсіндіруге және екі түрлі қызметтің бағасын салыстыруға көмектеседі. Нәтижесінде оқушылар функция ұғымының күнделікті өмірде қолданылатынын түсінеді.

Геометрия сабақтарында цифрлық құралдар арқылы фигуралардың қасиеттерін зерттеу оқушылардың кеңістіктік ойлауын дамытады. GeoGebra көмегімен үшбұрыштың бұрыштары, қабырғалары, аудан мен периметр арасындағы байланыстар көрнекі түрде көрсетіледі. Оқушылар геометриялық сызбаларды өзгерту арқылы фигуралардың қасиеттерін бақылайды, болжам жасайды және оны математикалық тұжырымдармен дәлелдейді.

Математикалық сауаттылықты дамытуда деректерді талдау жұмыстары да ерекше орын алады. Оқушыларға ауа райы көрсеткіштері, сыныптағы сауалнама нәтижелері, спорттық көрсеткіштер немесе күнделікті тұтыну мәліметтері ұсынылуы мүмкін. Олар ақпаратты кестеге түсіріп, орташа арифметикалық мәнді, пайыздық көрсеткішті және өзгеріс динамикасын анықтайды. Жасанды интеллект алынған мәліметтерді жүйелеуге және диаграмма түрінде ұсынуға көмектеседі.

Сабақта «ЖИ жауабын тексер», «Бір мәселе – бірнеше шешім», «Математикалық зерттеу», «Өмірлік жағдаятты модельдеу» тәсілдерін қолдану оқушылардың танымдық белсенділігін арттырады. Әсіресе жасанды интеллект әдейі қате шешім ұсынған жағдайда оқушылардың сол қатені анықтап, математикалық тұрғыдан дәлелдеуі сыни ойлауды дамытуға ықпал етеді.

Практикада қолданудың негізгі артықшылығы – оқу тапсырмаларын жекелендіру, кері байланысты жедел ұйымдастыру және математикалық материалды көрнекі түрде түсіндіру мүмкіндігі.

Қорыта айтқанда, жасанды интеллект технологияларын математика пәнін оқытуға кіріктіру математикалық сауаттылықты дамытудың жаңа мүмкіндіктерін қалыптастырады. Оның көмегімен оқушының жеке білім алу қажеттілігін ескеруге, математикалық ұғымдарды әртүрлі тәсілмен түсіндіруге, тапсырмаларды саралауға және оқу үдерісінде жедел кері байланыс ұйымдастыруға болады.

Жасанды интеллектіні тиімді пайдалану оқушының есептеу дағдысымен қатар, логикалық ойлауын, математикалық пайымдауын, зерттеушілік қабілетін және сыни бағалау дағдыларын жетілдіруге ықпал етеді. Әсіресе математикалық білімді күнделікті өмірдегі мәселелермен байланыстыру оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырып, алған білімін тәжірибеде қолдануына жағдай жасайды. Сонымен бірге жасанды интеллектіні қолдану мұғалімнің кәсіби рөлін төмендетпейді. Керісінше, мұғалім оқу үдерісін ұйымдастырушы, бағыттаушы және оқушының ойлау әрекетін дамытушы тұлға ретінде маңызды орын алады. Технологияны мақсатты әрі жауапкершілікпен пайдалану ғана күтілетін нәтижеге жеткізеді. Демек, математикалық білім беруде жасанды интеллектіні педагогикалық тұрғыдан сауатты қолдану – оқушының функционалдық мүмкіндіктерін кеңейтудің, математикалық сауаттылығын жетілдірудің және заманауи білім беру талаптарына сай тұлға қалыптастырудың тиімді жолдарының бірі.

Қолданылған әдебиеттер

1. OECD. *PISA 2022 Assessment and Analytical Framework*. Paris: OECD Publishing, 2023.

2. Miao F., Holmes W. *Guidance for Generative AI in Education and Research*. Paris: UNESCO, 2023.

3. National Council of Teachers of Mathematics. *Principles to Actions: Ensuring Mathematical Success for All*. Reston, VA: NCTM, 2014.

4. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Негізгі орта білім беру деңгейінің математика пәні бойынша үлгілік оқу бағдарламасы.

5. Polya G. *How to Solve It: A New Aspect of Mathematical Method*. Princeton: Princeton University Press, 1945.

Құдиярова Лаура Мятбекқызы
Тәрбиеші
«Мойдодыр 777» бөбекжай-бақшасы ЖШС
Шымкент қаласы

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ АРҚЫЛЫ МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ҚАРАПАЙЫМ МАТЕМАТИКАЛЫҚ ТҮСІНІКТЕРІН ДАМЫТУ

Аңдатпа. Мақалада мектеп жасына дейінгі балалардың қарапайым математикалық түсініктерін дамытуда жасанды интеллект мүмкіндіктерін тиімді пайдалану жолдары қарастырылады. Заманауи цифрлық құралдардың көмегімен балалардың санау, салыстыру, геометриялық пішіндерді ажырату, кеңістікті бағдарлау және логикалық ойлау дағдыларын қалыптастыру әдістері сипатталады.

Түйін сөздер: жасанды интеллект, мектепке дейінгі тәрбие, математикалық түсінік, ойын технологиясы, цифрлық білім беру, логикалық ойлау.

Кіріспе

Қазіргі қоғамдағы цифрлық өзгерістер білім беру жүйесіне де жаңа талаптар қойып отыр. Ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы педагогикалық үдерісті ұйымдастырудың дәстүрлі тәсілдерін жетілдіруге, оқыту мазмұнын баланың қажеттілігі мен қызығушылығына қарай бейімдеуге мүмкіндік береді.

Мектепке дейінгі кезең – баланың қоршаған ортаны танып-білуі, ойлау қабілетінің қалыптасуы және алғашқы математикалық түсініктерді меңгеруі үшін маңызды уақыт. Бұл кезеңде бала сандарды жаттап қана қоймай, заттардың сандық мөлшерін түсінуді, олардың көлемін салыстыруды, пішіндерін ажыратуды, кеңістіктегі орнын анықтауды үйренеді. Қарапайым математикалық түсініктер күнделікті өмірдегі әрекеттермен тығыз байланысты қалыптасады. Мысалы, ойыншықтарды санау, заттарды түсі мен көлеміне қарай топтастыру, текшелерден құрылыс жасау, үстел үстіндегі заттардың орналасуын анықтау баланың математикалық ойлауын дамытады.

Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты балалардың танымдық және зияткерлік дағдыларын дамытуға, қарапайым математикалық ұғымдарды қалыптастыруға ерекше мән береді.

Жасанды интеллект тәрбиешіге осы міндеттерді жүзеге асыруда қосымша мүмкіндік береді. Оның көмегімен тақырыпқа сай көрнекі суреттер, санау тапсырмалары, геометриялық пішіндер бейнеленген карточкалар, логикалық ойындар мен шағын оқиғалы тапсырмалар әзірлеуге болады. Мәселен, «Сиқырлы сандар», «Пішінді тап», «Артық затты анықта», «Қанша

алма қалды?» сияқты ойындарды балалардың жас ерекшелігіне қарай түрлендіруге мүмкіндік бар.

Зерттеу жұмысының мақсаты – жасанды интеллект мүмкіндіктерін ойын технологияларымен ұштастыру арқылы мектеп жасына дейінгі балалардың қарапайым математикалық түсініктерін дамытудың тиімді әдістемелік жолдарын айқындау.

Зерттеу міндеттері:

- мектеп жасына дейінгі балалардың математикалық түсініктерін қалыптастырудың педагогикалық негіздерін қарастыру.
- жасанды интеллект құралдарын оқу-тәрбие үдерісінде қолдану мүмкіндіктерін анықтау.
- математикалық мазмұндағы ойын тапсырмаларын әзірлеу жолдарын ұсыну.
- цифрлық құралдарды қауіпсіз әрі мақсатты пайдаланудың педагогикалық шарттарын көрсету.

Зерттеу нысаны – мектепке дейінгі ұйымдағы балалардың танымдық және математикалық даму үдерісі. Зерттеу пәні – қарапайым математикалық түсініктерді қалыптастыруда жасанды интеллект мүмкіндіктерін қолдану әдістемесі.

Әдістеме

Мектеп жасына дейінгі балалардың математикалық түсініктерін дамыту жұмысы жүйелілік, көрнекілік, қолжетімділік, белсенділік және жеке ерекшеліктерді ескеру қағидаларына негізделеді. Баланың математикалық ұғымдарды саналы меңгеруі үшін тапсырмалар оның жасына сай, түсінікті әрі қызықты болуы қажет.

Жасанды интеллект бұл үдерісте тәрбиешінің әдістемелік көмекшісі қызметін атқара алады. Мысалы, тәрбиеші белгілі бір тақырып бойынша жасанды интеллект көмегімен бірнеше деңгейдегі тапсырмалар дайындайды. Бір балаға заттарды санау ұсынылса, екінші балаға олардың санын салыстыру немесе белгілі бір заңдылықты жалғастыру тапсырмасы беріледі.

Әдістемелік жұмысты бірнеше бағытта ұйымдастыруға болады.

Бірінші бағыт – сан және санау ұғымдарын қалыптастыру. Балаларға суреттер арқылы заттарды санау, олардың санын цифрмен сәйкестендіру, «көп», «аз», «тең» ұғымдарын түсіндіру ұсынылады. Жасанды интеллект көмегімен жемістер, жануарлар, ойыншықтар немесе табиғат көріністері бейнеленген карточкалар әзірленеді. Тәрбиеші осы материалдарды пайдаланып, балаларға «Суретте неше доп бар?», «Қай топта ойыншық көп?», «Екі топтың санын қалай теңестіруге болады?» деген сұрақтар қояды.

Екінші бағыт – геометриялық пішіндерді таныту. Балалар шеңбер, шаршы, үшбұрыш, тіктөртбұрыш сияқты негізгі пішіндерді ажыратып, оларды қоршаған ортадағы заттармен байланыстырады. Жасанды интеллект арқылы әртүрлі түсті және көлемді пішіндерден тұратын көрнекіліктер жасауға болады. Мысалы, «Пішіндер қаласы» атты ойында балалар үйлердің шатырынан үшбұрышты, терезелерінен шаршыны, сағаттан шеңберді табады. Бұл тапсырма геометриялық білімді күнделікті өмірмен байланыстыруға көмектеседі.

Үшінші бағыт – көлем мен шаманы салыстыру. Балалар ұзын-қысқа, биік-аласа, кең-тар, ауыр-жеңіл ұғымдарын нақты заттармен әрекет жасау арқылы меңгереді. Жасанды интеллект көмегімен салыстыруға арналған суреттер мен тапсырмалар дайындалады. Алайда суреттегі заттардың көлемі туралы қорытындыны бала нақты заттарды өлшеп, қатар қойып немесе қолымен ұстап көру арқылы тексеруі қажет.

Төртінші бағыт – кеңістікті бағдарлау. Балалар «оң жақ», «сол жақ», «үстінде», «астында», «алдында», «артында» сияқты ұғымдарды ойын арқылы меңгереді. Мысалы, жасанды интеллект көмегімен дайындалған суретте ойыншық қонжықтың орналасуы көрсетіледі. Тәрбиеші балалардан қонжықтың қай жерде тұрғанын сұрайды. Кейін балалар сол тапсырманы бөлмедегі нақты заттармен орындайды.

Бесінші бағыт – логикалық ойлауды дамыту. Бұл бағытта балалар заттарды белгілері бойынша топтастырады, ұқсастық пен айырмашылықты анықтайды, қарапайым

заңдылықтарды жалғастырады. Жасанды интеллект көмегімен түрлі түсті пішіндер тізбегі, артық затты табу, суретті толықтыру және қарапайым оқиғалы есептер әзірлеуге болады.

Практикалық қолдану

Жасанды интеллект мүмкіндіктерін бөбекжай-бақша жағдайында қолдану үшін арнайы күрделі құрылғылар қажет емес. Тәрбиеші компьютер немесе планшет арқылы қажетті көрнекіліктерді әзірлеп, оларды экраннан көрсетуге, басып шығарып карточка ретінде пайдалануға немесе топтық ойынға енгізуге болады. Ең маңыздысы – цифрлық материалдың баланың нақты әрекетімен байланысуы.

Мысалы, «Сиқырлы себет» ойынын қарастырайық. Ойынның мақсаты – балалардың санау және салыстыру дағдыларын дамыту. Жасанды интеллект көмегімен алма, алмұрт, банан бейнеленген түрлі себеттердің суреттері дайындалады. Тәрбиеші суретті көрсетіп, балаларға әр себеттегі жемістерді санауды ұсынады. Содан кейін балаларға үстел үстіндегі ойыншық жемістерді пайдаланып, суреттегі санды нақты заттармен сәйкестендіру тапсырмасы беріледі. Соңында «Қай себетте жеміс көп?», «Қай себетте аз?», «Екі себеттегі жемістерді теңестіру үшін не істеу керек?» деген сұрақтар қойылады.

«Пішіндер әлемі» ойынында балаларға жасанды интеллект көмегімен әзірленген түрлі геометриялық бейнелер көрсетіледі. Тәрбиеші әр пішіннің атауын сұрап, оны бөлмедегі ұқсас заттармен байланыстырады. Мысалы, сағаттың пішіні шеңберге, терезе шаршыға, шатыр үшбұрышқа ұқсайтынын анықтайды. Кейін балалар түрлі түсті қағаз пішіндерден үй, ағаш немесе көлік құрастырады.

«Кім жылдам табады?» ойыны логикалық ойлауды дамытуға бағытталады. Экраннан белгілі бір ретпен орналасқан түстер немесе пішіндер көрсетіледі: қызыл шеңбер, көк шаршы, қызыл шеңбер, көк шаршы. Балалар келесі бейненің қандай болатынын болжайды. Тәрбиеші балалардың жауабын тыңдап, заңдылықты өз сөздерімен түсіндіруін сұрайды.

«Қоянға жол көрсет» тапсырмасы кеңістікте бағдарлау дағдысын дамытуға көмектеседі. Жасанды интеллект көмегімен кедергілері бар қарапайым жол бейнесі әзірленеді. Балалар қоянды сәбізге жеткізу үшін қай бағытқа жүру керектігін анықтайды. Тәрбиеші «оңға бұрыл», «алға жүр», «солға бұрыл» деген нұсқауларды пайдаланып, балалардың кеңістіктік түсінігін бекітеді.

Жасанды интеллект көмегімен оқиғалы математикалық тапсырмалар да құрастыруға болады. Мысалы: «Үш балаға үш доп берілді. Әр балаға бір доптан тиді. Неше доп пайдаланылды?» немесе «Ағашта төрт құс отыр еді, тағы бір құс келіп қонды. Барлығы неше құс болды?» деген қарапайым жағдаяттар ұсынылады. Мұндай тапсырмаларда баланың дайын жауапты айтуы ғана емес, оны нақты заттар арқылы көрсетуі маңызды.

Практикалық жұмыстың тиімділігін анықтау үшін тәрбиеші жүйелі бақылау жүргізе алады. Бақылау кезінде баланың заттарды санауы, сан мен мөлшерді сәйкестендіруі, пішіндерді ажыратуы, салыстыруы, кеңістіктік ұғымдарды қолдануы және тапсырманы өздігінен орындауы назарға алынады. Нәтижелерді төмендегі үлгі бойынша тіркеуге болады.

Бағалау бағыты	**Бақылау көрсеткіші**
Санау	Заттарды ретімен санайды
Салыстыру	Көп, аз, тең ұғымдарын ажыратады
Пішіндер	Негізгі геометриялық пішіндерді таниды
Кеңістікті бағдарлау	Оң-сол, үсті-асты ұғымдарын қолданады
Логикалық ойлау	Қарапайым заңдылықты жалғастырады

Қорытынды

Қорытындылай келе, жасанды интеллект мектеп жасына дейінгі балалардың қарапайым математикалық түсініктерін дамытуда тәрбиешінің әдістемелік мүмкіндіктерін кеңейтетін заманауи құралдардың бірі болып табылады. Оның көмегімен баланың қызығушылығын оятатын көрнекі материалдар, ойын тапсырмалары, логикалық жаттығулар және танымдық жағдаяттар әзірлеуге болады.

Дегенмен мектепке дейінгі кезеңде математикалық түсініктердің қалыптасуы тек цифрлық ақпаратты қабылдаумен шектелмеуі керек. Бала санауды нақты заттармен әрекет жасау, пішіндерді қолмен ұстап көру, кеңістікте қозғалу, салыстыру, бақылау және ойын барысында меңгереді.

Тәрбиеші цифрлық технологияны дұрыс таңдап, оны баланың даму мақсатына сай қолданған жағдайда оқу-тәрбие үдерісі мазмұнды әрі қызықты бола түседі. Жасанды интеллект педагогтің кәсіби шеберлігін алмастырмайды, керісінше оның шығармашылық ізденісіне, тапсырмаларды түрлендіруіне және балалардың жеке ерекшеліктерін ескеруіне жағдай жасайды.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығы. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты.

2. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2016 жылғы 12 тамыздағы №499 бұйрығы. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасы.

3. Miao, F., Holmes, W. Guidance for Generative AI in Education and Research. UNESCO, 2023.

4. National Association for the Education of Young Children (NAEYC) & Fred Rogers Center. Technology and Interactive Media as Tools in Early Childhood Programs Serving Children from Birth through Age 8. 2012.

5. National Association for the Education of Young Children (NAEYC) & National Council of Teachers of Mathematics (NCTM). Early Childhood Mathematics: Promoting Good Beginnings. 2002.

РАЗВИТИЕ ЭЛЕМЕНТАРНЫХ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С ПОМОЩЬЮ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Аннотация. В статье рассматриваются способы эффективного использования возможностей искусственного интеллекта для развития элементарных математических представлений у детей дошкольного возраста. Описываются методы формирования навыков счёта, сравнения, распознавания геометрических фигур, пространственной ориентации и логического мышления с помощью современных цифровых инструментов.

Ключевые слова: искусственный интеллект, дошкольное воспитание, математические представления, игровые технологии, цифровое образование, логическое мышление.

Спатаева Гулдана Рысбековна
Бастауыш сынып мұғалімі, педагог-зерттеуші
№97 жалпы орта білім беретін мектебі
Шымкент қаласы

«ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ДАМЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ»

Аңдатпа. Мақалада бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамытуда жасанды интеллект технологияларын тиімді қолдану жолдары қарастырылады. Жасанды интеллект көмегімен оқушылардың оқу, математикалық, ақпараттық және коммуникативтік сауаттылығын жетілдіруге бағытталған әдістер мен тапсырмалар жүйесі ұсынылады.

Түйін сөздер: жасанды интеллект, функционалдық сауаттылық, бастауыш сынып, цифрлық технология, сыни ойлау, оқыту әдістемесі.

Кіріспе

Қазіргі білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі – алған білімін күнделікті өмірде қолдана алатын, ақпаратты талдайтын, өз ойын еркін жеткізетін және кездескен мәселелерді өздігінен шеше білетін тұлға қалыптастыру.

Бастауыш сынып – баланың білімге деген көзқарасы қалыптасып, оқу, жазу, есептеу, талдау және қарым-қатынас жасау дағдылары дамитын негізгі кезең. Оқушы тек оқулықтағы ақпаратты меңгеріп қана қоймай, оны өмірлік жағдаяттарда пайдалана білуі қажет. Мысалы, мәтіндегі негізгі ойды анықтау, дүкендегі заттардың бағасын салыстыру, уақытты есептеу, қарапайым кестелерді оқу, ақпараттың дұрыстығын тексеру – функционалдық сауаттылықтың нақты көріністері.

Цифрлық технологиялардың дамуы білім беру үдерісіне жаңа мүмкіндіктер енгізуде. Соның ішінде жасанды интеллект мұғалімге оқу материалдарын түрлендіруге, оқушының жас ерекшелігіне сай тапсырмалар әзірлеуге, мәтіндер мен көрнекіліктер дайындауға мүмкіндік береді. Алайда жасанды интеллект дайын білімнің орнына жүрмеуі тиіс. Ол – мұғалімнің кәсіби жұмысын толықтыратын, ал оқушының ойлау әрекетін жандандыруға бағытталатын көмекші құрал.

Зерттеу жұмысының мақсаты – жасанды интеллект мүмкіндіктерін тиімді пайдалану арқылы бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамытудың әдістемелік жолдарын ұсыну.

- функционалдық сауаттылықты дамытудың педагогикалық негіздерін қарастыру.
- жасанды интеллект құралдарын сабақта қолдану мүмкіндіктерін анықтау.

• оқушылардың оқу және математикалық сауаттылығын жетілдіруге арналған тапсырмалар жүйесін ұсыну.

• ақпаратты талдау, салыстыру және бағалау дағдыларын дамыту жолдарын көрсету.

• цифрлық технологияларды қауіпсіз әрі мақсатты қолдану шарттарын айқындау.

Әдістеме

Функционалдық сауаттылықты дамыту оқушының алған білімін өмірлік жағдаяттарда қолдануына негізделеді. Сондықтан сабақ барысында теориялық ақпаратты түсіндірумен қатар, оқушыны әрекетке бағыттайтын практикалық тапсырмалар жүйелі түрде ұйымдастырылуы қажет.

Бұл бағытта жасанды интеллект мұғалімнің әдістемелік мүмкіндіктерін кеңейтеді. Оның көмегімен бір оқу мақсатына сәйкес әртүрлі деңгейдегі тапсырмалар, мәтіндер, жағдаяттық сұрақтар, логикалық жаттығулар және көрнекі материалдар әзірлеуге болады. Мұғалім дайындалған материалдарды тексеріп, оқу мақсатына және оқушылардың жас ерекшелігіне сәйкестендіреді.

Әдістемелік жұмысты бірнеше бағытта ұйымдастыруға болады.

Оқырмандық сауаттылықты дамыту. Жасанды интеллект көмегімен оқушылардың жасына сай шағын мәтіндер, оқиғалы әңгімелер және мәтін бойынша сұрақтар дайындауға болады. Оқушы мәтінді оқып, негізгі ойды анықтайды, кейіпкерлердің әрекетіне баға береді, оқиғаға қатысты өз пікірін білдіреді. Мысалы, «Мәтіндегі кейіпкер қандай шешім қабылдады?», «Сен оның орнында болсаң не істер едің?» деген сұрақтар баланың түсіну, талдау және қорытынды жасау қабілетін дамытады.

Математикалық сауаттылықты дамыту. Оқушы математикалық білімді күнделікті өмірде қолдануға үйренуі тиіс. Жасанды интеллект арқылы дүкен, саяхат, уақыт, өлшем және ақшаға қатысты өмірлік жағдаяттар құрастыруға болады. Мысалы, оқушыға бірнеше заттың бағасы көрсетілген шағын дүкен тапсырмасы ұсынылады. Ол қажетті заттарды таңдап, жалпы құнын есептейді және берілген ақшаға қанша қаражат қалатынын анықтайды.

Ақпараттық сауаттылықты дамыту. Қазіргі ақпараттық ортада оқушының ақпаратты қабылдап қана қоймай, оның мазмұнын түсініп, дұрыстығын тексеруге дағдылануы маңызды. Мұғалім жасанды интеллект көмегімен бір тақырыпқа қатысты бірнеше ақпараттық мәтін әзірлеп, олардың мазмұнын салыстыру тапсырмасын ұсына алады. Оқушылар ақпаратты оқып, түсініксіз тұстарын анықтайды, мұғалімнің көмегімен сенімді дереккөзден тексереді.

Коммуникативтік сауаттылықты дамыту. Жасанды интеллект көмегімен пікірталасқа арналған сұрақтар, жағдаяттық тапсырмалар және диалог үлгілерін дайындауға болады. Оқушылар жұппен немесе топпен жұмыс істеп, өз пікірін дәлелдеуге, басқалардың ойын тыңдауға және ортақ шешім қабылдауға үйренеді.

Аталған әдістерді сабақтың әр кезеңіне кіріктіруге болады. Сабақтың басында қызығушылықты оятатын сұрақтар мен суретті тапсырмалар берілсе, негізгі бөлімде өмірлік жағдаяттарға негізделген жұмыстар орындалады. Сабақ соңында оқушылар өз шешімдерін түсіндіріп, орындаған тапсырмасына талдау жасайды.

Практикалық қолдану

Жасанды интеллектіні сабақта қолданудың тиімділігі нақты оқу мақсатымен байланысқанда артады. Осыған орай функционалдық сауаттылықты дамытуға арналған бірнеше әдістемелік тапсырма үлгісін қарастыруға болады.

«Ақпаратты түсін және тексер» әдісі. Мұғалім жасанды интеллект көмегімен белгілі бір тақырып бойынша қысқа ақпараттық мәтін әзірлейді. Оқушылар мәтінді оқып, негізгі деректерді анықтайды. Кейін берілген мәліметтерді оқулықпен немесе мұғалім ұсынған сенімді дереккөзбен салыстырады. Тапсырма барысында оқушылар ақпаратты дайын күйінде қабылдамай, оның дұрыстығына көз жеткізудің маңызын түсінеді.

«Өмірлік есеп» әдісі. Жасанды интеллект арқылы күнделікті өмірге қатысты математикалық жағдаяттар құрастырылады. Мысалы, оқушыға отбасымен дүкенге барғаны туралы тапсырма беріледі: нан – 180 теңге, сүт – 420 теңге, алма – 350 теңге. Егер сатып алушы

1000 теңге берсе, қанша теңге қайтарып алады? Оқушы алдымен заттардың жалпы құнын есептейді, содан кейін қалған ақшаны анықтайды. Мұғалім тапсырманы әртүрлі сандармен күрделендіріп, оқушылардың есептеу деңгейіне қарай бейімдей алады.

«Мәтіннен шешімге» әдісі. Оқушыларға табиғатты қорғау, денсаулық, қауіпсіздік немесе достық тақырыбында қысқа жағдаяттық мәтін ұсынылады. Олар мәселені анықтап, бірнеше шешім жолын ұсынады. Жасанды интеллект мұғалімге осындай мәтіндерді әртүрлі деңгейде әзірлеуге көмектеседі. Ал шешімнің дұрыстығын талқылау, дәлелдеу және қорытынды жасау оқушылардың өз міндеті болып табылады.

«Бір тапсырма – бірнеше шешім» әдісі. Мұғалім жасанды интеллект көмегімен бір мәселенің бірнеше шешу жолын ұсынатын тапсырма әзірлейді. Оқушылар әр нұсқаны салыстырып, тиімді жолды таңдайды және өз таңдауын түсіндіреді.

«Сұрақ құрастырушы» әдісі. Оқушылар белгілі бір мәтін немесе тақырып бойынша өздері сұрақ құрастырады. Жасанды интеллект мұғалімге сұрақтардың үлгілерін дайындауға көмектеседі. Оқушылар қарапайым сұрақтан бастап, түсіндіруді, салыстыруды және дәлелдеуді талап ететін сұрақтарға дейін құрастырады.

Аталған тапсырмаларды қолдану барысында мұғалім оқушылардың тек дұрыс жауап беруін ғана емес, шешімге қалай келгенін де бағалауы қажет. Оқушының ойын түсіндіруі, ақпаратты салыстыруы, дәлел келтіруі және білімін өмірлік жағдайда қолдануы функционалдық сауаттылықтың маңызды көрсеткіштері болып табылады.

Практикалық жұмыстың нәтижесін бақылау үшін мұғалім төмендегі көрсеткіштерді пайдалана алады:

Бағыт	Бақылау көрсеткіші
Оқырмандық сауаттылық	Мәтіннің негізгі ойын анықтайды
Математикалық сауаттылық	Есепті өмірлік жағдаятта қолданады
Ақпараттық сауаттылық	Ақпаратты салыстырып, тексереді
Коммуникативтік сауаттылық	Өз ойын түсінікті жеткізеді
Сыни ойлау	Шешімін дәлелдеп, қорытынды жасайды

Қорытынды

Қорыта айтқанда, жасанды интеллект технологиялары бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамытуда мұғалімге жаңа әдістемелік мүмкіндіктер ұсынады. Оның көмегімен оқу мазмұнын түрлендіруге, өмірлік жағдаяттарға негізделген тапсырмалар әзірлеуге, оқушылардың жеке ерекшеліктеріне сәйкес жұмыс ұйымдастыруға болады.

Функционалдық сауатты оқушы – ақпаратты түсінетін, алған білімін күнделікті өмірде қолданатын, өз ойын жеткізе алатын және кездескен мәселеге саналы шешім ұсына білетін тұлға. Мұндай дағдыларды қалыптастыру үшін сабақта оқушының белсенді әрекетіне, өздігінен ізденуіне және тәжірибе арқылы үйренуіне жағдай жасалуы қажет.

Жасанды интеллект мұғалімнің кәсіби шеберлігін алмастырмайды. Керісінше, оны орынды пайдалану педагогтің шығармашылық ізденісін кеңейтіп, оқыту үдерісін оқушы қажеттілігіне қарай бейімдеуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығы. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта және жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы.
2. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2013 жылғы 3 сәуірдегі №115 бұйрығы. Жалпы білім беретін пәндер бойынша үлгілік оқу бағдарламаларын бекіту туралы.
3. UNESCO. Guidance for Generative AI in Education and Research. Paris: UNESCO, 2023.
4. OECD. PISA 2022 Assessment and Analytical Framework. Paris: OECD Publishing, 2023.
5. UNESCO. AI and Education: Guidance for Policy-makers. Paris: UNESCO, 2021.

Дунбаева Фарида Мухамметовна
Тарих-география пәнінің мұғалімі, педагог-ұйымдастырушы
Амангелді атындағы орта мектеп
Жамбыл облысы, Байзақ ауданы, Көкбастау ауылы

ТАБИҒАТТЫ ПАЙДАЛАНУ ТҮРЛЕРІ

Пәні:	География
Бөлім:	3.1 ТАБИҒАТТЫ ПАЙДАЛАНУ
Педагогтің тегі, аты, әкесінің аты	Дунбаева Фарида Мухамметқызы
Күні:30.09.2026ж	
Сынып:10	Қатысқаны: Қатыспағаны:
Сабақтың тақырыбы	Табиғатты пайдалану түрлері
Оқу бағдарламасына сәйкес оқыту мақсаттары:	10.3.1.1 табиғатты пайдаланудың қажеттілігін түсіндіріп, түрлерін (шаруашылық тұрғысынан) анықтау, графикалық түрде ұсыну
Сабақтың мақсаты	-Оқушылар табиғатты пайдаланудың қажеттілігін түсіндіреді; -табиғатты пайдалану түрлерін шаруашылық салалары бойынша анықтап ажыратады; - экологиялық жағдайларды атап картадан көрсетеді.
Құндылық:	Еңбек - жай ғана қызмет емес, адам болмысының айнасы

Сабақтың барысы

Сабақтың кезеңі / уақыты	**Педагогтың іс-әрекеті**	**Оқушының іс-әрекеті**	**Бағалау**	**Ресурстар**
Сабақ-тың басы 2 мин	**(Ұ) Ұйымдастыру кезеңі** Оқушылармен амандасып, оқушылардың көңілін сабаққа аудару. Сыныпты түгелдеу, сыныптағы оқушылардың зейінін сабаққа аудару	Мұғаліммен амандасып, кезекші оқушы сыныптағы оқушылардың санын баяндайды	(ҚБ) мұғалім 1-10 балл аралығында бағалайды	
3 мин	Үй тапсырмасын сұрау. «Wordwall» платформасы арқылы үй жұмысын орындау.	«Wordwall» платформасы арқылы үй жұмысын орындайды.	Өз ойын дұрыс мағынада білдіріп,белсенді-лікпен қатысқан оқушыға «Жарайсың!» деген мадақтау сөзімен ынталандыру.	
Сабақ-тың ортасы 2 мин	**ЖАҢА САБАҚ** **«СУРЕТТЕР СӨЙЛЕЙДІ»** әдісі Оқушылар «суреттер сөйлейді» әдісі арқылы сабақтың тақырыбын анықтайды	Оқушыларға тақырыпқа байланысты «суреттер		

	 Бүгін сабағымыздың тақырыбы қандай болмақ?	сөйлейді» әдісі арқылы сабақтың тақырыбын табуға мүмкіндік беріледі.		
Сабақ-тың ортасы. Мағына-ны ашу 2 мин	**МАҒЫНАНЫ ТАНУ** **«ТҮРТІП АЛУ» әдісі** **Бейнеролик:** Табиғатты пайдалану түрлері WhatsApp Video 2026-09-28 at 19.00.	Оқушылар **ЖИ** мүмкіншілігі арқылы жасалынған бейнероликті тамашалайды.		Бейнеро-лик
Топтық жұмыс 10 мин	**«Себеп-Әрекет-Салдар»** әдісі Оқушылар осы әдіс арқылы топтық тапсырманы орындайды . 1-топ.Өнеркәсіптік табиғатты пайдаланудың Себебі: Адам әрекеті: Салдары: Шешу жолдары: 2-топ.Ауыл шаруашылық табиғатты пайдаланудың Себебі: Адам әрекеті: Салдары: Шешу жолдары:	Оқушылар **«Себеп -Әрекет-Салдар»** әдісі арқылы топтық тапсырманы орындайды. **Дескриптор:** Жалпы – 4 балл -Себебін анықтайды-1 -Адам әрекетін көрсетеді-1 -Салдарын түсіндіреді.-1 Шешу жолдарын ұсынады-1	«Керемет» деген мадақтау сөзімен ынталандыру. **№1 тапсырма бойынша (ҚБ)** Мұғалім Дескриптор бойынша 4 балл аралығында бағалайды	Постер
Жұптық жұмыс 10 мин	**«ЭКО-ДЕТЕКТИВ»әдісі** Оқушылар әр жағдаятты оқып, табиғатты пайдалану түрін анықтап және оның тиімді немесе тиімсіз екенін белгілейді **Жағдаят** / **Табиғатты пайдалану түрі** / **Тиімді/ тиімсіз** Фермер егістікті тамшылатып суаруға көшті. Кәсіпорын өндірістік қалдықтарды өзенге төкті. Туристер ұлттық паркке демалуға барды. Кен орнында пайдалы қазба ашық әдіспен өндірілді. Қалада тұрмыстық қалдықтар сұрыпталып, қайта өңделді.	Оқушылар «ЭКО-Детектив» әдісі арқылы тапсырманы орындайды. **Дескриптор:** Жалпы -3 балл -Табиғаттың пайдалану түрін анықтайды-1 Тиімді/тиімсіз мәнін дұрыс белгілейді-1 -Табиғатты тиімді пайдалануға қатысты мысал келтіреді-1	«Жарайсың» деген мадақтау сөзімен ынталандыру. **№2 тапсырма бойынша (ҚБ)** Мұғалім Дескриптор бойынша 3 балл аралығында бағалайды	

	Бір жайылымда мал саны шамадан тыс көбейді.				
Жеке жұмыс 7 минут	**«Экологиялық паспорт» әдісі** Қазақстан Республикасының экологиялық жағдайын анықтау. Оқушылар экологиялық жағдайларды атап,картадан көрсетеді.		**Дескриптор: 3 балл** Экологиялық жағдайды анықтайды-1 Экологиялық мәселесі бар аймақты картадан көрсетеді-1 Экологиялық жағдайдың себебін түсіндіреді-1	Керемет» деген мадақтау сөзімен ынталандыру. **№3 тапсырма бойынша (ҚБ)** Мұғалім Дескриптор бойынша 3 балл аралығында бағалайды	Карта
Қорытынды 2 мин	**Қорытынды сұрақ.** Мен табиғат үшін не істей аламын? 		Оқушылар бүгінгі сабақтың тақырыбы бойынша өз ойын айту арқылы сабаққа қорытынды жасайды.	Өз ойын дұрыс мағынада білдіріп,белсенді-лікпен қатысқан оқушыға «Жарайсың!» деген мадақтау сөзімен ынталандыру.	
Сабақтың соңы 4 мин 1 мин	**Кері байланыс** **«ҚҚҚ»** әдісі Оқушылар бүгінгі сабақты түсінгендігі жөнінде қққ әдісі арқылы қорытындылайды ✓ **Құнды** ✓ **Қиын** ✓ **Қызық** **Үйге тапсырма** Тақырыпты оқу Бағалау		Оқушы жаңа тақырыпты қорытынды-лап бүгінгі сабаққа кері байланыс орнатады	Мұғалім оқушылардың тапсырмаларды орындауына байланысты 1 – 10 балл аралығында бағалайды	Geo_aqparat.kz - "Бағалау шкаласы" әдісі

Адилова Гульнур Мамырбековна
Жетіген сыныбының ұстазы, педагог-модератор
И.Исабаев атындағы Өнер мектебі
Жетісу облысы Аксу ауданы Жансугуров селосы

ЖЕТІГЕН АСПАБЫНЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫНЫ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚҚА БАУЛУ

Бағыты: Музыкалық білім беру, ұлттық өнер және оқушы шығармашылығын дамыту

Аннотация. Бұл мақалада қазақ халқының көне музыкалық аспабы — жетігенді оқыту арқылы оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту жолдары қарастырылады. Жетіген сабағында музыкалық есту қабілетін, ырғақ сезімін, есте сақтауын, орындаушылық шеберлігін және өздігінен іздену дағдыларын қалыптастырудың тиімді әдіс-тәсілдері ұсынылады. Сонымен қатар ұлттық музыкалық мұраны жас ұрпаққа танытуда жеке орындаушылық пен ансамбльдік жұмыстың маңызы сипатталады.

Түйін сөздер: жетіген, ұлттық өнер, музыкалық білім, шығармашылық қабілет, орындаушылық шеберлік, музыкалық тәрбие, инновациялық әдіс-тәсілдер.

Кіріспе

Қазақ халқының ұлттық музыкалық аспаптары — халқымыздың тарихын, мәдениетін және рухани дүниесін танытатын құнды мұра. Солардың бірі — жетіген. Өзіндік үнімен ерекшеленетін бұл аспап оқушының музыкалық талғамын қалыптастыруға, ұлттық өнерге деген қызығушылығын арттыруға және шығармашылық қабілетін дамытуға мүмкіндік береді.

Қазіргі музыкалық білім берудің басты міндеттерінің бірі — оқушыға дайын білім берумен ғана шектелмей, оның өздігінен ойлауына, ізденуіне, музыканы сезінуіне және шығармашылық тұрғыдан дамуына жағдай жасау.

Осы тұрғыдан алғанда, жетіген аспабын үйрету — тек музыкалық шығармаларды орындауға машықтандыру емес, сонымен бірге оқушының эстетикалық талғамын, зейінін, табандылығын және ұлттық құндылықтарға құрметін қалыптастыратын маңызды педагогикалық үдеріс.

Негізгі бөлім

1. Жетіген сабағы — шығармашылықты дамытудың тиімді құралы

Жетігенді меңгеру барысында оқушы музыкалық сауаттылықты үйреніп қана қоймай, дыбысты тыңдау, әуенді есте сақтау, ырғақты сезіну және музыкалық бейнені жеткізу қабілеттерін дамытады.

Оқушының шығармашылық қабілетін дамыту үшін сабақ барысында әртүрлі әдіс-тәсілдерді қолдану маңызды. Атап айтқанда:

-музыкалық шығарманы тыңдау және оның сипатын анықтау;

-әуеннің ырғағын шапалақтау арқылы қайталау;

-ноталарды танып, ішектерден қажетті дыбысты табу;

-әуенді бөліктерге бөліп үйрену;

-музыкалық шығарманың көңіл күйін орындау арқылы жеткізу;

-шағын шығармашылық тапсырмалар орындау. Мұндай жұмыстар оқушының сабаққа белсенді қатысуына және музыкалық материалды саналы түрде меңгеруіне ықпал етеді.

2. Оқыту барысында қолданылатын тиімді әдіс-тәсілдер

Ойын технологиясы. Музыкалық ойындар оқушының қызығушылығын арттырып, білімін бекітуге көмектеседі. Мысалы, «Нотаны тап», «Дыбысты таны», «Ырғақты қайтала», «Әуенді жалғастыр» ойындары арқылы оқушылардың музыкалық сауаттылығын дамытуға болады.

Көрнекілік әдісі. Ноталық сызбалар, ішектердің орналасу үлгілері, аппликатуралық белгілер және бейнематериалдар оқушының жаңа тақырыпты түсінуін жеңілдетеді.

Жеке жұмыс әдісі. Әр оқушының қабілеті мен меңгеру қарқыны ескеріледі. Алдымен қарапайым жаттығулар орындалып, біртіндеп күрделірек шығармаларға көшеді. Бұл оқушының өз мүмкіндігіне сенуіне және орындаушылық дағдысын жүйелі жетілдіруіне көмектеседі.

Шығармашылық тапсырмалар. Оқушыға таныс әуеннің ырғағын өзгертіп көру, музыкалық шығарманың көңіл күйін сипаттау немесе шағын әуенді есту арқылы қайталау ұсынылады. Мұндай тапсырмалар музыкалық ойлау мен дербес ізденісті дамытуға бағытталады.

3. Орындаушылық шеберлікті қалыптастыру

Жетігенде ойнауды үйрету кезінде қол қимылдарының үйлесімділігіне, саусақтардың дұрыс орналасуына, дыбыстың тазалығына, ырғақ пен екпінді сақтауға ерекше көңіл бөлінеді.

Іліп және шертіп ойнау тәсілдерін меңгерту, аппликатураны дұрыс қолдану, оң және сол қолдың үйлесімді жұмыс істеуін қалыптастыру — оқушының орындаушылық мәдениетін дамытудың негізгі бағыттары.

Шығармаларды баяу екпінде үйреніп, кейін біртіндеп қажетті жылдамдыққа көшу оқушының музыкалық материалды дұрыс меңгеруіне көмектеседі. Сонымен бірге шығарманың сипатын, динамикалық белгілерін және әуендік ерекшеліктерін түсіндіру оқушының орындаушылық мәнерін байытады.

4. Ұлттық музыкалық шығармалар арқылы тәрбиелеу

Жетіген сабағында халық әндері мен күйлерін, сондай-ақ ұлттық музыкалық мұраға негізделген шығармаларды үйрету оқушының мәдени танымын кеңейтеді.

Шығарманы үйрену барысында оның мазмұны, көңіл күйі және көркемдік ерекшеліктері туралы әңгімелеу маңызды. Оқушы музыканы тек ноталар жиынтығы ретінде емес, белгілі бір

ойды, сезімді және ұлттық дүниетанымды жеткізетін өнер туындысы ретінде қабылдай бастайды.

Ұлттық шығармаларды жеке орындаумен қатар ансамбль құрамында орындау да үлкен тәрбиелік мәнге ие. Ансамбльдік жұмыс оқушыларды бірін-бірі тыңдауға, ортақ ырғақты сақтауға, жауапкершілікке және ұжыммен жұмыс істеуге үйретеді.

5. Оқушының шығармашылық белсенділігін арттыру

Оқушының шығармашылық әлеуетін дамытуда мұғалімнің бағыт-бағдары мен қолдауы ерекше орын алады. Мұғалім оқушының қатесін түзетумен ғана шектелмей, оның жетістігін байқап, өздігінен шешім қабылдауына мүмкіндік бергені жөн.

Сабақ барысында мынадай тапсырмаларды қолдануға болады:

Берілген ырғақты жетігенде орындау.

Тыңдалған қысқа әуенді қайталау.

Шығарманың көңіл күйін анықтап, өз ойын жеткізу.

Бір шығарманы әртүрлі динамикалық реңктермен орындап көру.

Жеке орындауды ансамбльдік орындаумен салыстыру.

Үйренген шығармасы туралы қысқаша таныстырылым жасау.

Осындай тапсырмалар оқушының музыкалық білімін тәжірибемен ұштастырып, өз қабілетін көрсетуіне жағдай жасайды.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, жетіген аспабы оқушының музыкалық сауаттылығын қалыптастырумен қатар, оның шығармашылық ойлауын, есту қабілетін, орындаушылық шеберлігін және ұлттық өнерге деген қызығушылығын дамытуға мүмкіндік береді.

Музыкалық ойындарды, көрнекілік құралдарын, жеке және ансамбльдік жұмыстарды тиімді үйлестіру — жетігенді оқыту үдерісін мазмұнды ұйымдастырудың маңызды жолдары.

Ұлттық музыкалық мұраны оқыту арқылы жас ұрпақтың бойында өнерге құрмет, мәдени мұраға жанашырлық және шығармашылық ізденіске ұмтылыс қалыптастыруға болады. Сондықтан жетіген сабағында дәстүрлі музыкалық білімді заманауи педагогикалық әдістермен ұштастыру — ұлттық өнерді дәріптеудің және оқушының шығармашылық мүмкіндіктерін дамытудың маңызды бағыты.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы.

2. Қазақстан Республикасының мәдениет пен білім беру салаларына қатысты нормативтік құжаттары.

3. Қазақтың ұлттық музыкалық аспаптары туралы ғылыми-танымдық және музыка тарихына арналған еңбектер.

4. Балаларға музыкалық білім беру және музыкалық қабілеттерді дамыту мәселелеріне арналған педагогикалық-әдістемелік әдебиеттер.

Турганбаева Жанар Маратовна
Воспитатель, педагог-модератор
ТОО УОЦ Саймасай Ясли-сад "Жақсылық"
Алматинская область, Талгарский район, город Талгар

STEM-ТЕХНОЛОГИИ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ МАТЕМАТИЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ 5–6 ЛЕТ

Аннотация. В статье рассматриваются возможности применения STEM-технологий в дошкольном образовании как эффективного средства развития математических способностей детей 5–6 лет. Раскрывается значение интеграции естественных наук, технологий, инженерного конструирования и математики в образовательный процесс ясли-сада. Особое внимание уделяется формированию элементарных математических представлений через игровую, исследовательскую и практическую деятельность. Описываются примеры STEM-заданий, направленных на развитие логического мышления, пространственного воображения, навыков счета, сравнения, измерения и решения простых проблемных ситуаций. Подчеркивается роль воспитателя в создании развивающей среды, поддержке детской инициативы и организации доступной познавательной деятельности с учетом возрастных и индивидуальных особенностей воспитанников. Обосновывается необходимость использования STEM-подхода не для преждевременного усложнения обучения, а для формирования устойчивого интереса к познанию окружающего мира и первоначального математического мышления.

Ключевые слова: STEM-технологии, дошкольное образование, математические способности, дети 5–6 лет, логическое мышление, пространственное воображение, конструирование, исследовательская деятельность, игровое обучение, развивающая среда.

Современное дошкольное образование ориентировано не только на передачу детям определенного объема знаний, но и на создание условий для развития самостоятельности, любознательности, творческого мышления и способности находить решения в различных жизненных ситуациях. Особое значение в этом процессе приобретает развитие математических способностей, поскольку именно в дошкольном возрасте закладываются первоначальные представления о количестве, форме, величине, пространстве, времени и закономерностях окружающего мира. Ребенок ежедневно сталкивается с математическими явлениями в привычной деятельности: считает игрушки, сравнивает размеры предметов, распределяет материалы, определяет последовательность событий, замечает сходства и различия между объектами. Однако для полноценного развития математического мышления недостаточно ограничиваться выполнением однотипных упражнений и механическим запоминанием чисел. Важно организовать образовательный процесс таким образом, чтобы

ребенок мог самостоятельно наблюдать, экспериментировать, задавать вопросы, выдвигать предположения и проверять их на практике. Одним из перспективных подходов, позволяющих объединить разные направления познавательной деятельности, является STEM-образование. Аббревиатура STEM образована от английских слов Science, Technology, Engineering и Mathematics, которые обозначают естественные науки, технологии, инженерное дело и математику. В дошкольной педагогике данный подход предполагает не изучение отдельных научных дисциплин в традиционном понимании, а их естественную интеграцию в игровой и практической деятельности. Его основная идея заключается в том, чтобы ребенок получал новые знания через решение доступных возрасту задач, конструирование, наблюдение и исследование. Таким образом, STEM-технологии создают условия для развития математических способностей не изолированно, а во взаимосвязи с другими познавательными процессами.

Возраст 5–6 лет является важным периодом формирования предпосылок математического мышления, поскольку в это время заметно расширяются познавательные возможности ребенка, развивается способность устанавливать причинно-следственные связи и выполнять действия по определенному алгоритму. Дети начинают осознаннее использовать счет, сравнивать предметы по нескольким признакам, определять положение объектов в пространстве и замечать повторяющиеся последовательности. Важным достижением становится переход от непосредственного восприятия предметов к элементарному анализу их свойств и отношений. Например, ребенок уже может не просто назвать большую и маленькую фигуру, но и объяснить, по какому признаку он сделал такой вывод. Он способен заметить, что одинаковое количество предметов может быть расположено по-разному, а длина ряда не всегда свидетельствует о количестве элементов. Такие действия постепенно формируют основы логического мышления и математического рассуждения. Исследования в области раннего математического образования подчеркивают, что дети способны осваивать математические идеи задолго до поступления в школу, если получают соответствующий опыт в повседневной и организованной деятельности. При этом математическое развитие должно происходить с учетом индивидуального темпа освоения материала, поскольку воспитанники одной возрастной группы могут существенно различаться по уровню сформированности представлений и способов рассуждения. Именно поэтому воспитателю важно не столько добиваться одинакового результата от всех детей, сколько создавать разнообразные условия для постепенного развития их возможностей. STEM-подход отвечает данной задаче, так как позволяет предлагать детям задания разной сложности и предоставлять возможность выбора способов их выполнения. В результате математические понятия становятся частью понятной ребенку практической деятельности, а не набором абстрактных правил.

Внедрение STEM-технологий в образовательный процесс ясли-сада предполагает интеграцию математического содержания с наблюдением за природой, простыми опытами, конструированием и использованием доступных технических средств. При этом ведущим видом деятельности для детей дошкольного возраста остается игра, поэтому образовательные задачи целесообразно включать в игровые ситуации и небольшие исследовательские проекты. Например, при организации игры «Построим город» воспитатель предлагает детям создать из кубиков, конструктора и других материалов здания, дороги, мосты и игровые площадки. В процессе работы воспитанники считают детали, сравнивают высоту построек, определяют количество необходимых элементов, различают геометрические формы и устанавливают пространственные отношения между объектами. Если мост не выдерживает конструкцию, детям предлагается подумать, почему это произошло и каким образом можно сделать его более устойчивым. Такая ситуация позволяет объединить математические знания с элементарными инженерными действиями, а также развивает умение анализировать результат собственной деятельности. Другим примером может стать задание «Создай узор», в котором детям необходимо продолжить последовательность из цветных фигур, бусин или деталей конструктора. Выполняя его, ребенок учится обнаруживать закономерности, выделять

повторяющиеся элементы и самостоятельно создавать собственные последовательности. Постепенно задания можно усложнять, предлагая использовать одновременно несколько признаков: цвет, форму, размер и расположение предметов. Подобная деятельность способствует развитию классификации, сравнения, анализа и обобщения. Следовательно, даже простые игровые действия с обычными материалами могут стать эффективным инструментом математического развития, если воспитатель заранее определяет их познавательную цель.

Особое место в STEM-образовании занимает инженерное конструирование, поскольку оно позволяет ребенку применять математические представления при создании реальных объектов. Конструируя башни, мосты, дома, транспортные средства и различные модели, дети сталкиваются с необходимостью учитывать форму, размер, количество деталей, равновесие и устойчивость конструкции. Воспитатель может предложить небольшую проблемную ситуацию: построить башню из определенного количества кубиков, создать мост для игрушечной машины или сконструировать дом, используя детали разных геометрических форм. Перед началом работы дети рассматривают материалы, обсуждают возможные варианты, определяют последовательность действий и предполагают, какая конструкция окажется наиболее устойчивой. После завершения работы они проверяют результат, сравнивают его с первоначальным замыслом и при необходимости вносят изменения. В данном процессе математические представления используются как практический инструмент для достижения конкретной цели. Например, чтобы построить устойчивую башню, ребенок может заметить, что широкое основание помогает конструкции сохранять равновесие, а одинаковые по размеру детали позволяют создавать более ровные уровни. При сравнении нескольких моделей воспитатель обращает внимание детей на высоту, ширину, количество элементов и форму основания. Подобные наблюдения постепенно формируют способность устанавливать связи между свойствами предметов и результатами практических действий. Важно, чтобы взрослый не выполнял конструкцию вместо ребенка и не предлагал единственно правильный способ решения. Его задача заключается в том, чтобы направлять деятельность с помощью вопросов: «Как ты думаешь, почему башня упала?», «Что можно изменить?», «Какая деталь подойдет лучше?», «Как проверить твое предположение?». Такая форма взаимодействия развивает самостоятельность, инициативность и способность аргументировать собственное мнение.

Не менее значимым направлением является использование элементов исследовательской деятельности, в ходе которой математические способности развиваются через наблюдение, измерение, сравнение и анализ полученных результатов. Дошкольникам особенно интересны задания, позволяющие самостоятельно проверить предположения о свойствах окружающих предметов и явлений. Например, во время занятия «Какая дорожка длиннее?» воспитатель предлагает детям измерить несколько дорожек с помощью одинаковых по размеру кубиков, счетных палочек или условных мерок. Воспитанники выкладывают измерительные элементы вдоль дорожек, считают их количество и сравнивают полученные результаты. В ходе такой работы они знакомятся с первоначальным смыслом измерения и понимают, почему важно использовать одинаковую мерку. Другой вариант исследовательского задания связан с изучением вместимости различных емкостей. Детям предлагается определить, в какой сосуд поместится больше воды, песка или крупы, предварительно высказав свои предположения. Затем они проверяют их с помощью одинаковых стаканчиков или мерных емкостей и обсуждают полученные результаты. Подобные упражнения развивают количественные представления, умение сравнивать величины и устанавливать отношения между ними. Интересным вариантом может стать наблюдение за ростом растения, при котором дети отмечают изменения его высоты, сравнивают результаты измерений и фиксируют их с помощью рисунков или условных обозначений. Воспитатель может предложить детям составить простую таблицу наблюдений, используя изображения, наклейки или символы. Важно, чтобы математические действия были

связаны с конкретной целью и понятным ребенку результатом. В этом случае измерение перестает быть формальным упражнением и становится способом получения новой информации об окружающем мире. Исследовательская деятельность также способствует развитию речи, поскольку дети учатся описывать свои действия, объяснять наблюдения и формулировать выводы.

Развитие математических способностей тесно связано с формированием пространственного мышления, которое особенно активно проявляется в процессе подвижных игр, конструирования, моделирования и ориентировки на плоскости. Для детей 5–6 лет важно не только различать основные геометрические фигуры, но и понимать их расположение относительно друг друга, определять направление движения и устанавливать взаимное положение предметов. STEM-задания позволяют развивать эти умения в доступной и наглядной форме. Например, воспитатель может организовать игру «Найди маршрут», в которой ребенок должен провести игрушечную машинку по схеме, используя понятия «вперед», «назад», «направо», «налево», «между» и «рядом». Другим заданием может стать создание изображения из геометрических фигур, когда детям необходимо составить дом, ракету, животное или транспортное средство из заранее подготовленных элементов. При этом воспитанники определяют, какие фигуры им понадобятся, сравнивают их размеры и выбирают подходящее расположение деталей. Использование простых схем и моделей помогает постепенно переходить от практических действий с предметами к более абстрактному представлению о пространственных отношениях. Важным элементом STEM-образования может стать и знакомство с элементарными алгоритмами. Например, дети могут составить последовательность команд для движения робота-игрушки по клетчатому полю или самостоятельно перемещать персонажа по заданному маршруту. При выполнении таких заданий они учатся соблюдать последовательность действий, определять направление, замечать ошибки и исправлять их. При этом цифровые устройства и образовательная робототехника не должны становиться обязательным условием STEM-деятельности, поскольку многие задачи успешно решаются с помощью обычных конструкторов, карточек, кубиков и других доступных материалов. Основное значение имеет не сложность используемого оборудования, а содержание деятельности и возможность ребенка самостоятельно действовать, рассуждать и проверять результат.

Эффективность STEM-технологий во многом зависит от правильно организованной развивающей предметно-пространственной среды, которая должна стимулировать познавательную активность и предоставлять детям возможность самостоятельно выбирать материалы для исследования. В группе ясли-сада целесообразно предусмотреть пространство для конструирования, экспериментирования, математических игр и работы с природными материалами. Для этого можно использовать строительные наборы, геометрические фигуры, счетные палочки, мозаики, пазлы, мерные емкости, весы, линейки, карточки с изображениями, природный материал и безопасные предметы повседневного использования. Материалы должны находиться в доступном для детей месте, чтобы воспитанники могли самостоятельно выбирать их для реализации собственных замыслов. Например, в математическом центре можно разместить задания на составление последовательностей, сравнение предметов, определение количества и классификацию по различным признакам. В зоне конструирования дети могут создавать модели зданий, транспорта и других объектов, используя детали разной формы и величины. В исследовательском пространстве можно организовать простые наблюдения за свойствами воды, песка, бумаги и других безопасных материалов. При этом воспитателю необходимо учитывать требования безопасности, особенно при использовании мелких деталей, инструментов и оборудования. Организация такой среды способствует развитию самостоятельности, поскольку ребенок получает возможность не только выполнять предложенные задания, но и самостоятельно инициировать познавательную деятельность. Исследования в области дошкольной математики показывают, что систематическое взаимодействие с разнообразными материалами и продуманными заданиями помогает

формировать более глубокое понимание математических отношений. Следовательно, развивающая среда должна рассматриваться не как простое размещение дидактических пособий, а как важное условие организации содержательной и осмысленной деятельности.

Важнейшая роль в реализации STEM-подхода принадлежит воспитателю, который выступает организатором познавательной деятельности, помощником и партнером ребенка в процессе исследования. Для успешного применения данных технологий педагог должен уметь определять образовательную цель, подбирать материалы с учетом возрастных особенностей воспитанников и создавать ситуации, побуждающие детей к самостоятельному поиску решения. При этом важно избегать чрезмерного усложнения заданий и превращения STEM-деятельности в систему формальных занятий, напоминающих школьные уроки. Дети 5–6 лет лучше усваивают математические представления, когда могут увидеть, потрогать, переместить, сравнить или самостоятельно преобразовать изучаемые объекты. Поэтому воспитателю следует сочетать краткие объяснения с практическими действиями, обсуждением и игровыми заданиями. Например, вместо прямого объяснения понятия симметрии можно предложить детям сложить бумажный лист пополам, вырезать простую фигуру и рассмотреть получившиеся части. Вместо механического повторения числового ряда можно организовать игру по распределению определенного количества предметов между игрушечными персонажами. Такие задания позволяют ребенку самостоятельно обнаруживать математические отношения и связывать новые знания с уже имеющимся опытом. В процессе работы педагог должен обращать внимание не только на правильность конечного результата, но и на ход рассуждений ребенка, выбранную стратегию и способность объяснить собственные действия. Особую ценность представляет поддержка детских вопросов, поскольку именно интерес к неизвестному часто становится отправной точкой для исследования. Подобная организация образовательного процесса соответствует современным представлениям о развитии ранних математических компетенций и индивидуальных траекториях обучения. Таким образом, профессиональная подготовка воспитателя и его готовность применять интегрированные методы являются важными условиями результативного внедрения STEM-технологий в дошкольную практику.

При использовании STEM-технологий необходимо учитывать, что математическое развитие дошкольников не должно сводиться исключительно к работе с цифровыми устройствами и специализированными образовательными программами. Технологическая составляющая STEM может включать как простые технические приспособления, так и цифровые ресурсы, однако их применение должно быть педагогически обоснованным. Интерактивные игры, электронные задания и обучающие приложения могут использоваться для закрепления представлений о числах, формах, последовательностях и пространственных отношениях. Например, ребенок может выполнить задание по поиску одинаковых геометрических фигур, определить недостающий элемент в последовательности или выбрать правильный маршрут на интерактивном поле. Вместе с тем экранная деятельность не должна вытеснять непосредственное взаимодействие с реальными предметами, двигательные игры, общение со сверстниками и практическое конструирование. В дошкольном возрасте особенно важно сохранять баланс между цифровыми и традиционными средствами обучения, поскольку математические представления формируются не только через зрительное восприятие информации, но и через действия с предметами. Использование цифровых инструментов должно соответствовать возрасту детей, требованиям безопасности и санитарно-гигиеническим рекомендациям. Воспитателю также необходимо учитывать, что не все дети обладают одинаковым опытом взаимодействия с технологиями, поэтому цифровые задания должны быть простыми, доступными и сопровождаться педагогической поддержкой. Научные обзоры STEM-образования в раннем детстве показывают, что интегрированные междисциплинарные занятия могут способствовать развитию познавательного интереса и положительного отношения детей к исследовательской деятельности. В то же время современные исследования подчеркивают значение игровой и ориентированной на ребенка

организации STEM-процесса, при которой дети получают возможность самостоятельно исследовать, пробовать и принимать решения. Следовательно, цифровые средства следует рассматривать как дополнительный инструмент, который расширяет образовательные возможности, но не заменяет живую игру и непосредственный опыт ребенка.

Внедрение STEM-технологий в дошкольных организациях Республики Казахстан имеет особую актуальность в контексте обновления содержания образования и повышения качества воспитательно-образовательного процесса. Государственный общеобязательный стандарт дошкольного воспитания и обучения ориентирует педагогов на целостное развитие ребенка, раскрытие его индивидуального потенциала, поддержку инициативности и создание развивающей предметно-пространственной среды. В образовательном процессе предусматривается интеграция различных видов детской деятельности, включая игровую, познавательную, экспериментальную, предметную и конструктивную. Это создает необходимые условия для применения STEM-подхода, поскольку его содержание естественным образом объединяет исследование, практическое действие и математическое мышление. Воспитатель может использовать окружающую среду как источник познавательных ситуаций: предложить детям посчитать деревья на прогулке, сравнить длину теней, определить форму листьев, построить дорожку из камешков или распределить природные материалы по определенным признакам. Подобные задания не требуют значительных финансовых затрат и могут быть реализованы с использованием доступных материалов. Важно, чтобы STEM-технологии не воспринимались как отдельное направление, которое необходимо внедрять только при наличии специального оборудования. Их основа заключается в изменении характера взаимодействия взрослого и ребенка, когда вместо готовых ответов педагог предлагает проблемные вопросы и помогает воспитанникам самостоятельно искать решения. Такой подход способствует развитию познавательной самостоятельности и формированию положительного отношения к математике еще до начала школьного обучения. Для достижения устойчивых результатов целесообразно включать STEM-задания в повседневную деятельность группы, связывая их с тематическими проектами, прогулками, сюжетно-ролевыми играми и конструированием. Важным условием также является взаимодействие с родителями, которые могут поддерживать интерес ребенка к математике через совместные бытовые задания, приготовление пищи, сортировку предметов, измерение и создание простых конструкций дома. Таким образом, STEM-образование может стать частью единой образовательной среды, объединяющей усилия воспитателя, ребенка и семьи.

Развитие математических способностей детей 5–6 лет с помощью STEM-технологий представляет собой последовательный и многогранный процесс, в котором знания формируются через практическое действие, исследование, игру и творческое решение проблем. Использование интегрированных заданий помогает детям осваивать первоначальные математические понятия, развивать логическое и пространственное мышление, учиться сравнивать, измерять, классифицировать и устанавливать закономерности. При этом главная ценность STEM-подхода заключается не в раннем обучении сложным научным понятиям, а в формировании естественного интереса к познанию окружающего мира. Результативность данной работы зависит от профессиональной компетентности воспитателя, доступности материалов, учета индивидуальных особенностей воспитанников и сохранения ведущей роли игры в дошкольном возрасте. Грамотно организованная STEM-деятельность помогает ребенку почувствовать себя активным участником образовательного процесса, который способен самостоятельно исследовать, рассуждать и находить решения. Именно такой опыт создает прочную основу для дальнейшего освоения математики и успешной адаптации к школьному обучению.

Список использованной литературы

1. Об утверждении государственных общеобязательных стандартов дошкольного воспитания и обучения, начального, основного среднего и общего среднего, технического и профессионального, послесреднего образования: приказ Министра просвещения Республики Казахстан от 3 августа 2022 года № 348.
2. National Research Council. Mathematics Learning in Early Childhood: Paths Toward Excellence and Equity. — Washington, DC: The National Academies Press, 2009. — 398 p.
3. Clements D. H., Sarama J. Learning and Teaching Early Math: The Learning Trajectories Approach. — 2nd ed. — New York: Routledge, 2014. — 380 p.
4. Wan Z. H., Jiang Y., Zhan Y. STEM Education in Early Childhood: A Review of Empirical Studies // Early Education and Development. — 2021. — Vol. 32, No. 7. — P. 940–962.
5. Konca A. S., Ateş H. Scientific Agency in Preschool STEM: A Play-Based Developmental Model // Frontiers in Psychology. — 2026. — Vol. 17. — Article 1868005.

5–6 ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ МАТЕМАТИКАЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМЫТУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ STEM-ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУ

Аңдатпа. Мақалада мектепке дейінгі білім беру жүйесінде STEM-технологияларын 5–6 жастағы балалардың математикалық қабілеттерін дамытудың тиімді құралы ретінде қолдану мүмкіндіктері қарастырылады. Жаратылыстану ғылымдарын, технологияларды, инженерлік құрастыруды және математиканы балабақшаның білім беру үдерісіне кіріктірудің маңызы ашылады. Ерекше назар ойын, зерттеу және практикалық іс-әрекеттер арқылы қарапайым математикалық түсініктерді қалыптастыруға аударылады. Логикалық ойлауды, кеңістіктік қиялды, санау, салыстыру, өлшеу дағдыларын және қарапайым проблемалық жағдаяттарды шешу қабілетін дамытуға бағытталған STEM-тапсырмалардың үлгілері сипатталады. Тәрбиешінің дамытушы орта құрудағы, балалардың бастамашылдығын қолдаудағы және тәрбиеленушілердің жас және жеке ерекшеліктерін ескере отырып, қолжетімді танымдық іс-әрекетті ұйымдастырудағы рөлі атап көрсетіледі. STEM-тәсілін оқытуды мерзімінен бұрын күрделендіру үшін емес, қоршаған ортаны тануға деген тұрақты қызығушылық пен бастапқы математикалық ойлауды қалыптастыру үшін қолдану қажеттілігі негізделеді.

Түйін сөздер: STEM-технологиялары, мектепке дейінгі білім беру, математикалық қабілеттер, 5–6 жастағы балалар, логикалық ойлау, кеңістіктік қиял, құрастыру, зерттеу қызметі, ойын арқылы оқыту, дамытушы орта.

Калыбаева Амангул Сегизбаевна
Көркем еңбек пәні мұғалімі
№220 мектеп-лицейі
Қызылорда облысы, Арал қаласы

ҚАЙТА ӨҢДЕЛЕТІН МАТЕРИАЛДАРДАН БҰЙЫМ ЖАСАУ – ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ ҚҰРАЛЫ

Аңдатпа. Мақалада мектептегі «Көркем еңбек» пәнін оқыту барысында қайта өңделетін материалдарды шығармашылық мақсатта пайдаланудың педагогикалық және экологиялық мүмкіндіктері қарастырылады. Қазіргі қоғамда тұрмыстық қалдықтардың көбеюі, табиғи ресурстарды тұтынудың артуы және қоршаған ортаның ластануы экологиялық мәдениетті қалыптастыру мәселесін білім беру жүйесінің маңызды міндеттерінің біріне айналдырып отыр. Осы тұрғыдан алғанда, оқушыларға қалдық материалдарды қайта пайдалану жолдарын үйрету тек еңбек дағдыларын қалыптастырумен шектелмей, олардың табиғатқа жауапкершілікпен қарауына, ресурстарды үнемдеуіне және күнделікті өмірде экологиялық тұрғыдан саналы шешім қабылдауына ықпал етеді. Мақалада экологиялық білім мен көркем еңбек пәнінің өзара байланысы, қайта өңделетін материалдардың түрлері, оларды сабақта қолдану әдістемесі, жобалық оқытуды ұйымдастыру жолдары және оқушылардың шығармашылық жұмыстарын бағалау ерекшеліктері талданады. Сонымен қатар қағаз, картон, пластик, мата қалдықтары, ағаш бөлшектері және басқа да қауіпсіз материалдардан бұйым жасауға арналған практикалық тапсырмалар ұсынылады. Зерттеу материалдары негізінде қайта өңделетін материалдармен жұмыс істеудің оқушылардың экологиялық сауаттылығын, шығармашылық ойлауын, технологиялық дағдыларын және әлеуметтік жауапкершілігін дамытудағы маңызы негізделеді.

Түйін сөздер: экологиялық сауаттылық, көркем еңбек, қайта өңделетін материалдар, қалдықтарды қайта пайдалану, экологиялық мәдениет, шығармашылық жоба, тұрақты даму, ресурстарды үнемдеу, жобалық оқыту, практикалық дағдылар.

Кіріспе

Қазіргі кезеңде қоршаған ортаны қорғау, табиғи ресурстарды тиімді пайдалану және тұрмыстық қалдықтардың көлемін азайту бүкіл әлем үшін өзекті мәселелердің біріне айналды. Өндіріс пен тұтыну көлемінің артуы, бір рет пайдаланылатын өнімдердің кең таралуы, қаптама материалдарының көбеюі қоршаған ортаға түсетін экологиялық жүктемені күшейтіп отыр. Мұндай жағдайда экологиялық мәселелерді шешу тек мемлекеттік мекемелердің немесе арнайы ұйымдардың міндеті ретінде қарастырылмауы тиіс. Әрбір адамның күнделікті тұрмыстағы әрекеті, тұтыну мәдениеті және табиғатқа деген көзқарасы қоршаған ортаның

жағдайына тікелей ықпал етеді. Сондықтан экологиялық жауапкершілікті бала кезден қалыптастыру білім беру ұйымдарының маңызды міндеттерінің бірі болып саналады.

Экологиялық сауаттылық дегеніміз – адамның қоршаған орта туралы білімді меңгеруі ғана емес, сол білімді күнделікті өмірде қолдана білуі, табиғи ресурстардың шектеулі екенін түсінуі және қоршаған ортаға зиян келтірмейтін әрекеттерді саналы түрде таңдауы. Бұл қасиеттерді оқушыларға түсіндіру үшін теориялық ақпаратпен шектелу жеткіліксіз. Оқушы экологиялық мәселелерді өзінің тәжірибесі арқылы танып, белгілі бір әрекеттің нәтижесін көруі керек. Осы тұрғыдан алғанда, қайта өңделетін материалдардан бұйым жасау – экологиялық білімді тәжірибемен ұштастыруға мүмкіндік беретін тиімді педагогикалық бағыт.

«Көркем еңбек» пәні оқушылардың қол еңбегі, көркемдік талғамы, технологиялық сауаттылығы мен шығармашылық қабілетін дамытумен қатар, оларды материалдарға ұқыпты қарауға тәрбиелейді. Пәннің мазмұнында әртүрлі материалдардың қасиеттерін зерттеу, бұйымның эскизін әзірлеу, технологиялық реттілікті сақтау, құрал-жабдықтарды дұрыс пайдалану және дайын өнімді эстетикалық тұрғыдан бағалау сияқты әрекеттер қамтылады. Бұл үдерістерге тұрмыста қолданылған заттарды қайта пайдалану идеясын енгізу арқылы оқушылардың экологиялық түсінігін тереңдетуге болады.

Қазақстан Республикасының негізгі орта білім беру деңгейіне арналған «Көркем еңбек» пәнінің үлгілік оқу бағдарламасында шығармашылық идеяларды зерттеу және дамыту, әртүрлі материалдармен тәжірибе жасау, көркемдік-технологиялық дағдыларды қалыптастыру және қауіпсіз жұмыс істеу мәселелері қарастырылған. Демек, қайта өңделетін материалдардан бұйым жасау пәннің практикалық мазмұнымен табиғи түрде сабақтасады.

Мақаланың мақсаты – «Көркем еңбек» сабақтарында қайта өңделетін материалдарды тиімді пайдалану арқылы оқушылардың экологиялық сауаттылығын арттырудың ғылыми-әдістемелік негіздерін анықтау және оны жүзеге асырудың практикалық жолдарын ұсыну.

Мақсатқа сәйкес мынадай міндеттер белгіленеді: қайта өңделетін материалдарды пайдаланудың экологиялық және педагогикалық маңызын негіздеу; оқушыларға материалдарды сұрыптау мен қайта пайдалану жолдарын үйрету; шығармашылық жобаларды ұйымдастыру әдістерін ұсыну; оқушылардың экологиялық көзқарасы мен практикалық дағдыларын бағалау өлшемдерін анықтау.

1. Қайта өңделетін материалдарды пайдаланудың экологиялық және педагогикалық маңызы

Экологиялық сауаттылықты қалыптастыру қазіргі білім беру жүйесінде тек жаратылыстану пәндерінің аясында қарастырылатын міндет емес. Ол оқушының күнделікті өмір салтына, еңбек әрекетіне, тұтыну мәдениетіне және қоғамдық жауапкершілігіне қатысты кешенді білім мен дағдылар жиынтығын қамтиды. Осы себепті экологиялық тәрбие әртүрлі оқу пәндерінің мазмұнына кіріктіріліп, теориялық білімді практикалық әрекет арқылы бекітуі қажет. «Көркем еңбек» пәні осы бағытта ерекше мүмкіндік береді, себебі оқушы материалды зерттейді, оның қасиетін анықтайды, өңдейді және одан жаңа бұйым жасайды. Мұндай жұмыс барысында табиғи ресурстардың құндылығы мен материалды үнемдеудің маңызы нақты әрекет арқылы түсіндіріледі.

Біріккен Ұлттар Ұйымының Қоршаған орта жөніндегі бағдарламасы (UNEP) мен Қатты қалдықтар жөніндегі халықаралық қауымдастықтың (ISWA) 2024 жылғы *Global Waste Management Outlook 2024* баяндамасында әлемдегі тұрмыстық қатты қалдықтардың көлемі 2023 жылы шамамен 2,1 миллиард тоннаға жеткені, ал тиісті шаралар қабылданбаса, 2050 жылға қарай бұл көрсеткіш 3,8 миллиард тоннаға дейін өсуі мүмкін екені көрсетілген. Бұл деректер қалдықтарды басқару мәселесінің жаһандық сипат алғанын дәлелдейді. Баяндамада қалдықтардың алдын алу, оларды тиімді басқару және материалдарды қайтадан экономикалық айналымға енгізу қажеттілігіне ерекше назар аударылған. Осы ғылыми деректерді сабақ

мазмұнына енгізу арқылы мұғалім оқушыларға экологиялық мәселенің ауқымын түсіндіріп қана қоймай, оны шешуге адамның жеке әрекеті де үлес қоса алатынын көрсете алады.

Қалдықтарды басқаруда кеңінен қолданылатын басымдықтар жүйесінде ең алдымен қалдықтың пайда болуын азайту, одан кейін заттарды қайта пайдалану, содан соң материалдарды қайта өңдеу қарастырылады. АҚШ Қоршаған ортаны қорғау агенттігі (EPA) материалдар мен қалдықтарды басқарудың экологиялық басымдықтарын түсіндіре отырып, ресурстарды бастапқы кезеңде үнемдеу мен заттарды қайта пайдаланудың маңызын атап көрсетеді. Бұл қағида көркем еңбек сабағында да ескерілуі тиіс. Мысалы, оқушы жаңа бұйым жасау үшін міндетті түрде жаңа материал сатып алмауы керек. Алдымен қолда бар заттарды, олардың жарамды бөліктерін және бұрын пайдаланылған материалдарды зерттеп, қайта қолдануға болатын мүмкіндіктерді анықтағаны дұрыс.

Қайта өңделетін материалдардан бұйым жасау оқушының қоршаған ортаға деген көзқарасын бірнеше бағытта өзгертеді. Біріншіден, ол заттардың құндылығын тек сатып алу бағасымен өлшемей, олардың жасалуына жұмсалған табиғи ресурстар мен еңбекті түсіне бастайды. Екіншіден, кез келген затты бірден қоқысқа тастамай, оны басқа мақсатта пайдаланудың жолын іздейді. Үшіншіден, материалдарды сұрыптау, сақтау және ұтымды қолдану дағдыларын меңгереді. Төртіншіден, қоршаған ортаны қорғау жеке адамның күнделікті әрекетінен басталатынын ұғынады.

ЮНЕСКО-ның 2017 жылы жарық көрген *Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives* еңбегінде тұрақты даму үшін білім алушылардың біліммен қатар, құндылықтарды, жауапты мінез-құлықты және нақты әрекет ету қабілетін меңгеруі қажеттігі көрсетілген. Бұл ұстаным көркем еңбек сабағындағы экологиялық жобалардың мазмұнымен сәйкес келеді. Себебі оқушы экологиялық мәселені зерттеп, шығармашылық шешім ұсынады және сол шешімді дайын бұйым арқылы жүзеге асырады.

Педагогикалық тұрғыдан алғанда, мұндай жұмыс оқушылардың пәнге қызығушылығын арттырып, өз бетінше шешім қабылдауына жағдай жасайды. Бірдей материалдан әртүрлі бұйым жасау мүмкіндігі оқушылардың жеке шығармашылық ерекшеліктерін ашуға ықпал етеді. Мысалы, бір оқушы картоннан ұйымдастырғыш жасаса, екіншісі сәндік панно, үшіншісі шағын макет әзірлеуі мүмкін. Нәтижесінде экологиялық идея көркемдік шығармашылықпен ұштасады.

Осылайша, қайта өңделетін материалдарды пайдалану – тек қалдықты азайту тәсілі емес, оқушылардың экологиялық дүниетанымын, еңбек мәдениетін, шығармашылық дербестігін және жауапкершілігін қалыптастыратын маңызды педагогикалық құрал.

2. Қайта өңделетін материалдардың түрлері және оларды көркем еңбек сабағында қолдану ерекшеліктері

Көркем еңбек сабағында қайта өңделетін материалдарды тиімді пайдалану үшін мұғалім ең алдымен олардың түрлерін, физикалық қасиеттерін, өңдеу мүмкіндіктерін және қауіпсіздік талаптарын білуі қажет. Материалды дұрыс таңдау дайын бұйымның сапасына, беріктігіне, сыртқы көрінісіне және оқушының жұмыс барысында алатын тәжірибесіне тікелей әсер етеді. Сондықтан қайта пайдалануға болатын заттарды жинау кездейсоқ әрекет ретінде емес, алдын ала жоспарланған оқу жұмысының бір бөлігі ретінде ұйымдастырылуы керек.

Қағаз және картон – мектеп жағдайында қолдануға қолайлы материалдардың бірі. Оларға пайдаланылған дәптер парақтары, таза қағаз қалдықтары, қораптар, қатырма қағаздар және қаптама материалдары жатады. Қағаздан көлемді композициялар, аппликациялар, оригами, сәндік гүлдер, макеттер, құттықтау ашықхаттары мен интерьерлік бұйымдар жасауға болады. Картонның қалыңдығы мен қаттылығына байланысты оны бұйымның негізін, қаңқасын немесе тірек бөлігін әзірлеуге пайдалануға болады. Оқушылар қағаздың иілуі, бүктелуі, кесілуі және желімделуі сияқты қасиеттерін зерттеу арқылы материалтанудың қарапайым түсініктерін меңгереді.

Пластик материалдар да шығармашылық жұмыстарда белгілі бір мүмкіндіктерге ие. Таза пластик қаптамалар, кейбір бөтелкелердің қақпақтары, жуылған және қауіпсіз

контейнерлерден гүл құмырасына арналған сәндік қаптама, қаламсап салғыш, мозаика, шағын композициялар жасауға болады. Дегенмен пластиктің барлық түрі бірдей қайта өңдеуге жарамды емес. Оның құрамын, таңбалануын және жергілікті сұрыптау талаптарын ескеру қажет. Пластикті қыздыру, балқыту немесе күйдіру арқылы өңдеу мектеп жағдайында ұсынылмайды, себебі бұл денсаулыққа зиянды заттардың бөліну қаупін туғызуы мүмкін. Сондықтан оқушыларға пластикті тек механикалық және қауіпсіз тәсілдермен қолдану үйретіледі.

Мата және тоқыма қалдықтары да көркем еңбек сабақтарында кеңінен пайдаланылуы мүмкін. Ескі киімдердің таза, жарамды бөліктері, мата қиындылары, жіптер, түймелер, таспалар мен басқа да бөлшектерден жұмсақ ойыншықтар, құрақ композициялар, сәндік панно, қуыршақ киімдері, шағын сөмкелер және интерьерлік әшекейлер жасауға болады. Мұндай жұмыстар оқушыларға тігіннің қарапайым тәсілдерін үйретіп қана қоймай, материалды үнемдеу, қол еңбегін бағалау және тұрмыстық заттардың қызмет ету мерзімін ұзарту мәдениетін қалыптастырады.

Ағаш қалдықтарын да белгілі бір жағдайларда пайдалануға болады. Тегістелген, жарылмаған және қауіпсіз өңделген ағаш бөлшектерінен шағын сәндік композициялар, қарындаш салғыштарға арналған негіздер, макеттер және бұйымдардың тірек элементтері жасалады. Алайда шеге, өткір сынық, өңделмеген тақтай немесе белгісіз химиялық заттармен қапталған ағаш бөлшектерін қолдануға болмайды. Мұғалім материалды сабаққа дейін тексеріп, қажет болған жағдайда алдын ала өңдеуі тиіс.

Табиғи материалдармен жұмыс істеу де экологиялық мазмұнды тереңдетеді. Құраған жапырақтар, бүрлер, бұтақтар, тұқымдар және басқа да табиғи нысандардан панно, сәндік композиция, макет жасауға болады. Бірақ табиғи ортаға зиян келтірмеу қағидасы сақталуы қажет: тірі өсімдіктерді жұлуға, ағаштарды сындыруға немесе жануарлардың тіршілік ортасын бұзуға болмайды. Тек жерге түскен және пайдалануға жарамды материалдар таңдалады.

Материалдарды сабаққа дайындау барысында мұғалім оларды түріне қарай сұрыптауды, тазалауды, кептіруді және жеке контейнерлерге орналастыруды ұйымдастырады. Оқушыларға материалдың шығу тегі, бұрынғы қызметі және қайта пайдаланудың ықтимал жолдары туралы ақпарат беріледі. Мысалы, бос картон қораптың жаңа қызметі қандай болуы мүмкін деген сұрақ оқушыларды шығармашылық ойлауға жетелейді.

Материал таңдауда үш негізгі талап сақталуы керек: экологиялық қауіпсіздік, технологиялық жарамдылық және эстетикалық мүмкіндік. Осы талаптар орындалған жағдайда қайта өңделетін материалдар оқушылардың көркемдік талғамын дамытуға, технологиялық тәжірибесін кеңейтуге және ресурстарды үнемдеу мәдениетін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Қайта өңделетін материалдарды жіктеу және олардың технологиялық мүмкіндіктерін зерттеу

Қайта өңделетін материалдарды көркем еңбек сабағында қолдану барысында олардың тек сыртқы пішініне немесе қолжетімділігіне назар аудару жеткіліксіз. Әр материалдың құрылымы, физикалық-механикалық қасиеттері, ылғалға төзімділігі, икемділігі, беріктігі және өңдеу тәсілдері әртүрлі болады. Сондықтан мұғалім оқушыларға материалды дайын күйінде ұсынып қана қоймай, оның қандай ерекшелігі бар екенін зерттеуге, белгілі бір бұйым жасауға қаншалықты жарамды екенін анықтауға мүмкіндік беруі керек. Бұл тәсіл оқушылардың технологиялық ойлауын дамытып, материалды саналы түрде таңдау мәдениетін қалыптастырады.

Материалдарды технологиялық қасиеттеріне қарай шартты түрде иілгіш, қатты, талшықты, көлемді және құрама материалдар деп топтастыруға болады. Иілгіш материалдарға қағаз, мата, жіп және кейбір жұқа қаптама түрлері жатады. Олар бүктеу, тігу, өру, ширату, желімдеу және қабаттастыру тәсілдерімен өңделеді. Қатты материалдарға картон, қауіпсіз ағаш бөлшектері және кейбір пластик қаптамалар кіреді. Оларды өлшеу, белгілеу, кесу, біріктіру және сәндік өңдеу арқылы жаңа бұйым жасауға болады. Талшықты материалдардан

тоқу, өру, байлау, жапсыру және композиция құрастыру жұмыстарын ұйымдастыруға мүмкіндік бар.

Оқушылар материалдардың қасиеттерін салыстыру арқылы олардың әрқайсысының белгілі бір мақсатқа қолайлы екенін түсінеді. Мысалы, сәндік панно жасау үшін мата мен қағаз тиімді болса, берік ұйымдастырғыш әзірлеуде картонның мүмкіндігі жоғары. Ал көлемді макет жасау кезінде картон, қағаз түтіктері және қауіпсіз пластик бөлшектерін біріктіріп пайдалануға болады. Мұндай салыстыру жұмыстары оқушының бұйымды алдын ала жоспарлауына және материалды орынсыз жұмсамауына ықпал етеді.

Қайта пайдаланылатын материалдардың тағы бір маңызды тобы – қаптама қалдықтары. Қазіргі тұрмыста тауарларды сақтау және тасымалдау үшін қағаз, картон, пластик және аралас құрамды қаптамалар кеңінен қолданылады. Олардың кейбірін бастапқы құрылымын бұзбай-ақ басқа мақсатқа пайдалануға болады. Мысалы, аяққиім қорабы құрал-жабдық сақтайтын сәндік жәшікке, картон түтіктері композициялық макеттің бөлшегіне, ал таза қағаз қаптамалар көркемдік коллажға айналуы мүмкін. Бұл жерде оқушы заттың бастапқы қызметінен бөлек, оның жаңа қолданылу мүмкіндігін анықтауға үйренеді. Педагогикалық тұрғыдан бұл әрекет дивергентті ойлауды, яғни бір мәселенің бірнеше шешімін ұсыну қабілетін дамытады.

Сонымен қатар шыны материалдардың кейбір түрлерін қайта пайдалану мүмкіндігі болғанымен, оларды мектеп оқушыларының қолымен өңдеу қауіпсіздік тұрғысынан шектеулі болуы керек. Сынған шыны, өткір жиекті бөтелкелер және зақымдалған ыдыстар көркем еңбек сабақтарында қолданылмауы тиіс. Егер шыны ыдысты сәндік мақсатта пайдалануға қажеттілік туындаса, ол бүтін, алдын ала жуылған және мұғалімнің бақылауымен безендірілетін материал болуы қажет. Оқушыларға шынының кесу, сындыру немесе тегістеу тапсырмаларын беруге болмайды. Осы арқылы мұғалім экологиялық мақсат пен адам денсаулығын қорғау талаптарының өзара үйлесімді болуын қамтамасыз етеді.

Материалдарды қайта пайдалану мен қайта өңдеудің айырмашылығын түсіндіру

Көркем еңбек пәнінде маңызды әдістемелік мәселелердің бірі – оқушыларға қайта пайдалану және қайта өңдеу ұғымдарының айырмашылығын түсіндіру. Күнделікті тұрмыста бұл екі түсінік бір мағынада қолданылғанымен, олардың технологиялық мазмұны әртүрлі. Қайта пайдалану дегеніміз – затты бастапқы немесе өзгертілген қызметінде қайта қолдану. Мысалы, бос қорапты құрал сақтайтын жәшікке айналдыру немесе ескі матадан сөмке тігу қайта пайдалануға жатады. Ал қайта өңдеу кезінде материал белгілі бір технологиялық үдерістен өтіп, бастапқы құрылымы өзгеруі мүмкін. Мысалы, макулатурадан жаңа қағаз өндіру немесе пластик қалдықтарын арнайы өндірістік технология арқылы жаңа шикізатқа айналдыру.

Бұл айырмашылықты оқушыларға түсіндіру олардың экологиялық сауаттылығын тереңдетеді. Өйткені әрбір пайдаланылған затты міндетті түрде қайта өңдеуге болады деген түсінік дұрыс емес. Кейбір материалдар бірнеше түрлі шикізаттың бірігуінен жасалады, ал кейбіреулері ластанғандықтан немесе арнайы өңдеу инфрақұрылымы болмағандықтан қайта өңдеуге қабылданбайды. Сондықтан мұғалім материалдардың таңбалануын, құрамын және жергілікті қалдықтарды сұрыптау ережелерін түсіндіруі қажет.

Осы мақсатта сабақ барысында «Заттың екінші өмірі» атты зерттеу тапсырмасын ұйымдастыруға болады. Оқушылар үйлерінен немесе мектептен кездесетін таза пайдаланылған заттардың үлгілерін алып келеді. Әр заттың бұрынғы қызметін, материалдық құрамын және оны қайта қолданудың ықтимал жолдарын анықтайды. Содан кейін заттарды үш топқа бөледі: тікелей қайта пайдалануға болатындар, арнайы өңдеуді қажет ететіндер және қауіпсіздік немесе технологиялық талаптарға байланысты қолдануға жарамсыздар. Тапсырманың соңында әр топ өз шешімін дәлелдеп, неліктен белгілі бір материалды таңдағанын түсіндіреді.

Мұндай жұмыс оқушылардың сыни ойлау қабілетін дамытып, экологиялық мәселелерге үстірт қарамауына көмектеседі. Сонымен бірге олар заттың құндылығы оның жаңа немесе ескі

болуымен ғана өлшенбейтінін, дұрыс пайдаланылған жағдайда көптеген материалдың қызмет ету мерзімін ұзартуға болатынын түсінеді.

Қайта өңделетін материалдардан бұйым жасауда ұлттық қолөнер элементтерін пайдалану

Қайта пайдаланылатын материалдармен жұмыс істеу барысында ұлттық сәндік-қолданбалы өнердің элементтерін кіріктірудің тәрбиелік және танымдық маңызы зор. Қазақ халқының дәстүрлі қолөнерінде табиғи шикізатты ұқыпты пайдалану, тұрмыстық бұйымдарды ұзақ уақыт сақтау, мата қиындыларын кәдеге жарату және заттарды көркем безендіру тәжірибесі қалыптасқан. Мысалы, құрақ құрау өнерінде әртүрлі мата бөліктерінен тұтас композиция жасалады. Бұл тәсіл қазіргі экологиялық білім берудегі материалды үнемдеу және қалдықсыз шығармашылық идеяларымен мазмұндық жағынан үндеседі.

Құрақ құрау элементтерін қолдану арқылы оқушылар мата қалдықтарынан сәндік жастықша, шағын панно, кітапқап немесе интерьерлік бұйымдар әзірлей алады. Мұндай тапсырмаларда геометриялық пішіндерді үйлестіру, түс таңдау, симметрия мен композициялық тепе-теңдікті сақтау мәселелері қарастырылады. Оқушылар әртүрлі мата қиындыларының көлемі мен түсін ескере отырып, жаңа көркемдік шешім ұсынады. Нәтижесінде дәстүрлі қолөнер элементтері заманауи дизайнмен ұштасады.

Киіз және жүн материалдарының қалдықтарын да белгілі бір шығармашылық жұмыстарда пайдалануға болады. Мысалы, таза киіз қиындыларынан шағын сәндік композициялар, ұлттық ою-өрнек элементтері немесе интерьерлік әшекейлер жасауға болады. Оқушылар ою-өрнектің құрылымын зерттеп, оның симметриялық ерекшелігін анықтайды және өз композициясында қолданады. Бұл жұмыс ұлттық мәдени мұраны құрметтеуге, дәстүрлі материалдардың қасиетін тануға және көркемдік талғамды дамытуға мүмкіндік береді.

Қағаз және картоннан ұлттық сәулет нысандарының макетін әзірлеу де тиімді әдістемелік тапсырма болып саналады. Оқушылар картон қалдықтарын пайдаланып, киіз үйдің құрылымдық үлгісін, ұлттық бұйымдардың макетін немесе тарихи ғимараттардың шағын композициясын жасай алады. Мұнда тек көркемдік безендіру емес, бұйымның құрылымын, бөлшектердің өзара байланысын және өлшемдік сәйкестігін сақтау маңызды. Осылайша экологиялық тәрбие, технологиялық білім және ұлттық мәдениет мазмұны бір шығармашылық жұмыста тоғысады.

Материалдарды жинау, сақтау және оқу шеберханасын экологиялық тұрғыдан ұйымдастыру

Қайта өңделетін материалдармен жүйелі жұмыс жүргізу үшін мектепте арнайы экологиялық шығармашылық бұрышын немесе материалдар қорын ұйымдастыру ұсынылады. Мұндай орын оқушыларға қажетті материалдарды өз бетінше таңдап алуға, олардың түрлерін салыстыруға және жұмыс барысында ұқыпты пайдалануға мүмкіндік береді. Алайда материал жинау үдерісі ретсіз ұйымдастырылмауы керек. Мұғалім алдын ала қандай материалдар қабылданатынын, олардың тазалық талаптарын және сақтау тәртібін белгілейді.

Материалдар бөлек таңбаланған контейнерлерге орналастырылады. Мысалы, қағаз бен картон, таза мата қиындылары, жіптер мен сәндік бөлшектер, қауіпсіз пластик қаптамалар жеке сақталады. Ылғалданатын немесе шаң жинайтын материалдар жабық контейнерлерде ұсталады. Әр материалдың пайдалануға жарамдылығы мерзімді түрде тексеріліп, бүлінген немесе ластанған заттар қордан шығарылады. Бұл жұмыс оқушылардың тазалық пен тәртіпке деген жауапкершілігін арттырады.

Экологиялық шеберхананы ұйымдастыруда оқушылардың белсенді қатысуы маңызды. Мысалы, әр апта сайын бір топ материалдарды сұрыптауға, екінші топ жұмыс орнын реттеуге, үшінші топ пайдалануға жарамды бөлшектерді есепке алуға жауапты болуы мүмкін. Мұндай міндеттер оқушыларға ортақ мүлікке ұқыпты қарауды және ұжымдық жауапкершілікті үйретеді. Сонымен қатар мұғалім материалдардың шамадан тыс жиналып қалуына жол

бермеуі керек. Жинаудың мақсаты – мүмкіндігінше көп зат жинау емес, нақты оқу жобаларына қажетті қауіпсіз материал қорын қалыптастыру.

Материалдарды сақтау мен дайындау кезінде олардың санитариялық талаптарға сәйкестігі де ескеріледі. Тағам қалдықтары, майлы немесе иісі бар қаптамалар, тұрмыстық химия құтылары, медициналық мақсатта пайдаланылған заттар, батареялар және электрондық қалдықтар оқушылардың шығармашылық жұмыстарына берілмеуі тиіс. Әсіресе белгісіз химиялық заттармен жанасқан материалдарды қолданудан бас тарту қажет. Мұғалім әр сабақ алдында материалдардың тазалығын, бүтіндігін және қауіпсіздігін тексеруі керек.

Оқу шеберханасында материалдарды жинау мен сақтау жүйесін қалыптастыру арқылы мектепте экологиялық мінез-құлықтың тұрақты үлгісін жасауға болады. Оқушылар материалды тек бұйым жасау құралы ретінде емес, белгілі бір ресурстың нәтижесі ретінде қабылдай бастайды. Бұл түсінік олардың күнделікті өмірдегі тұтыну әрекеттеріне де ықпал етеді.

Материал таңдаудың экологиялық тиімділігін анықтау

Бұйым әзірлеу барысында материалды таңдау тек оның қолжетімділігі мен көркемдік сапасына байланысты болмауы керек. Мұғалім оқушыларға материалдың экологиялық тиімділігін қарапайым деңгейде талдауды үйретуі қажет. Бұл үшін материалдың қайдан алынғанын, қанша мөлшерде қажет болатынын, оны өңдеуге қандай құралдар жұмсалатынын және дайын бұйымның қанша уақыт пайдаланылатынын ескеруге болады. Осындай талдау оқушыларды өнімнің бүкіл өмірлік циклі туралы ойлануға жетелейді.

Өнімнің өмірлік циклі дегеніміз – материалдың алынуынан бастап дайын бұйымға айналуына, пайдаланылуына және қызмет ету мерзімі аяқталғаннан кейінгі тағдырына дейінгі кезеңдер жиынтығы. Бұл ұғымды оқушыларға қарапайым мысал арқылы түсіндіруге болады. Мысалы, жаңа пластик ұйымдастырғыш сатып алу мен пайдаланылған картон қораптан ұйымдастырғыш жасау нұсқаларын салыстырады. Қай нұсқаға көбірек жаңа материал жұмсалатынын, қайсысын дайындауға қосымша құралдар қажет екенін және дайын бұйымның қызмет ету мерзімін талқылайды.

Дегенмен қайта пайдаланылған материалдан жасалған әрбір бұйым автоматты түрде экологиялық тұрғыдан тиімді болады деп айтуға болмайды. Егер оны жасау үшін көп мөлшерде жаңа пластик, улы желім, бояу немесе басқа да қосымша материалдар жұмсалса, бастапқы экологиялық пайдасы төмендеуі мүмкін. Сондықтан оқушыларға материалды барынша аз қосымша шығынмен және қауіпсіз тәсілдермен пайдаланудың маңызын түсіндіру керек.

Экологиялық тиімділікті бағалау үшін «үш сұрақ» әдісін қолдануға болады: «Бұл бұйымды жасау үшін жаңа материал сатып алу қажет пе?», «Қолданылған материалдың қандай бөлігін қайта пайдалануға болады?», «Дайын өнім ұзақ уақыт қызмет ете ала ма?». Оқушылар осы сұрақтарға жауап беру арқылы өз жобаларының тиімділігін бағалайды. Мұғалім олардың жауаптарын нақты деректермен және бақылау нәтижелерімен толықтыруына бағыт береді.

Осы әдістемелік жұмыс нәтижесінде оқушылар экологиялық шешім қабылдаудың қарапайым қағидаларын меңгереді. Олар кез келген бұйымды жасауда материалдың шығу тегін, жұмсалу мөлшерін, қауіпсіздігін және пайдалану мерзімін ескеруге дағдыланады. Бұл көркем еңбек сабағының мазмұнын кеңейтіп, экологиялық сауаттылықты нақты технологиялық әрекетпен байланыстырады.

3. Көркем еңбек сабақтарында экологиялық сауаттылықты қалыптастырудың әдістемелік жолдары

Қайта өңделетін материалдардан бұйым жасау үдерісінің нәтижелі болуы мұғалімнің сабақ құрылымын дұрыс ұйымдастыруына байланысты. Егер оқушыларға тек материал таратып, дайын үлгіні қайталау ұсынылса, онда жұмыстың экологиялық және танымдық әлеуеті толық ашылмайды. Сондықтан сабақта зерттеу, талдау, жоспарлау, жобалау, тәжірибе жасау және рефлексия кезеңдері өзара байланыста жүргізілуі қажет. Мұндай тәсіл оқушыны

дайын нұсқауды орындаушы деңгейінде қалдырмай, шығармашылық шешім қабылдайтын белсенді тұлға ретінде қалыптастырады.

Бірінші әдістемелік бағыт – проблемалық оқыту. Мұғалім сабақтың басында оқушылардың назарын күнделікті өмірде кездесетін экологиялық мәселеге аударады. Мысалы: «Неліктен кейбір заттарды пайдаланғаннан кейін бірден қоқысқа тастаймыз?», «Бос қораптың екінші өмірі болуы мүмкін бе?», «Мектепте қағаз қалдықтарын қалай азайтуға болады?» деген сұрақтар қойылады. Оқушылар өз ойларын ортаға салып, мәселенің себептері мен ықтимал шешімдерін талдайды. Бұл әдіс экологиялық тақырыпты оқушының өмірлік тәжірибесімен байланыстырады.

Екінші бағыт – зерттеу және тәжірибе жасау әдісі. Оқушылар әртүрлі материалдардың қасиеттерін салыстырады: қағаздың қалыңдығы, картонның беріктігі, матаның созылғыштығы, пластиктің пішінін сақтау қабілеті сияқты сипаттамаларды анықтайды. Мысалы, бір бұйымды қағаздан және картоннан жасап, олардың беріктігін салыстыруға болады. Тәжірибе нәтижесінде оқушылар материал таңдаудың дайын өнім сапасына әсер ететінін түсінеді. Мұғалім зерттеу нәтижелерін ауызша талқылау, бақылау парағы немесе шағын жазба түрінде тіркетеді.

Үшінші бағыт – жобалық оқыту технологиясы. Бұл әдіс қайта өңделетін материалдармен жұмыстың негізгі ұйымдастыру формаларының бірі болып саналады. Жобалық жұмыс барысында оқушы нақты мәселені анықтап, оған шығармашылық шешім ұсынады. Жоба жеке немесе топтық түрде орындалуы мүмкін. Мысалы, «Қалдықсыз сынып кеңістігі», «Пайдаланылған заттардың жаңа өмірі», «Экологиялық сыйлық», «Қайта пайдаланылған материалдардан жасалған сәндік бұйым» тақырыптарында жобалар ұйымдастыруға болады.

Жобаны орындау бірнеше кезеңнен тұрады. Алғашқы кезеңде оқушылар жобаның мақсатын анықтап, қандай мәселені шешетінін белгілейді. Екінші кезеңде материалдар жинақталып, олардың жарамдылығы тексеріледі. Үшінші кезеңде эскиз жасалып, қажетті құралдар мен жұмыс реттілігі жоспарланады. Төртінші кезеңде бұйым дайындалады. Соңғы кезеңде дайын өнім таныстырылып, оның экологиялық және практикалық маңызы түсіндіріледі. Мұғалім осы үдерісте дайын үлгіні міндетті түрде қайталатпай, оқушының өзіндік идеясын қолдауы керек.

Төртінші бағыт – топтық және ынтымақтастықта оқыту. Оқушыларды шағын топтарға бөліп, әр топқа белгілі бір материал түрін зерттеу немесе ортақ экологиялық бұйым әзірлеу міндеті беріледі. Бір оқушы материалдарды сұрыптайды, екіншісі эскиз дайындайды, үшіншісі бөлшектерді біріктіреді, төртіншісі жұмысты таныстырады. Рөлдерді ауыстырып отыру арқылы әр оқушының бірнеше дағдыны меңгеруіне мүмкіндік жасалады. Топтық жұмыс өзара көмек, жауапкершілік және ортақ нәтижеге ұмтылу қасиеттерін дамытады.

Бесінші бағыт – пәнаралық кіріктіру. Қайта өңделетін материалдармен жұмыс математика, жаратылыстану, технология және бейнелеу өнері пәндерімен байланыстырылуы мүмкін. Математикада оқушылар бұйымның өлшемін есептейді, геометриялық пішіндерді анықтайды, материал шығынын салыстырады. Жаратылыстануда материалдардың табиғи ортаға әсерін қарастырады. Бейнелеу өнерінде түс үйлесімін, композицияны және сәндік безендіру тәсілдерін меңгереді. Осылайша бір шығармашылық жоба бірнеше пәндік білімді тәжірибеде қолдануға жағдай жасайды.

Алтыншы бағыт – рефлексия және экологиялық шешім қабылдау. Сабақ соңында оқушылар өз жұмысының нәтижесін бағалап, қандай материалды қайта пайдаланғанын, қанша жаңа материал қажет болғанын және бұйымның қандай пайдасы бар екенін түсіндіреді. «Мен бүгін қандай экологиялық шешім қабылдадым?», «Келесі жолы материалды қалай үнемдей аламын?» деген сұрақтар оқушының өзіндік талдау жасауына көмектеседі.

Осы әдістерді жүйелі қолдану көркем еңбек сабағының тәрбиелік мүмкіндігін кеңейтеді. Оқушы тек бұйым жасауды емес, материалды саналы таңдауды, қоршаған ортаға жауапкершілікпен қарауды және өз идеясын нақты өнім арқылы жүзеге асыруды үйренеді.

4. Қайта өңделетін материалдардан бұйым жасауға арналған практикалық шығармашылық жобалар

Оқушылардың экологиялық сауаттылығын қалыптастыруда практикалық шығармашылық жобалардың орны ерекше. Себебі оқушы белгілі бір материалды қолымен өңдеп, одан жаңа өнім жасаған кезде қайта пайдалану ұғымының нақты мәнін түсінеді. Теориялық ақпарат практикалық әрекетпен бекітіліп, экологиялық білім өмірлік дағдыға айнала бастайды. Сондықтан «Көркем еңбек» сабақтарында оқушының жас ерекшелігіне, техникалық дайындығына және қолжетімді материалдарға сәйкес келетін шағын жобаларды жүйелі ұйымдастыру ұсынылады.

Бірінші жоба – «Картонға жаңа өмір сыйлайық». Жобаның мақсаты – пайдаланылған картон қораптарды қайта пайдалану арқылы тұрмыста қажет болатын ұйымдастырғыш бұйым жасау. Жұмыс барысында оқушылар таза картонның құрылымын зерттеп, оның қалыңдығы мен беріктігіне қарай қолдану жолдарын анықтайды. Алдымен болашақ бұйымның эскизі әзірленеді. Одан кейін өлшемдер белгіленіп, картон бөлшектері кесіледі және желім арқылы біріктіріледі. Дайын өнімнің сырты қағаз қалдықтарымен, мата қиындыларымен немесе қауіпсіз сәндік элементтермен безендіріледі. Нәтижесінде қаламсап, сызғыш, қайшы сияқты оқу құралдарын сақтауға арналған ұйымдастырғыш дайындалады. Бұл жұмыс оқушыларға геометриялық өлшемдерді қолдануды, бөлшектерді дұрыс біріктіруді және материалды үнемдеуді үйретеді.

Екінші жоба – «Пластик қаптама – пайдалы бұйым». Жобаның негізгі идеясы – қауіпсіз әрі таза пластик ыдыстарды жаңа тұрмыстық немесе сәндік қызметке бейімдеу. Мысалы, жуылған пластик контейнерді шағын заттарды сақтайтын ыдыс ретінде безендіруге болады. Оқушылар ыдыстың сыртқы пішінін зерттеп, оны қағаз, мата немесе жіп арқылы сәндейді. Бұл жобада пластикті кесу немесе қыздыру міндетті емес. Қажет болған жағдайда кесу жұмыстарын мұғалім алдын ала орындайды. Оқушылар пластиктің ұзақ уақыт сақталатын материал екенін, сондықтан оны орынсыз пайдаланбау және қалдық көлемін азайту керектігін талқылайды. Жобаның нәтижесі – қайта қолданылған материалдан жасалған пайдалы әрі эстетикалық бұйым.

Үшінші жоба – «Мата қалдықтарынан экологиялық сөмке». Жоба оқушылардың тігін дағдыларын және тұрмыстық тұтыну мәдениетін дамытуға бағытталған. Жұмысқа таза мата қиындылары, ескі киімдердің жарамды бөліктері, жіп және түйме сияқты бөлшектер пайдаланылады. Алдымен оқушылар сөмкенің өлшемін анықтап, қағазға үлгісін түсіреді. Содан кейін матаны қажетті пішінде қиып, бөлшектерін қол тігісі немесе мұғалімнің бақылауымен тігін машинасы арқылы біріктіреді. Сөмкенің бетіне құрақ композициясын, ұлттық ою-өрнек немесе жеке сәндік элементтер орналастыруға болады. Бұл жоба материалды үнемдеумен қатар, ұлттық сәндік-қолданбалы өнер элементтерін шығармашылық жұмыспен ұштастыруға мүмкіндік береді.

Төртінші жоба – «Экологиялық панно». Бұл жобада қағаз, картон, мата, жіп және қауіпсіз табиғи материалдардың қалдықтары қолданылады. Оқушылар «Табиғатты қорғайық», «Таза мектеп – таза орта», «Жасыл әлем» сияқты тақырыптардың бірін таңдап, ұжымдық панно жасайды. Әр оқушы композицияның белгілі бір бөлігін әзірлеп, соңында барлық бөлшек ортақ жұмысқа біріктіріледі. Панноны дайындау барысында оқушылар түс үйлесімін, композициялық тепе-теңдікті және материалдардың фактуралық ерекшеліктерін ескереді. Дайын жұмысты мектеп дәлізінде немесе көрме бұрышында орналастыруға болады.

Бесінші жоба – «Қалдықсыз шығармашылық шеберханасы». Бұл жоба бір сабақпен шектелмей, бірнеше аптаға жоспарлануы мүмкін. Сыныпта таза және қауіпсіз материалдарды жинауға арналған арнайы орын белгіленеді. Оқушылар материалдарды қағаз, картон, мата және пластик сияқты топтарға бөліп жинайды. Әр топ белгілі бір материалдан бірнеше бұйымның нұсқасын әзірлейді. Жобаның соңында көрме ұйымдастырылып, әр бұйымның қандай материалдан жасалғаны, бұрынғы қызметі және жаңа қолданылу мақсаты

таныстырылады. Бұл жұмыс мектепте экологиялық бастамаларды дамытуға және оқушылардың бірлескен жауапкершілігін қалыптастыруға ықпал етеді.

Аталған жобаларды орындау кезінде мұғалім оқушының дайын өнімінің сыртқы көрінісіне ғана емес, жұмыс барысындағы шешімдеріне де назар аударуы қажет. Мысалы, материалды тиімді таңдауы, қалдықтарды азайтуы, қауіпсіздік талаптарын орындауы және өз жұмысын экологиялық тұрғыдан негіздей алуы маңызды. Жобалардың күрделілігі оқушының жасына және практикалық дайындығына сәйкес реттеледі. Негізгі мақсат – қымбат немесе күрделі бұйым жасау емес, қолда бар материалды саналы пайдаланып, одан пайдалы әрі эстетикалық өнім әзірлеу.

5. Оқушылардың экологиялық сауаттылығын бағалау және қауіпсіз білім беру ортасын ұйымдастыру

Қайта өңделетін материалдардан бұйым жасау барысында оқушылардың жетістігін бағалау тек дайын өнімнің сапасымен шектелмеуі керек. Себебі бұл бағыттағы жұмыстың негізгі мақсаты – оқушының шығармашылық қабілетін дамыту ғана емес, сонымен бірге экологиялық сауаттылығын, материалды ұтымды пайдалану дағдысын және жауапты мінез-құлқын қалыптастыру. Сондықтан бағалау жүйесі оқу үдерісінің барлық кезеңін қамтып, білім алушының бастапқы идеясынан бастап дайын бұйымды таныстыруына дейінгі әрекеттерін ескеруі тиіс.

Бағалаудың бірінші өлшемі – экологиялық түсінік. Оқушы қайта өңделетін және қайта пайдаланылатын материалдардың айырмашылығын түсіндіре алуы, материалдардың қоршаған ортаға ықпалын қарапайым мысалдармен сипаттауы және қалдық көлемін азайтудың маңызын негіздеуі қажет. Мысалы, оқушы бос картон қораптан ұйымдастырғыш жасаған кезде оның бұрынғы қызметін, қайта қолдану себебін және жаңа бұйымның пайдасын түсіндіре алуы тиіс.

Екінші өлшем – материалды таңдау және тиімді пайдалану. Мұнда оқушының жұмысқа қажетті материалдарды дұрыс іріктеуі, жарамсыз бөліктерді ажыратуы, материал шығынын жоспарлауы және артық қалдықты азайтуға ұмтылысы бағаланады. Үшінші өлшем – шығармашылық және технологиялық дағды. Оқушының эскиз әзірлеуі, өлшемдерді дұрыс белгілеуі, материалдарды өңдеу тәсілдерін таңдауы, бөлшектерді сапалы біріктіруі және дайын өнімнің эстетикалық көрінісін қамтамасыз етуі назарға алынады.

Төртінші өлшем – дербестік пен жауапкершілік. Оқушы тапсырманы орындау кезінде өз бетінше шешім қабылдап, қиындықтарды шешудің жолдарын іздеуі, құралдарды ұқыпты пайдалануы және жұмыс орнын таза ұстауы керек. Бесінші өлшем – нәтижені таныстыру және рефлексия. Білім алушы өзінің жобасын түсіндіріп, қандай материалдарды пайдаланғанын, қандай қиындықтарға кездескенін және жұмыстың экологиялық маңызын сипаттай алуы қажет.

Бағалауды қалыптастырушы бағалау, бақылау, өзін-өзі бағалау, өзара бағалау және жобаны қорғау арқылы жүзеге асыруға болады. Мысалы, мұғалім әр оқушыға жобалық жұмыстың негізгі кезеңдері белгіленген бақылау парағын ұсынады. Оқушы әр кезең аяқталған сайын өзінің жұмыс барысын талдап отырады. Сабақ соңында «Екі жетістік, бір ұсыныс» әдісі арқылы оқушылар бір-бірінің жұмысына пікір білдіреді. Бұл тәсіл сындарлы кері байланыс қалыптастырып, шығармашылық жұмыстың сапасын арттыруға көмектеседі.

Экологиялық мазмұндағы сабақтарды ұйымдастыруда қауіпсіздік мәселесі ерекше назарда болуы тиіс. Мұғалім пайдаланылатын материалдардың тазалығын, жарамдылығын және ықтимал қауіпті қасиеттерін алдын ала тексереді. Ластанған қаптамалар, тұрмыстық химия қалдықтары, медициналық қалдықтар, белгісіз сұйықтықтармен жанасқан заттар, өткір металл бөлшектері және сынған шыны сабақта қолданылмауы керек. Пластикті қыздыруға, балқытуға немесе ашық отқа жақындатуға жол берілмейді. Өткір құралдар тек қауіпсіздік ережелерін сақтай отырып және мұғалімнің бақылауымен пайдаланылады. Кішкентай бөлшектерді ауызға салу қаупі бар оқушылармен жұмыс кезінде материал өлшеміне де назар аудару қажет.

Сыныптағы жұмыс орны жеткілікті жарықтандырылып, құралдар мен материалдар арнайы орындарға орналастырылуы керек. Жұмыс аяқталғаннан кейін оқушылар пайдаланылған құралдарды жинап, жұмыс орнын тазалайды. Қайта қолдануға жарамды қалдықтар бөлек сақталып, жарамсыздары мектептің қолданыстағы сұрыптау және қалдықтарды шығару тәртібіне сәйкес жиналады. Мұғалім оқушыларға барлық қалдықты қайта өңдеуге болады деген қате түсінік қалыптастырмауы керек. Кейбір материалдар ластануына, құрамына немесе жергілікті инфрақұрылымға байланысты қайта өңдеуге қабылданбауы мүмкін.

Бағалау мен қауіпсіздік талаптарын өзара байланыстыру арқылы мұғалім оқушыларға экологиялық жауапкершіліктің нақты мазмұнын түсіндіреді. Нәтижесінде оқушы әдемі бұйым жасауды ғана емес, оны қауіпсіз, ұқыпты және табиғи ресурстарды барынша үнемдей отырып орындауды үйренеді.

Қорытынды

Қайта өңделетін материалдардан бұйым жасау – мектептегі «Көркем еңбек» пәнінің білімдік, тәрбиелік және дамытушылық мүмкіндіктерін кеңейтетін маңызды әдістемелік бағыт. Бұл жұмыс оқушыларға материалдардың қасиеттерін танытып, шығармашылық идеяларын жүзеге асыруға жағдай жасаумен қатар, қоршаған ортаны қорғаудың күнделікті өмірден басталатынын түсіндіреді. Қалдық ретінде қарастырылатын заттардың жаңа қызметін анықтау арқылы білім алушылар ресурстарды үнемдеу, заттарды қайта пайдалану және жауапты тұтыну мәдениетін меңгереді.

Мақалада қарастырылған ғылыми деректер мен әдістемелік ұстанымдар қайта өңделетін материалдарды сабаққа енгізудің экологиялық негізі бар екенін көрсетеді. UNEP-тің 2024 жылғы баяндамасы қалдықтардың көбеюі жаһандық деңгейдегі маңызды мәселе екенін дәлелдесе, ЮНЕСКО-ның тұрақты даму мақсаттарына арналған білім беру жөніндегі еңбегі оқушыларды жауапты әрекет етуге үйретудің маңызын айқындайды. Ал Қазақстан Республикасының «Көркем еңбек» пәні бойынша үлгілік оқу бағдарламасы материалдармен тәжірибе жасау, шығармашылық жұмыс әзірлеу және технологиялық дағдыларды қалыптастыруға қажетті оқу негізін ұсынады.

Осы бағыттағы жұмыстардың тиімділігі бірнеше педагогикалық шартқа байланысты. Біріншіден, мұғалім экологиялық мазмұнды сабақтың негізгі мақсатымен байланыстыруы керек. Екіншіден, оқушыларға дайын үлгіні қайталатумен шектелмей, өз идеяларын ұсынуға және шығармашылық шешім қабылдауға мүмкіндік беру қажет. Үшіншіден, қолданылатын материалдар қауіпсіз әрі қолжетімді болуы тиіс. Төртіншіден, бағалау кезінде дайын өнімнің сапасымен қатар, оқушының материалды үнемдеуі, экологиялық түсінігі, дербестігі және жауапкершілігі ескерілуі керек.

Практикалық жобаларды жүйелі ұйымдастыру оқушылардың экологиялық сауаттылығын біртіндеп қалыптастыруға ықпал етеді. Әсіресе картон, қағаз, мата және қауіпсіз пластик қалдықтарынан бұйым жасау жұмыстары олардың қол еңбегіне қызығушылығын арттырып, технологиялық ойлауын, кеңістіктік елестетуін және эстетикалық талғамын дамытады. Сонымен қатар топтық жобалар арқылы ынтымақтастық, ортақ іске жауапкершілікпен қарау және өз еңбегінің нәтижесін таныстыру дағдылары қалыптасады.

Қорытындылай келе, қайта өңделетін материалдардан бұйым жасау оқушыға табиғатты қорғау туралы білім берумен ғана шектелмей, сол білімді нақты іс-әрекетке айналдыруға мүмкіндік береді. «Көркем еңбек» сабағында қалыптасқан материалды үнемдеу, заттарды қайта пайдалану және шығармашылықпен ойлау дағдылары мектеп қабырғасынан тыс күнделікті өмірде де жалғасын табуы тиіс. Экологиялық сауатты ұрпақ тәрбиелеу – бір реттік іс-шараның нәтижесі емес, жүйелі білім беру мен тұрақты педагогикалық тәжірибенің жемісі. Сондықтан көркем еңбек пәнінде экологиялық жобаларды жүйелі қолдану табиғатқа жауапкершілікпен қарайтын, еңбекқор, ізденімпаз және шығармашыл тұлға қалыптастырудың маңызды тетігі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрі. Негізгі орта білім беру деңгейінің 5–9-сыныптарына арналған «Көркем еңбек» оқу пәні бойынша үлгілік оқу бағдарламасы. 2022 жылғы 16 қыркүйектегі №399 бұйрыққа 66-қосымша. – Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі.
2. UNESCO. *Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives*. – Paris: UNESCO, 2017. – 62 p.
3. United Nations Environment Programme (UNEP). *Global Waste Management Outlook 2024: Beyond an Age of Waste – Turning Rubbish into a Resource*. – Nairobi: UNEP, 2024.
4. United Nations Environment Programme (UNEP). *Global Waste Management Outlook 2024 for Youth: Beyond an Age of Waste – Turning Rubbish into a Resource*. – UNEP, 2024.
5. United States Environmental Protection Agency (EPA). *Sustainable Materials Management: Non-Hazardous Materials and Waste Management Hierarchy*. – Washington, DC: EPA.
6. United States Environmental Protection Agency (EPA). *Recycling Basics and Benefits*. – Washington, DC: EPA.
7. UNESCO. *Education for Sustainable Development: A Roadmap*. – Paris: UNESCO, 2020.
8. United Nations. *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. – New York: United Nations, 2015.

ИЗГОТОВЛЕНИЕ ИЗДЕЛИЙ ИЗ ПЕРЕРАБАТЫВАЕМЫХ МАТЕРИАЛОВ КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические и экологические возможности творческого использования перерабатываемых материалов в процессе преподавания школьного предмета «Художественный труд». В современном обществе увеличение объёмов бытовых отходов, рост потребления природных ресурсов и загрязнение окружающей среды превращают формирование экологической культуры в одну из важнейших задач системы образования. В этой связи обучение учащихся способам повторного использования отходных материалов не ограничивается формированием трудовых навыков, но и способствует развитию ответственного отношения к природе, бережного использования ресурсов и способности принимать осознанные экологические решения в повседневной жизни. В статье анализируются взаимосвязь экологического образования с предметом «Художественный труд», виды перерабатываемых материалов, методика их применения на уроках, способы организации проектного обучения и особенности оценивания творческих работ учащихся. Кроме того, предлагаются практические задания по изготовлению изделий из бумаги, картона, пластика, текстильных отходов, деревянных деталей и других безопасных материалов. На основе исследовательских материалов обосновывается значение работы с перерабатываемыми материалами для развития экологической грамотности, творческого мышления, технологических навыков и социальной ответственности учащихся.

Ключевые слова: экологическая грамотность, художественный труд, перерабатываемые материалы, повторное использование отходов, экологическая культура, творческий проект, устойчивое развитие, рациональное использование ресурсов, проектное обучение, практические навыки.

ӘОЖ 615.322

Тойчиева Аружан[1] - «Биология» кафедрасының 4 курс студенті
Жетекші: «Биология» кафедрасының аға оқытушысы
Кабылбекова Назгуль Кенесхановна[2]
М.Х. Дулати атындағы Тараз университеті
Тараз қаласы

ДӘРІЛІК ӨСІМДІКТЕРДІ ЗАМАНАУИ ФАРМАЦЕВТИКАДА ҚОЛДАНУ

Аннотация: Бұл мақалада дәрілік өсімдіктердің заанауи фармацевтикадағы маңызы,олардың химиялық құрамы ,биологиялық белсенді заттары және дәрілік препараттар өндіруде қолданылуы қарастырылады. Дәрілік өсімдік шикізатын жинау, өңдеу, сақтау және сапасын анықтау ерекшеліктері сипатталады. Сонымен қатар хроматографиялық талдау, өсімдік жасушаларын зертханалық жағдайда өсіру және молекулалық-генетикалық зерттеу әдістерінің мүмкіндіктері талданады. Қазақстандағы дәрілік өсімдіктердің ресурстық жағдайы мен фармацевтикалық нарықтағы орны ресми мәліметтер және 2020, 2025 жылдардағы салыстырмалы деректер негізінде қарастырылады. Зерттеу нәтижелері дәрілік өсімдіктердің фармацевтика үшін маңызды шикізат көзі екенін және олардың табиғи қорларын сақтау, сапасын бақылау мен отандық өндірісті дамыту қажеттігін көрсетеді.

Кілт сөздер: дәрілік өсімдіктер, фармацевтика, өсімдік шикізаты, биологиялық белсенді заттар, фитопрепараттар, фитохимиялық талдау, Қазақстан флорасы, дәрілік препараттар.

Қазіргі кезде фармацевтика саласында дәрілік заттардың сапасын арттыруға, жаңа биологиялық белсенді қосылыстарды анықтауға және табиғи шикізат көздерін тиімді пайдалануға ерекше көңіл бөлінеді. Осы бағытта дәрілік өсімдіктердің маңызы жоғары. Өсімдіктердің құрамында адам ағзасына биологиялық әсер ететін әртүрлі органикалық қосылыстар кездеседі. Оларды зерттеу арқылы дәрілік препараттар өндіруге қажетті шикізат анықталып, өсімдік текті дәрілердің құрамы мен сапасын бағалауға мүмкіндік туады.

Дәрілік өсімдіктер адамзат тарихында емдік мақсатта бұрыннан қолданылып келеді. Бұрын олардың қасиеттері негізінен халықтық тәжірибе арқылы бағаланса, қазіргі уақытта өсімдік құрамындағы заттар арнайы зертханалық әдістермен анықталады. Химиялық талдау нәтижелері өсімдіктердің құрамын салыстыруға, биологиялық белсенді заттардың мөлшерін анықтауға және дәрілік шикізаттың сапасын бақылауға мүмкіндік береді. Дегенмен өсімдіктің табиғи болуы оның толық қауіпсіз екенін білдірмейді. Сондықтан өсімдік негізінде дайындалатын препараттардың тиімділігі мен қауіпсіздігі ғылыми зерттеулер арқылы бағалануы қажет. Қазақстанның табиғи жағдайлары дәрілік өсімдіктердің көптеген түрлерінің өсуіне мүмкіндік береді. Дала, шөлейт, шөл және таулы аймақтарда таралған өсімдіктердің

химиялық құрамы мен ресурстық мүмкіндіктері әртүрлі. Олардың кейбіреулері фармацевтикада шикізат ретінде қолданылса, басқаларының емдік қасиеттері ғылыми тұрғыдан зерттеліп келеді. Осыған байланысты дәрілік өсімдіктерді зерттеу, табиғи қорларын сақтау және оларды фармацевтикалық өндірісте тиімді пайдалану маңызды міндеттердің бірі болып саналады. Дәрілік өсімдіктер фармацевтикада қолданылатын табиғи шикізат көздерінің бірі болып табылады. Олардың тамыры, тамырсабағы, жапырағы, гүлі, жемісі, тұқымы және басқа мүшелері дәрілік препараттар өндіруде пайдаланылуы мүмкін. Өсімдік шикізатынан тұнбалар, қайнатпалар, сұйық және құрғақ сығындылар, майлар, жақпа майлар, капсулалар мен таблеткалар дайындалады. Өсімдік текті препараттардың құрамы қолданылатын шикізаттың түріне және оны өңдеу тәсіліне байланысты болады. Бір өсімдіктің құрамында бірнеше топқа жататын биологиялық белсенді қосылыстар кездесуі мүмкін. Олардың мөлшері өсімдіктің өсу ортасына, климаттық жағдайларға, жинау мерзіміне және сақтау тәсіліне қарай өзгеріп отырады. Сондықтан фармацевтикалық өндірісте өсімдіктің түрін дұрыс анықтау және оның химиялық құрамын зерттеу маңызды. Дәрілік өсімдіктер ас қорыту жүйесіне, тыныс алу жолдарына, жүйке жүйесіне және теріге арналған кейбір препараттардың құрамында кездеседі. Мысалы, түймедақ пен қырмызыгүл сығындылары қабыну белгілерін жеңілдетуге арналған кейбір препараттарда қолданылады. Жалбыздан алынатын эфир майы фармацевтикалық өнімдер құрамына енгізіледі, ал валериана негізіндегі препараттар жүйке жүйесіне байланысты кейбір жағдайларда пайдаланылады. Дәрілік өсімдіктерді зерттеудің тағы бір бағыты – жаңа биологиялық белсенді қосылыстарды анықтау. Өсімдік құрамындағы заттарды бөліп алу, олардың құрылымын анықтау және биологиялық белсенділігін бағалау жаңа дәрілік препараттарды әзірлеуге негіз бола алады. Бұл ретте зертханалық тәжірибелердің нәтижелерін клиникалық тиімділікпен теңестіруге болмайды. Қандай да бір қосылыстың ықтимал пайдалы қасиеті анықталған жағдайда, оның адам ағзасына әсері мен қауіпсіздігін қосымша зерттеу қажет.

Дәрілік өсімдіктердің қасиеттері олардың құрамындағы химиялық қосылыстарға байланысты. Фармакогнозия мен фитохимия салаларында өсімдіктерден бөлінетін заттардың құрылымы, мөлшері және биологиялық белсенділігі зерттеледі. Дәрілік өсімдіктер құрамында алкалоидтар, флавоноидтар, эфир майлары, сапониндер, илік заттар және гликозидтер сияқты қосылыстар кездеседі.

Алколоидтар - құрамында азот болатын органикалық қосылыстар тобы. Олардың кейбіреулері жүйке жүйесі мен жүрек-қантамыр жүйесіне әсер етуі мүмкін. Алкалоидтардың биологиялық белсенділігі жоғары болғандықтан, оларды дәрілік мақсатта қолдану кезінде мөлшері мен қауіпсіздігі мұқият бақыланады. Кейбір алкалоидтар уытты әсер көрсетуі мүмкін.

Флавоноидтар - көптеген өсімдіктердің құрамында кездесетін полифенолды қосылыстар. Олар антиоксиданттық белсенділігіне байланысты зерттеледі. Флавоноидтар түймедақ, итмұрын және басқа да дәрілік өсімдіктерде болады. Олардың құрамы өсімдіктің түріне және өсу жағдайларына байланысты өзгеруі мүмкін.

Эфир майлары - өзіне тән иісі бар ұшпа қосылыстардың қоспасы. Олар жалбыз, түймедақ, жусан және басқа да өсімдіктерде кездеседі. Эфир майлары фармацевтикалық өнімдер мен косметикалық құралдарды дайындауда қолданылады. Олардың биологиялық әсері химиялық құрамына және қолдану тәсіліне байланысты.

Сапониндер - сумен араласқанда көбік түзетін қасиеті бар қосылыстар тобы. Олар кейбір дәрілік өсімдіктердің құрамында кездеседі және биологиялық белсенділігіне қарай зерттеледі. Сапониндердің әртүрлі түрлері ағзаға бірдей әсер етпейді, сондықтан олардың қасиеттері жеке қарастырылады.

Илік заттар - өсімдіктердің жапырағында, қабығында, тамырында және басқа мүшелерінде кездесетін полифенолды қосылыстар. Олар ақуыздармен байланысып, тұтқыр әсер көрсетуі мүмкін. Илік заттары бар өсімдік шикізаты кейбір сыртқа қолданылатын және ас қорыту жүйесіне арналған препараттар құрамында пайдаланылады.

Гликозидтер - қантты және қантсыз бөліктерден тұратын қосылыстар. Олардың биологиялық белсенділігі химиялық құрылысына байланысты ерекшеленеді. Кейбір гликозидтер фармакологиялық тұрғыдан маңызды болса, басқалары уытты болуы мүмкін. Сондықтан гликозидтері бар өсімдіктердің құрамын анықтау және қауіпсіздігін бағалау қажет.

Өсімдіктердегі осы қосылыстарды зерттеу олардың дәрілік шикізат ретіндегі құндылығын анықтауға мүмкіндік береді. Химиялық талдау нәтижелері өсімдік түрлерін салыстыруда, сапа көрсеткіштерін белгілеуде және дайын препараттардың құрамын бақылауда қолданылады.

Фармацевтикада қолданылатын дәрілік өсімдіктер химиялық құрамы, биологиялық белсенділігі және дәрілік шикізат ретінде пайдаланылатын мүшелері бойынша ерекшеленеді. Олардың кейбіреулері дайын препараттардың құрамына кіреді, ал басқалары ғылыми зерттеулерде биологиялық белсенді қосылыстарды анықтау үшін пайдаланылады.

Түймедақ - дәрілік мақсатта кеңінен танылған өсімдік. Оның гүлдерінде эфир майлары, флавоноидтар және басқа да қосылыстар кездеседі. Түймедақ сығындылары қабыну белгілерін жеңілдетуге арналған кейбір препараттардың құрамында қолданылады. Шикізаттың сапасы гүлдерді дұрыс жинауға, кептіруге және сақтауға байланысты. Жалбыз - құрамында эфир майлары, соның ішінде ментол болатын өсімдік. Жалбыздан алынған заттар ас қорыту жүйесіне арналған кейбір препараттарда және басқа фармацевтикалық өнімдерде пайдаланылады. Жалбыз эфир майының құрамы өсімдіктің түріне және өсіру жағдайына қарай өзгеруі мүмкін.

Валериана - тамыры мен тамырсабағында биологиялық белсенді қосылыстар кездесетін дәрілік өсімдік. Оның препараттары ұйқы мен жүйке жүйесінің қызметіне байланысты кейбір жағдайларда қолданылады. Валериана негізіндегі өнімдердің әсері препараттың құрамына, мөлшеріне және адамның денсаулық жағдайына байланысты бағаланады. Итмұрын - жемісінде С дәрумені, каротиноидтар, органикалық қышқылдар және полифенолды қосылыстар кездесетін өсімдік. Оның жемістері витаминдік шикізат ретінде және кейбір өсімдік текті өнімдерді дайындауда пайдаланылады. Химиялық құрамына өсімдіктің түрі, жемістің пісу дәрежесі және өңдеу жағдайлары әсер етеді.

Қырмызыгүл - гүлдерінде флавоноидтар, каротиноидтар және басқа қосылыстар болатын өсімдік. Оның сығындылары сыртқа қолданылатын кейбір препараттардың құрамына кіреді. Қырмызыгүл негізіндегі құралдар теріге қатысты кейбір жағдайларда пайдаланылады, бірақ қолдану тәсілі мен қарсы көрсетілімдері препараттың нұсқаулығына сәйкес анықталуы керек. Мия - тамырында сапониндер мен флавоноидтар кездесетін дәрілік өсімдік. Мия тамыры тыныс алу жолдарына арналған кейбір препараттардың құрамында қолданылады. Дегенмен оның құрамындағы глицирризинді көп мөлшерде немесе ұзақ уақыт пайдалану қан қысымының жоғарылауына және ағзадағы сұйықтық-тұз тепе-теңдігінің бұзылуына әкелуі мүмкін. Сондықтан мия негізіндегі препараттарды қолданғанда қауіпсіздік талаптары сақталуы қажет.

Бұл өсімдіктердің мысалдары дәрілік шикізаттың алуан түрлі екенін көрсетеді. Алайда өсімдіктің халық медицинасында қолданылуы оның барлық ауруға ем болатынын білдірмейді. Әрбір өсімдіктің әсері мен қауіпсіздігі ғылыми мәліметтерге және нақты препараттың сипаттамасына сәйкес бағалануы керек. Дәрілік өсімдік шикізатының сапасы оны жинау, өңдеу және сақтау кезеңдеріне байланысты. Өсімдікті дұрыс анықтамау, қолайсыз мерзімде жинау немесе кептіру талаптарын сақтамау оның химиялық құрамына әсер етуі мүмкін. Сондықтан фармацевтикалық өндіріске арналған шикізат белгіленген талаптарға сәйкес дайындалады. Алдымен өсімдіктің ботаникалық түрі анықталып, дәрілік мақсатта пайдаланылатын мүшесі таңдалады. Кейбір өсімдіктердің гүлдері мен жапырақтары, басқаларының тамыры, тамырсабағы немесе жемісі жиналады. Жинау уақыты өсімдіктің даму кезеңіне және қажетті қосылыстардың жиналуына байланысты белгіленеді. Сонымен бірге шикізат алынатын аумақтың экологиялық жағдайы ескерілуі қажет.

Жиналған өсімдік материалы бөгде қоспалардан тазартылып, кептіріледі. Кептіру температурасы мен ұзақтығы өсімдік түріне және оның құрамындағы заттардың тұрақтылығына байланысты таңдалады. Жоғары температура кейбір ұшпа қосылыстардың жоғалуына немесе температураға сезімтал заттардың өзгеруіне әкелуі мүмкін. Ал жеткіліксіз кептіру кезінде шикізатта зең пайда болып, оның сапасы төмендеуі ықтимал. Кептірілген шикізат ылғалдан, жарықтан және басқа да қолайсыз факторлардан қорғалған жерде сақталады. Сақтау барысында шикізаттың түсі, иісі, ылғалдылығы және басқа сапалық көрсеткіштері тексеріледі. Қажет болған жағдайда химиялық және микробиологиялық талдау жүргізіледі.

Дәрілік өсімдіктердің негізгі артықшылығы - олардың құрамында биологиялық белсенділігі зерттеуге болатын көптеген табиғи қосылыстардың болуы. Өсімдік шикізаты дәрілік препараттар өндіруде және жаңа фармакологиялық заттарды іздеуде қолданылады. Кейбір дәрілік өсімдіктерді арнайы алқаптарда өсіруге болады, бұл шикізатты жоспарлы түрде дайындауға және табиғи популяцияларға түсетін жүктемені азайтуға көмектеседі. Сонымен қатар өсімдік текті препараттарды өндіруде бірқатар қиындықтар кездеседі. Бір өсімдіктің химиялық құрамы өскен жеріне, ауа райына, жинау мерзіміне және сақтау жағдайына байланысты өзгеруі мүмкін. Бұл дайын өнімдегі белсенді заттардың мөлшеріне әсер етеді. Сондықтан шикізатты стандарттау және әрбір өндірістік партияның сапасын тексеру қажет. Дәрілік өсімдіктердің тағы бір шектеуі – олардың құрамында уытты әсер көрсетуі мүмкін қосылыстардың кездесуі. Кейбір препараттар аллергиялық реакция туғызуы немесе басқа дәрілермен өзара әрекеттесуі мүмкін. Сол себепті өсімдік текті препараттарды қолданғанда олардың мөлшерін, қарсы көрсетілімдерін және нұсқаулығын ескеру керек. Табиғи ресурстарды сақтау да маңызды мәселе болып табылады. Дәрілік өсімдіктерді ретсіз жинау, тамырымен жұлу немесе тұқым бермей тұрып жинау олардың табиғи қорының азаюына әкелуі мүмкін. Мұндай жағдайдың алдын алу үшін сирек түрлерді қорғау, жинау тәртібін сақтау және дәрілік өсімдіктерді арнайы өсіру тәсілдерін дамыту қажет.

Қазақстандағы дәрілік өсімдіктердің жағдайын нақтырақ бағалау үшін ресми құжаттар мен ғылыми жарияланымдардағы деректерді салыстыру маңызды. Бұл бөлімде дәрілік өсімдіктердің жалпы саны, ресми медицинада қолданылатын түрлері, ресурстық қоры зерттелген өсімдіктердің үлесі және 2020–2025 жылдардағы дәрілік өсімдік шикізатының тіркелу көрсеткіштері қарастырылды. Талдау жарияланған деректерге негізделеді және жеке зертханалық эксперимент болып саналмайды. Қазақстан Республикасында биоәртүрлілікті сақтау мен орнықты пайдалануға арналған ресми құжатта ел аумағында кемінде 1406 дәрілік өсімдік түрі бар екені көрсетілген. Оның 230 түрі ресми медицинада қолданылады. Алайда осы 230 түрдің тек 82-сінің ресурстық қоры туралы қажетті мәліметтер бар. Бұл шамамен 36%-ды құрайды. Сонымен қатар Қазақстанның Қызыл кітабына 65 сирек және жойылып кету қаупі бар өсімдік түрі енгізілгені көрсетіледі [1]. Бұл көрсеткіштер дәрілік өсімдіктердің түрлік алуандығы жоғары болғанымен, олардың табиғи ресурстарын зерттеу жұмысын жалғастыру қажеттігін білдіреді.

2026 жылы жарияланған Қазақстанның фармацевтикалық нарығындағы дәрілік өсімдік шикізатын салыстырған зерттеуде 2020 және 2025 жылдардағы мемлекеттік тіркеу деректері қарастырылған. Зерттеу нәтижесі бойынша екі кезеңде де тіркелген дәрілік өсімдік шикізатының атаулары 26 болған. Дегенмен олардың түрлік құрамы мен номенклатурасында, сондай-ақ өндірушілерінде өзгерістер байқалған [2]. Бұл жағдай нарықтағы өзгерістерді тек тіркелген атаулар саны арқылы бағалау жеткіліксіз екенін көрсетеді.

Кесте 1 - Қазақстандағы дәрілік өсімдіктер ресурстары мен тіркелген дәрілік өсімдік шикізаты туралы мәліметтер

Көрсеткіш	**Мәлімет**
Қазақстандағы дәрілік өсімдіктердің саны	Кемінде 1406 түр
Ресми медицинада қолданылатын түрлер	230
Ресурстық қоры туралы мәліметтері бар түрлер	82 түр, шамамен 36%
Қызыл кітапқа енгізілген сирек өсімдік түрлері	65
2020 жылы тіркелген дәрілік өсімдік шикізатының атаулары	26
2025 жылы тіркелген дәрілік өсімдік шикізатының атаулары	26
2025 жылы тіркелген барлық дәрілік препараттар	6782
26 атаудың 6782 препаратқа арифметикалық қатынасы	Шамамен 0,38%

Жалпы, салыстырмалы талдау Қазақстанда дәрілік өсімдіктердің ресурстық жағдайын зерттеу мен отандық фармацевтикалық өндірісті дамытуға мүмкіндік бар екенін көрсетеді. Ол үшін дәрілік өсімдіктердің таралу аймақтарын жүйелі зерттеу, табиғи қорын бағалау, химиялық құрамын анықтау және шикізат сапасын стандарттау қажет. Сонымен бірге сирек кездесетін түрлерді қорғап, өндірістік қажеттілікті қамтамасыз ету үшін арнайы өсірілетін дәрілік өсімдіктердің түрлерін көбейту маңызды. Дәрілік өсімдіктерді заманауи фармацевтикада тиімді пайдалану ғылыми зерттеулерді, өндірістік технологияларды және табиғи ресурстарды қорғау шараларын қатар дамытуды талап етеді. Өсімдіктердің химиялық құрамын анықтау, биологиялық белсенді заттардың мөлшерін бағалау және олардың қауіпсіздігін зерттеу болашақтағы маңызды бағыттардың бірі болып саналады. Қазақстанда дәрілік өсімдіктерді арнайы алқаптарда өсіру отандық фармацевтикалық өндірісті тұрақты шикізатпен қамтамасыз етуге көмектесуі мүмкін. Мұндай тәсіл табиғи популяцияларға түсетін жүктемені азайтып, шикізатты жоспарлы түрде жинауға мүмкіндік береді. Алайда өсіру жағдайлары өсімдіктің химиялық құрамына әсер ететіндіктен, алынған шикізаттың сапасын арнайы зертханалық әдістермен бағалау қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасында биоәртүрлілікті сақтау мен орнықты пайдаланудың 2026-2035 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы. - Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі «Әділет».

2. Жүсіпқалиева және Ахелова. Қазақстанның фармацевтикалық нарығындағы дәрілік өсімдік шикізаты: 2020 және 2025 жылдары тіркелген өнімдерді салыстырмалы талдау // *Journal of Biological Research*. - 2026. - 1-том, № 1. - 9–15-б. - DOI: 10.70264/jbr.v1.1.2026.2.

3. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы. Дәстүрлі және қосымша медицина жөніндегі жаһандық есеп. – Женева: ДДСҰ, 2019.

4. Эванс У. Триз және Эванс фармакогнозиясы. - Elsevier баспасы.

5. Брюнетон Ж. Фармакогнозия, фитохимия және дәрілік өсімдіктер. – Лавуазье баспасы.

6. Қазақстанның дәрілік өсімдіктерін зерттеудің қазіргі жағдайы мен даму перспективалары // *Оңтүстік Сібір мен Моңғолия ботаникасының мәселелері*. – 202

Шаймұрат Нұрсая
Қазақ тілі мен әдебиет пәнінің мұғалімі, педагог-модератор
Еңбек орта мектебі
Павлодар облысы, Ақсу қаласы, Еңбек ауылы

КӨРКЕМ ШЫҒАРМАЛАРДЫ ТАЛДАУ НЕГІЗІНДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ СЫНИ ОЙЛАУ ЖӘНЕ ӘДЕБИ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аңдатпа. Мақалада қазақ тілі мен әдебиеті сабақтарында көркем шығармаларды талдау арқылы оқушылардың сыни ойлау және әдеби интерпретация дағдыларын қалыптастырудың теориялық және әдістемелік негіздері қарастырылады. Қазіргі білім беру үдерісінде оқушының көркем мәтін мазмұнын түсінуімен қатар, авторлық идеяны анықтауы, кейіпкерлер әрекетіне баға беруі, мәтіндегі астарлы мағынаны тануы, түрлі көзқарастарды салыстыруы және өз тұжырымын мәтіндік дәлелдермен негіздеуі маңызды. Осы тұрғыдан көркем шығарманы талдау оқушының танымдық белсенділігін арттыратын, дербес пікір қалыптастыруына ықпал ететін және әдеби-эстетикалық талғамын дамытатын тиімді педагогикалық құрал ретінде сипатталады. Мақалада әдеби интерпретацияның мәні, сыни оқылымды ұйымдастыру тәсілдері, проблемалық сұрақтар мен пікірталас әдістері, шығармашылық тапсырмалар, сондай-ақ оқушылардың талдау дағдыларын бағалау жолдары жүйеленеді. Ұсынылған әдістемелік тәсілдер мұғалімге көркем мәтінді оқытуда оқушының жеке оқырмандық тәжірибесін ескеруге, дәлелді пікір айту мәдениетін дамытуға және әдеби білімді өмірлік жағдаяттармен байланыстыруға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: көркем шығарма, әдеби талдау, сыни ойлау, әдеби интерпретация, оқырмандық сауаттылық, мәтінмен жұмыс, авторлық ұстаным, кейіпкер бейнесі, дәлелді пікір, проблемалық оқыту, рефлексия.

Кіріспе

Қазіргі білім беру жүйесінің негізгі міндеттерінің бірі – білім алушыға дайын ақпаратты меңгертумен шектелмей, оны өздігінен ойлануға, ақпаратты саралауға, құбылыстар арасындағы байланысты анықтауға және жеке көзқарасын дәлелдеуге үйрету. Ақпарат ағыны күшейген заманда оқушының кез келген мәтінді жай ғана оқып шығуы жеткіліксіз. Ол мәтіндегі негізгі ойды түсініп, автордың көзқарасын анықтап, айтылған пікірдің астарындағы себептерді саралап, ақпараттың шынайылығы мен маңызын бағалай алуы қажет. Мұндай қабілеттерді қалыптастыруда қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің орны ерекше. Себебі көркем әдебиет адам өмірін, қоғамдағы қарым-қатынастарды, тарихи оқиғаларды, ұлттық дүниетанымды және адамгершілік мәселелерді бейнелейтін рухани таным көзі болып табылады.

Көркем шығарманы оқыту үдерісі көбіне мазмұндау, кейіпкерлерді сипаттау, тақырып пен идеяны анықтау сияқты дәстүрлі тапсырмалармен шектеліп қалуы мүмкін. Алайда оқушы шығарманың мазмұнын дұрыс айтып бергенімен, оның көркемдік табиғатын терең түсінбеуі, авторлық ұстанымды өз бетінше бағалай алмауы ықтимал. Сондықтан әдеби білім беруде репродуктивті тапсырмалардан біртіндеп зерттеушілік, салыстырмалы, проблемалық және шығармашылық әрекеттерге көшу қажет. Оқушы мәтінді дайын түсіндірмелер арқылы қабылдамай, оның мазмұнына сұрақ қойып, кейіпкерлердің шешімдерін талдап, оқиғалардың себеп-салдарын анықтап, мәтіндегі көркемдік детальдардың қызметін түсінуге дағдылануы тиіс.

Қазақстандағы жалпы білім беретін мектептерге арналған үлгілік оқу бағдарламаларында көркем шығарманы түсіну, талдау және интерпретациялау, автордың көзқарасын анықтау, кейіпкерлерге мінездеме беру, шығарманың тақырыбы мен идеясын ашу, көтерілген мәселеге өзіндік баға беру сияқты оқу әрекеттеріне басымдық беріледі. Бұл талаптар әдебиетті оқытудың тек білімдік емес, сонымен қатар дамытушылық және тәрбиелік міндеттерін де айқындайды. Оқушы көркем мәтінді талдау барысында әдеби білімін қолданады, тілдік қорын байытады, өз ойын жүйелі жеткізеді және адам мен қоғам туралы түсінігін кеңейтеді.

Мақаланың өзектілігі – көркем шығарманы талдауды оқушының сыни ойлау және әдеби интерпретация дағдыларын қатар дамытатын жүйелі оқу әрекеті ретінде ұйымдастыру қажеттілігінде. Сыни ойлау оқушыға мәтіндегі ақпаратты қабылдап қана қоймай, оны саралауға, салыстыруға, сұрақ қоюға және дәлелді қорытынды жасауға көмектеседі. Ал әдеби интерпретация шығарманың мазмұны мен көркемдік ерекшеліктерін оқырманның танымы, өмірлік тәжірибесі және мәтіндік деректер негізінде түсіндіруге мүмкіндік береді. Бұл екі дағды өзара тығыз байланысты: сапалы интерпретация сыни пайымдауды қажет етсе, сыни ойлау көркем мәтіннің көпқабатты мағынасын тануға жол ашады.

Мақаланың мақсаты – көркем шығармаларды талдау негізінде оқушылардың сыни ойлау және әдеби интерпретация дағдыларын қалыптастырудың тиімді әдістемелік жолдарын ғылыми тұрғыдан негіздеу және мұғалім тәжірибесіне енгізуге болатын тапсырмалар жүйесін ұсыну. Осы мақсатқа сәйкес көркем мәтінді талдаудың педагогикалық мүмкіндіктері қарастырылады, әдеби интерпретацияның ерекшеліктері ашылады, сыни оқылымды ұйымдастыру тәсілдері жүйеленеді және оқушы жетістігін бағалау өлшемдері ұсынылады.

Көркем шығарманы талдау – әдеби мәтіннің мазмұнын, құрылымын, идеялық бағытын, образдар жүйесін, көркемдік құралдарын және авторлық ұстанымын өзара байланыста қарастыратын күрделі танымдық әрекет. Бұл үдерісте оқушы шығарманың оқиғасын есте сақтаумен ғана шектелмейді, мәтіннің ішкі мағынасына үңіліп, жазушының қандай мәселе көтергенін, оны қандай көркемдік тәсілдер арқылы жеткізгенін және оқырманға қандай ой салатынын анықтайды. Демек, әдеби талдау – дайын ақпаратты қайталау емес, мәтінге сүйене отырып жаңа түсінік қалыптастыру үдерісі.

Сыни ойлау ұғымы ақпаратты саналы түрде қабылдау, оның мазмұнын саралау, дәлелдердің сапасын бағалау, себеп-салдарлық байланыстарды анықтау және негізделген қорытынды жасау қабілеттерімен сипатталады. Көркем әдебиет осы қабілеттерді дамытуға қолайлы орта қалыптастырады. Өйткені әдеби шығармада әрдайым біржақты жауаппен шешілмейтін адамгершілік, әлеуметтік, психологиялық және философиялық мәселелер кездеседі. Кейіпкердің әрекетін әр оқушы әртүрлі бағалауы мүмкін. Мұндай жағдайда мұғалім бір ғана пікірді дұрыс деп ұсынбай, оқушыларды өз көзқарасын мәтін мазмұны арқылы дәлелдеуге бағыттауы қажет.

Мысалы, шығармадағы кейіпкер белгілі бір шешім қабылдаған кезде оқушыларға «Кейіпкер не істеді?» деген сұрақпен шектелмей, «Ол неліктен осындай шешімге келді?», «Оның орнында басқа адам болса, қандай әрекет жасауы мүмкін?», «Кейіпкердің шешімін ақтауға бола ма?», «Оқиғаның дамуына қандай жағдайлар әсер етті?» деген сұрақтар қою

тиімді. Мұндай сұрақтар оқушыны оқиға желісін қайталаудан талдауға, талдаудан бағалауға жетелейді. Сонымен бірге оқушы өз пікірін басқа оқушылардың көзқарасымен салыстырып, дәлелдің жеткіліктілігін бағалауға үйренеді.

Көркем мәтінді талдаудың теориялық негіздерін түсіндіруде оқырман мен мәтіннің өзара әрекетіне мән беретін Луиза Розенблатттың транзакциялық оқу теориясы маңызды. Ғалымның тұжырымдауынша, әдеби шығарманың мағынасы тек мәтіннің өзінде дайын күйінде тұрмайды, ол оқырманның мәтінмен кездесуі, жеке тәжірибесі, сезімі, білімі және мәтіндік белгілерге назар аударуы барысында қалыптасады. Бұл көзқарас әдебиет сабағында оқушының жеке қабылдауына орын берудің маңызын көрсетеді. Дегенмен жеке пікір мәтін мазмұнынан алшақ кетпеуі керек. Оқушы өз интерпретациясын шығармадан алынған дәйексөздермен, оқиғалармен немесе көркемдік детальдармен негіздеуі қажет.

Көркем шығарманы талдау оқушының бірнеше зияткерлік әрекетін бір мезгілде дамытады. Біріншіден, салыстыру дағдысы қалыптасады: оқушы кейіпкерлердің мінезін, оқиғалардың өрбуін, авторлардың көзқарасын салыстырады. Екіншіден, себеп-салдарлық байланыстарды анықтайды: кейіпкер әрекетінің алғышарттарын және оның нәтижелерін түсіндіреді. Үшіншіден, қорытынды жасауға үйренеді: шығарманың жеке эпизодтарын тұтас идеямен байланыстырады. Төртіншіден, дәлелдеу мәдениеті дамиды: пікірін мәтіндік деректерге сүйеніп жеткізеді. Бесіншіден, балама көзқарастарды қабылдауға дағдыланады: бір оқиғаның әртүрлі қырынан түсіндірілуі мүмкін екенін ұғынады.

Осы тұрғыдан әдеби талдау оқушыны тек әдебиет пәнінің мазмұнын меңгеруге емес, өмірлік мәселелерді саналы бағалауға да дайындайды. Әдеби кейіпкерлердің таңдауы, қоғаммен қарым-қатынасы, жауапкершілігі мен адамгершілік ұстанымы оқушыға нақты өмірдегі жағдаяттарды пайымдауға мүмкіндік береді. Сондықтан көркем шығарманы талдау сабақтың қосымша кезеңі емес, оқушының интеллектуалдық, тілдік және тұлғалық дамуын қамтамасыз ететін негізгі оқу әрекеттерінің бірі болуы тиіс.

Әдеби интерпретация – көркем шығарманың мағынасын түсіндіру, оның идеялық-көркемдік ерекшеліктерін ашу және мәтіндегі оқиғалар мен образдарға негізделген жеке оқырмандық тұжырым жасау әрекеті. Интерпретация жай мазмұндаудан өзгеше. Мазмұндау кезінде оқушы шығармада не болғанын ретімен айтып береді, ал интерпретация барысында сол оқиғаның не үшін берілгенін, автордың оны қандай мақсатпен суреттегенін, кейіпкер әрекетінің астарында қандай психологиялық немесе әлеуметтік себеп жатқанын түсіндіреді. Сондықтан интерпретация оқушыдан мәтінді терең оқуды, көркемдік белгілерге назар аударуды және өзіндік пайым жасауды талап етеді.

Әдеби интерпретацияның маңызды ерекшелігі – оның көпмағыналылығы. Бір көркем шығарма әр кезеңдегі оқырманға әртүрлі ой салуы мүмкін. Мысалы, белгілі бір кейіпкердің әрекетін бір оқушы батылдық деп қабылдаса, екінші оқушы оны асығыстық немесе жауапсыздық ретінде бағалауы ықтимал. Екі пікір де шығарма мазмұнына сүйеніп, қисынды дәлелдермен негізделсе, талқылауға жарамды. Мұғалімнің міндеті – оқушылардың пікірін бір үлгіге түсіру емес, олардың мәтінге сүйенген пайымдауын жетілдіру. Сонымен бірге кез келген пікірді бірдей дұрыс деп қабылдауға болмайды: интерпретация мәтіннің мазмұнына, жанрлық ерекшелігіне, көркемдік құрылымына және тарихи-мәдени контексіне қайшы келмеуі керек.

Әдеби интерпретацияны қалыптастыруда мәтіннің бірнеше деңгейін өзара байланыстыра қарастыру маңызды. Бірінші деңгей – мазмұндық деңгей. Бұл кезеңде оқушы оқиға желісін, кейіпкерлерді, мекен мен уақытты, негізгі тартысты анықтайды. Екінші деңгей – идеялық деңгей. Оқушы автор көтерген мәселені, шығарманың негізгі ойын және оның қоғамдық немесе адамгершілік мәнін түсіндіреді. Үшінші деңгей – образдық деңгей. Мұнда кейіпкерлердің мінезі, іс-әрекеті, ішкі қайшылығы, басқа кейіпкерлермен қарым-қатынасы талданады. Төртінші деңгей – көркемдік деңгей. Оқушы эпитет, теңеу, метафора, символ, портрет, пейзаж, ішкі монолог, диалог сияқты көркемдік құралдардың қызметін анықтайды.

Бесінші деңгей – контекстік деңгей. Шығарма жазылған дәуір, тарихи жағдай, ұлттық дәстүр, қоғамдық қатынас және автор өмір сүрген кезеңнің ерекшеліктері ескеріледі.

Мұғалім интерпретацияны дамыту үшін оқушыларға «Автор нені айтқысы келді?» деген жалпы сұрақпен қатар, «Бұл ой шығармадағы қандай эпизод арқылы көрінеді?», «Автор кейіпкерді сипаттауда қандай сөздерді қолданған?», «Пейзаж кейіпкердің көңіл күйімен қалай байланысады?», «Шығарманың атауы оның мазмұнын қалай толықтырады?» деген нақты сұрақтар ұсынуы керек. Мұндай тапсырмалар оқушының назарын мәтіннің көркемдік бөлшектеріне аударып, тұжырымды дәлелдеуге үйретеді.

Әдеби интерпретацияның тағы бір маңызды шарты – оқырманның жеке тәжірибесін ескеру. Оқушы шығармадағы жағдайды өз өміріндегі немесе қоғамдағы ұқсас құбылыстармен салыстыра алады. Алайда қазіргі өмірмен байланыстыру мәтіннің тарихи және көркемдік ерекшелігін елемеуге әкелмеуі тиіс. Мысалы, тарихи шығармадағы кейіпкердің әрекетін бүгінгі өлшеммен ғана бағалау жеткіліксіз; сол кезеңдегі қоғамдық тәртіп, салт-дәстүр, әлеуметтік жағдай да ескерілуі қажет. Осылайша оқушы тарихи контекст пен қазіргі көзқарастың айырмашылығын түсінеді.

Интерпретация дағдысын қалыптастыру бір сабақта аяқталмайды. Ол қарапайым түсіндіруден күрделі әдеби пайымға қарай бірізді дамуы тиіс. Алдымен оқушы мәтіндегі нақты деректі анықтайды, кейін сол деректің мағынасын түсіндіреді, одан соң авторлық идеямен байланыстырады және соңында жеке қорытынды жасайды. Мұғалім осы кезеңдерді жүйелі ұйымдастырған жағдайда оқушы көркем шығарманы үстірт қабылдамай, оның мазмұнын, көркемдік құрылымын және идеялық астарын өздігінен түсіндіруге дағдыланады.

Оқушылардың сыни ойлауын дамыту үшін көркем шығарманы талдау сабақтары алдын ала ойластырылған сұрақтар жүйесіне, зерттеушілік тапсырмаларға және белсенді оқу әрекеттеріне негізделуі қажет. Мұғалім оқушыға дайын түсіндірмені ұсынудың орнына, оны мәтіннен жауап іздеуге, ақпаратты салыстыруға және өз тұжырымын дәлелдеуге жетелеуі тиіс. Бұл ретте бір ғана әдісті үнемі қолдану жеткіліксіз. Әдістерді шығарманың жанрына, көлеміне, тақырыбына, оқушылардың жас ерекшелігіне және сабақ мақсатына қарай үйлестірген дұрыс.

Проблемалық сұрақтар әдісі. Бұл әдіс оқушыны шығарма мазмұнынан тыс ойлануға, кейіпкер әрекетінің себептерін анықтауға және балама шешімдерді қарастыруға бағыттайды. Мысалы, «Кейіпкердің әрекеті дұрыс болды ма?», «Шығармадағы негізгі қайшылықты кім немесе не туындатты?», «Автор оқиғаның аяқталуын басқаша шешсе, шығарманың идеясы өзгерер ме еді?» деген сұрақтар ұсынылады. Оқушылар алдымен жеке ойланып, мәтіннен дәлел іздейді, кейін жұпта немесе топта пікір алмасады. Мұғалім жауаптың дұрыстығын бірден бағаламай, «Осы ойынды қандай эпизод дәлелдейді?», «Басқа көзқарасқа қандай уәж айтуға болады?» деген қосымша сұрақтар арқылы пайымдауды тереңдетеді.

«Дәйек – түсіндіру – қорытынды» әдісі. Оқушы өз пікірін үш бөліктен тұратын құрылыммен жеткізеді. Бірінші бөлікте негізгі тұжырымын айтады, екінші бөлікте шығармадан нақты дәйек келтіреді, үшінші бөлікте сол дәйектің пікірін қалай дәлелдейтінін түсіндіреді. Мысалы: «Менің ойымша, кейіпкер жауапкершілікті сезіне бастады. Мұны оның қиын жағдайда басқа адамға көмектесуге шешім қабылдауынан байқауға болады. Бұл әрекет оның мінезіндегі өзгерісті және жеке мүддеден гөрі ортақ мүддені жоғары қоя бастағанын көрсетеді». Мұндай жұмыс оқушыны дәлелсіз пікір айтудан сақтап, әдеби талдау тілін қалыптастырады.

«Ойлан – жұптас – бөліс» стратегиясы. Алдымен оқушы сұраққа жеке жауап дайындайды, кейін жұбымен пікірін салыстырады, соңында сынып алдында ортақ немесе ерекшеленген тұжырымдарын ұсынады. Бұл тәсіл ұялшақ оқушылардың да талқылауға қатысуына мүмкіндік береді. Әсіресе кейіпкер мінезін, шығармадағы тартысты немесе авторлық көзқарасты талдауда тиімді. Жұптық талқылаудан кейін оқушылар өз пікірінің өзгергенін немесе толықтырылғанын түсіндіре алады.

Салыстырмалы талдау әдісі. Бір шығармадағы екі кейіпкерді, бір тақырыптағы екі туындыны немесе көркем шығарма мен оның экрандық нұсқасын салыстыру оқушының

байқағыштығын дамытады. Салыстыру барысында кейіпкерлердің мақсаттары, мінез ерекшеліктері, әрекет себептері, авторлық бағалау және көркемдік тәсілдер қарастырылады. Мұғалім салыстыруды сыртқы ұқсастықтарды атаумен шектемей, олардың идеялық маңызын түсіндіруге бағыттауы керек. Мысалы, «Екі кейіпкердің таңдауы неліктен әртүрлі болды?» деген сұрақ олардың мінезі мен өмірлік ұстанымын тереңірек тануға мүмкіндік береді.

Пікірталас және әдеби сот әдісі. Оқушылар белгілі бір кейіпкердің әрекетін жақтайтын және оған қарсы пікір білдіретін топтарға бөлінеді. Әр топ өз ұстанымын мәтіндік дәйектермен қорғайды. «Әдеби сот» форматында бір топ кейіпкерді айыптаушы, екінші топ қорғаушы, үшінші топ сарапшы немесе қазылар алқасы рөлін атқара алады. Бұл әдіс оқушыны қарсы пікірді тыңдауға, дәлелдің сапасын бағалауға және эмоциялық бағалаудан гөрі мәтінге сүйенуге үйретеді. Мұғалім пікірталастың мәдениетті өтуін, әр оқушының сөз алу мүмкіндігін және жеке тұлғаны емес, пікірді талқылауды қадағалайды.

«Автор орындығы» және шығармашылық интерпретация. Оқушы шығарма авторының немесе кейіпкердің атынан сөйлеп, белгілі бір оқиғаға қатысты сұрақтарға жауап береді. Ол кейіпкердің ішкі монологын жаза алады, оқиғаға дейінгі немесе кейінгі жағдайды елестетіп сипаттайды, шығармадағы бір эпизодты басқа кейіпкердің көзқарасымен қайта құрастырады. Мұндай тапсырмалар оқушының мәтінді түсінуін, кейіпкер психологиясын сезінуін және көркем тілмен ой жеткізуін дамытады. Бірақ шығармашылық жұмыс түпнұсқа мазмұнын бұрмаламауы үшін оқушы өз нұсқасының мәтіндегі қандай деректерге сүйенгенін түсіндіруі қажет.

«INSERT» және белгі қойып оқу стратегиясы. Оқушылар мәтінді оқығанда таныс ақпаратты, жаңа мәліметті, түсініксіз тұсты және қосымша сұрақ туғызған ойды арнайы белгілермен көрсетеді. Оқудан кейін белгіленген тұстар бойынша талқылау жүргізіледі. Бұл тәсіл оқушының мәтінді белсенді қабылдауына, түсінбеген жерін анықтауына және сұрақ қою дағдысын дамытуына көмектеседі.

Аталған әдістерді қолдануда мұғалімнің негізгі ұстанымы – оқушыға ойлануға уақыт беру, пікір алуандығын құрметтеу және әрбір тұжырымның мәтіндік негізін талап ету. Әдістердің тиімділігі олардың көптігімен емес, оқу мақсатына сәйкестігімен және оқушыны терең пайымдауға қаншалықты жетелейтінімен өлшенеді.

Көркем шығарманы талдау нәтижелі болуы үшін сабақтың барлық кезеңі өзара байланыста құрылуы керек. Оқушы шығарманы оқуға дейін тақырыпқа қызығушылық танытып, мәтінді оқу кезінде маңызды ақпаратты анықтап, оқудан кейін оны талдап, интерпретациялап, жеке қорытынды жасай алуы қажет. Осыған байланысты мұғалім әдеби талдауды үш кезеңге бөліп ұйымдастыра алады: оқуға дейінгі дайындық, мәтінді оқу барысындағы зерттеу және оқудан кейінгі интерпретация.

Бірінші кезең – оқуға дейінгі дайындық. Бұл кезеңде мұғалім оқушылардың тақырып туралы бастапқы білімін белсендіреді және мәтінге қатысты болжам жасауға жағдай туғызады. Мысалы, шығарманың атауы немесе иллюстрациясы көрсетіліп, «Бұл шығармада қандай мәселе көтерілуі мүмкін?», «Атаудағы негізгі ұғым қандай мағына береді?», «Оқиға қандай жағдайда өрбуі ықтимал?» деген сұрақтар қойылады. Оқушылар өз болжамдарын қысқаша жазып, мәтінді оқығаннан кейін олардың қаншалықты негізді болғанын тексереді. Бұл жұмыс оқушыны мәтінді мақсатты оқуға бағыттайды. Сонымен қатар шығармада кездесетін тарихи, мәдени немесе тілдік ұғымдар алдын ала түсіндіріледі. Алайда мұғалім мәтіннің бүкіл мазмұнын айтып бермеуі керек, себебі оқушының өздігінен жаңалық ашуына мүмкіндік қалуы қажет.

Екінші кезең – мәтінді оқу және зерттеу. Оқушылар шығарманы бөліктерге бөліп оқиды немесе мұғалім таңдаған маңызды эпизодтарды қарастырады. Әр бөлімнен кейін оқиға желісі, кейіпкер әрекеті, авторлық баяндау және көркемдік детальдар бойынша сұрақтар қойылады. Мысалы, «Осы эпизодта кейіпкердің қандай қасиеті байқалады?», «Автор оның мінезін тікелей сипаттады ма, әлде әрекеті арқылы көрсетті ме?», «Осы көріністегі табиғат суреті оқиға көңіл күйіне қалай әсер етеді?» деген сұрақтар оқушыны мәтіннің көркемдік

құрылымын байқауға үйретеді. Оқушылар маңызды дәйексөздерді белгілеп, кейіпкерлер арасындағы байланысты сызба түрінде көрсетеді, оқиға себептері мен салдарын анықтайды.

Үшінші кезең – талдау және интерпретация. Бұл кезеңде оқушылар шығарманың тақырыбы мен идеясын анықтап, негізгі тартысты талдайды, кейіпкерлер әрекетіне баға береді және авторлық ұстанымды түсіндіреді. Мұғалім бір ғана сұрақпен шектелмей, қарапайымнан күрделіге қарай құрылған тапсырмалар ұсынады. Мысалы:

- Шығармада қандай оқиға суреттеледі?
- Оқиғаның негізгі себебі неде?
- Кейіпкердің мінезін ашатын үш әрекетті атаңыз.
- Автор кейіпкерге көзқарасын қандай көркемдік тәсілдер арқылы білдіреді?
- Шығармадағы негізгі мәселе қазіргі қоғам үшін қаншалықты өзекті?
- Сіз автордың шешімімен келісесіз бе? Пікіріңізді мәтіннен алынған дәлелдермен негіздеңіз.

Оқушылардың әдеби интерпретациясын дамыту үшін «Бір эпизод – үш көзқарас» тапсырмасын қолдануға болады. Мұнда бір оқиға үш түрлі тұрғыдан қарастырылады: кейіпкердің көзқарасы, автордың баяндау ұстанымы және қазіргі оқырманның бағасы. Оқушы осы көзқарастардың ұқсастығы мен айырмашылығын анықтап, қай тұста олардың бір-бірінен алшақтайтынын түсіндіреді. Бұл тапсырма мәтінді бір ғана мағынамен шектемей, оның күрделі құрылымын тануға мүмкіндік береді.

Тағы бір тиімді тапсырма – «Кейіпкер шешімінің баламасы». Оқушылар кейіпкер қабылдаған шешімді анықтап, басқа қандай жолдар болуы мүмкін екенін ұсынады. Әр баламаның ықтимал нәтижесін болжайды және түпнұсқадағы шешімнің көркемдік әрі идеялық маңызын түсіндіреді. Мұнда оқушы шығарманың оқиғасын өзгерту үшін емес, кейіпкер әрекетінің себебін терең түсіну үшін баламалы ойлау тәсілін қолданады.

«Дәйексөз сөйлейді» тапсырмасында мұғалім шығармадан бірнеше маңызды үзінді таңдайды. Оқушылар әр дәйексөздің кімге қатысты екенін, қандай жағдайды бейнелейтінін, кейіпкер мінезін немесе авторлық идеяны қалай ашатынын түсіндіреді. Соңында үзінділерді шығарманың жалпы мазмұнымен байланыстырып, ортақ қорытынды жасайды. Бұл әдіс мәтінге қайта оралу мәдениетін қалыптастырады және оқушыны дәлелсіз пікірден сақтайды.

Практикалық жұмыстың соңында оқушы шағын әдеби эссе, пікір жазбасы, кейіпкерге хат, балама аяқталу немесе шығарманың идеясына қатысты ауызша тұжырым ұсына алады. Жазба жұмыста «Менің пікірім», «Мәтіндегі дәлел», «Дәлелдің түсіндірмесі», «Қорытынды» құрылымын қолдану ұсынылады. Мұндай жүйе оқушының ойды ретімен жеткізуіне және әдеби талдау тілін меңгеруіне көмектеседі.

Оқушылардың сыни ойлау және әдеби интерпретация дағдыларын бағалау кезінде тек шығарманың мазмұнын қаншалықты есте сақтағанына назар аудару жеткіліксіз. Бағалау оқушының мәтінді түсіну деңгейін, талдау тереңдігін, дәлелдерді қолдануын, өз көзқарасын негіздеуін және балама пікірлерді ескеруін қамтуы қажет. Осыған байланысты бағалау өлшемдері сабақтың оқу мақсаттарына сәйкес алдын ала анықталып, оқушыларға түсінікті тілде ұсынылуы тиіс.

Бірінші өлшем – мәтінді түсіну және негізгі ақпаратты анықтау. Оқушы шығармадағы негізгі оқиғаларды, кейіпкерлерді, уақыт пен кеңістікті, негізгі мәселені дұрыс анықтай алуы керек. Бұл өлшем бастапқы түсіну деңгейін көрсетеді. Алайда мәтінді дұрыс мазмұндау әдеби интерпретацияның толық қалыптасқанын білдірмейді. Сондықтан келесі өлшемдер міндетті түрде ескерілуі қажет.

Екінші өлшем – талдау және себеп-салдарлық байланысты анықтау. Оқушы кейіпкер әрекетінің себебін түсіндіреді, оқиғалардың бір-бірімен байланысын көрсетеді, шығармадағы тартыстың даму жолын анықтайды. Мысалы, кейіпкердің белгілі бір шешім қабылдауына қандай жағдайлар әсер еткенін түсіндіріп, оның салдарын бағалайды. Жоғары деңгейдегі жауапта оқушы бір ғана себепті атамай, бірнеше фактордың өзара ықпалын қарастырады.

Үшінші өлшем – интерпретация және авторлық ұстанымды түсіндіру. Бұл өлшем бойынша оқушы шығарманың идеясын өз сөзімен ашады, көркемдік детальдардың мағынасын түсіндіреді, автордың кейіпкерге немесе оқиғаға қатынасын анықтайды. Сонымен бірге шығармадағы ашық айтылмаған ойды мәтіндік белгілер арқылы пайымдайды. Мұнда мұғалім оқушының жауабы дайын әдеби түсіндірмемен бірдей болуын талап етпейді; бастысы – ұсынылған интерпретацияның мәтінге сәйкестігі және дәлелділігі.

Төртінші өлшем – дәлелді пікір айту және мәтіндік деректерді қолдану. Оқушы өз тұжырымын шығармадан алынған дәйексөздермен, нақты эпизодтармен немесе кейіпкер әрекеттерімен негіздей алуы қажет. Дәйексөзді келтірудің өзі жеткіліксіз: оның пікірді қалай дәлелдейтінін түсіндіру маңызды. Мұғалім оқушы жауабында тұжырым, дәлел және түсіндіру бөліктерінің бар-жоғын бағалай алады.

Бесінші өлшем – пікір алуандығын қабылдау және рефлексия. Оқушы өз көзқарасын басқа пікірлермен салыстырады, қарсы уәжді тыңдайды, қажет болған жағдайда бастапқы тұжырымын қайта қарастырады. Бұл дағды сыни ойлаудың маңызды көрсеткіштерінің бірі болып саналады. Әдеби талқылауда оқушының өз пікірін өзгертуі әлсіздік емес, жаңа дәлелдерді ескере отырып ой қорытындысын жетілдіру қабілеті ретінде бағалануы керек.

Бағалау үшін төмендегі рубриканы пайдалануға болады:

Бағалау критерийі	**Жоғары деңгей**	**Орта деңгей**	**Қолдауды қажет ететін деңгей**
Мәтінді түсіну	Негізгі және қосымша ақпаратты ажыратады, маңызды детальдарды анықтайды	Негізгі мазмұнды түсінеді, кейбір детальдарды ескермейді	Оқиғалар мен кейіпкерлерді анықтауда қиналады
Талдау	Себеп-салдарлық байланысты терең түсіндіреді	Негізгі себептерді атайды, түсіндіруі толық емес	Оқиғаны мазмұндаумен шектеледі
Интерпретация	Авторлық идеяны және астарлы мағынаны мәтінге сүйеніп ашады	Негізгі идеяны анықтайды, бірақ түсіндіруі үстірт	Идеяны анықтауда немесе түсіндіруде қиналады
Дәлелдеу	Нақты дәйек келтіріп, оның пікірмен байланысын түсіндіреді	Дәйек келтіреді, бірақ байланысын толық ашпайды	Пікірін дәлелсіз білдіреді
Рефлексия	Өз көзқарасын бағалап, жаңа дәлелге сай толықтырады	Өз пікірін білдіреді, басқа көзқарасты шектеулі ескереді	Өз пікірін негіздеу және қайта қарау қиындық туғызады

Қалыптастырушы бағалауда мұғалім ауызша кері байланыс, өзін-өзі бағалау, жұптық бағалау, қысқа рефлексия және әдеби эссе сияқты құралдарды пайдалана алады. Мысалы, сабақ соңында оқушы «Мен мәтіннен қандай жаңа ой түйдім?», «Қай дәлел менің пікірімді өзгертті?», «Қандай сұраққа әлі де жауап іздеуім керек?» деген сұрақтарға жауап береді. Мұндай рефлексия оқушының өз оқу әрекетін түсінуіне көмектеседі.

Бағалау барысында оқушының жеке пікіріне емес, оның пікірді қалай негіздегеніне назар аудару маңызды. Мұғалім оқушыларды бірдей қорытындыға келуге мәжбүрлемей, мәтінге сүйенген әртүрлі интерпретацияларды талқылауға мүмкіндік беруі керек. Бұл әдебиет сабағында сенімді, ашық және интеллектуалдық тұрғыдан қолайлы орта қалыптастырады.

Қорытынды

Көркем шығармаларды талдау негізінде оқушылардың сыни ойлау және әдеби интерпретация дағдыларын қалыптастыру – қазақ тілі мен әдебиеті пәнін оқытудың маңызды бағыттарының бірі. Әдеби мәтін оқушыға тек көркем сөз үлгілерін танытып қана қоймай, адам мінезін, қоғамдық қатынастарды, тарихи құбылыстарды және өмірлік мәселелерді терең түсінуге мүмкіндік береді. Шығарманы мазмұндаудан талдауға, талдаудан интерпретацияға көшу оқушының танымдық белсенділігін арттырып, өздігінен ой қорыту қабілетін дамытады.

Зерттеу барысында көркем мәтінді талдау бірнеше өзара байланысты әрекетті қамтитыны анықталды: мәтінді түсіну, маңызды ақпаратты іріктеу, оқиғалардың себеп-салдарын анықтау, кейіпкерлердің мінезін бағалау, авторлық ұстанымды тану, көркемдік құралдардың қызметін түсіндіру және жеке қорытынды жасау. Бұл әрекеттер оқушының сыни ойлауын жүйелі дамытуға жағдай жасайды. Ал әдеби интерпретация оқырманның жеке тәжірибесін мәтін мазмұнымен байланыстырып, шығарманың көпқабатты мағынасын тануға жетелейді.

Мұғалім тәжірибесінде проблемалық сұрақтар, салыстырмалы талдау, дәйексөзбен жұмыс, пікірталас, әдеби сот, «Ойлан – жұптас – бөліс», шығармашылық интерпретация және рефлексия әдістерін мақсатты қолдану тиімді. Дегенмен әдістің нәтижелілігі оның атауымен емес, оқушыны қандай ойлау әрекетіне жетелейтінімен анықталады. Сондықтан әр тапсырма нақты оқу мақсатына сәйкес құрылып, оқушыдан мәтінге қайта оралуды, пікірін дәлелдеуді және басқа көзқарастарды саралауды талап етуі тиіс.

Оқушының әдеби талдау дағдыларын бағалау кезінде мәтінді түсіну, талдау, интерпретация, дәлелдеу және рефлексия өлшемдерін кешенді қарастыру қажет. Мұндай бағалау оқушының тек білім көлемін емес, оны қолдану және жаңа мағына қалыптастыру қабілетін де көрсетеді. Сонымен бірге қалыптастырушы бағалау мен сапалы кері байланыс оқушыға өз жетістігін түсінуге және келесі қадамын жоспарлауға көмектеседі.

Қорыта айтқанда, көркем шығарманы терең талдай алатын оқушы мәтінді саналы оқуға, өз ойын жүйелі жеткізуге, дәлелге сүйеніп пікір айтуға және өмірлік құбылыстарға жауапкершілікпен қарауға дағдыланады. Сондықтан қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімінің басты міндеті – оқушыға шығарманың дайын түсіндірмесін ұсыну емес, оның мәтінмен дербес жұмыс істеуіне, сұрақ қоюына, ізденуіне және негізделген әдеби тұжырым жасауына мүмкіндік беретін оқу ортасын қалыптастыру.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрі. Жалпы білім беру ұйымдарына арналған жалпы білім беретін пәндердің үлгілік оқу бағдарламаларын бекіту туралы. 2022 жылғы 16 қыркүйектегі № 399 бұйрық. Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі «Әділет». 2022.

2. OECD. (2023). PISA 2022 Assessment and Analytical Framework. OECD Publishing, Paris. https://doi.org/10.1787/dfe0bf9c-en

3. Rosenblatt, L. M. (1978). The Reader, the Text, the Poem: The Transactional Theory of the Literary Work. Southern Illinois University Press.

4. Building and Justifying Interpretations of Texts: A Key Practice in the English Language Arts. (2020). *Educational Testing Service Research Report*. https://doi.org/10.1002/ets2.12304

5. Bobkina, J., & Stefanova, S. Literature and critical literacy pedagogy in the EFL classroom: Towards a model of teaching critical thinking skills. *Studies in Second Language Learning and Teaching, 6*(4), 677–696. 2016. https://doi.org/10.14746/ssllt.2016.6.4.6

6. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. UNESCO, Paris. 2017.

7. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Қазақ әдебиеті және қазақ тілі пәндері бойынша қолданыстағы үлгілік оқу бағдарламалары мен оқу мақсаттары. № 399 бұйрыққа енгізілген қолданыстағы өзгерістерді ескере отырып пайдалану ұсынылады.

Досмагамбетова Салтанат Кайсеровна
Қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі
А. Байтұрсынов атындағы бастауыш гимназия
Қостанай облысы Арқалық ауданы

ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІН ОҚЫТУДА ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР МЕН ЗАМАНАУИ ТӘРБИЕЛІК БАҒДАРЛАРДЫ КІРІКТІРУ

Аңдатпа. Мақалада қазақ әдебиетін оқыту үдерісінде ұлттық құндылықтар мен заманауи тәрбиелік бағдарларды кіріктіре жүзеге асырудың ғылыми-әдістемелік негіздері қарастырылады. Қазіргі білім беру жүйесінде оқушыға әдеби білім берумен қатар, оның бойында ұлттық сана, отансүйгіштік, адамгершілік, әділдік, жауапкершілік, еңбекқорлық, ынтымақ және шығармашылық көзқарас қалыптастыру маңызды міндеттердің бірі болып табылады. Осы тұрғыдан қазақ әдебиеті пәні ұлттық рухани мұраны танытуға, тарихи жадты сақтауға, жас ұрпақтың адамгершілік ұстанымдарын дамытуға және заманауи қоғам талаптарына бейім тұлға тәрбиелеуге мүмкіндік беретін маңызды білім саласы ретінде сипатталады. Мақалада ұлттық құндылықтардың тәрбиелік әлеуеті, көркем шығармалар мазмұнын қазіргі қоғамдық бағдарлармен байланыстыра оқыту жолдары, әдеби талдау мен пікірталас әдістері, жобалық және шығармашылық тапсырмаларды ұйымдастыру ерекшеліктері талданады. Сонымен қатар «Адал азамат» біртұтас тәрбие бағдарламасындағы құндылықтарды әдеби шығармалармен сабақтастырудың практикалық үлгілері ұсынылады. Ұсынылған әдістемелік тәсілдер оқушылардың әдеби-эстетикалық талғамын, сыни ойлауын, ұлттық дүниетанымын және азаматтық жауапкершілігін дамытуға бағытталған.

Түйін сөздер: қазақ әдебиеті, ұлттық құндылықтар, заманауи тәрбие, рухани мұра, ұлттық тәрбие, «Адал азамат», отансүйгіштік, адамгершілік, әдеби талдау, тәрбиелік әлеует, азаматтық жауапкершілік, көркем шығарма.

Кіріспе

Қазіргі қоғамдағы әлеуметтік, мәдени және технологиялық өзгерістер білім беру жүйесінің алдына жаңа міндеттер қойып отыр. Бүгінгі мектеп оқушысы тек пәндік білімді меңгеріп қана қоймай, өзінің ұлттық болмысын танитын, тарихи және мәдени мұраға құрметпен қарайтын, қоғамдық ортада жауапкершілік танытатын, өзгермелі жағдайларда дұрыс шешім қабылдай алатын тұлға ретінде қалыптасуы қажет. Мұндай тұлғаны тәрбиелеу білім беру мазмұны мен тәрбие жұмысының өзара байланысын талап етеді. Әсіресе қазақ әдебиеті пәні осы міндеттерді жүзеге асыруда айрықша орын алады. Себебі әдебиет – халықтың тарихи жадын, дүниетанымын, арман-мұратын, адамгершілік өлшемдерін және өмірлік тәжірибесін көркем бейнелер арқылы жеткізетін рухани құндылықтар жүйесі.

Қазақ әдебиетінің мазмұнында ұлттың қалыптасу тарихы, елдік пен ерлік дәстүрі, туған жерге сүйіспеншілік, үлкенге құрмет, кішіге ізет, адалдық, әділдік, еңбекқорлық, бірлік пен ынтымақ сияқты маңызды ұстанымдар кеңінен көрініс тапқан. Мәселен, жыраулар поэзиясындағы елдік мәселесі, Абай шығармаларындағы адамгершілік пен білімге ұмтылу идеясы, Ыбырай Алтынсарин туындыларындағы еңбек пен ізгілік тәрбиесі, Мағжан Жұмабаев поэзиясындағы ұлттық рух, Мұхтар Әуезов шығармаларындағы адам мен қоғам қатынасы – оқушының дүниетанымын кеңейтетін мазмұндық негіздер. Бұл шығармаларды оқыту тек әдеби білімді меңгертумен шектелмей, оқушының өмірлік ұстанымдарын қалыптастыруға ықпал етеді.

Қазақстан Республикасының білім беру стандарттарында ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды білім алушы бойына дарыту, оқыту мен тәрбиенің біртұтастығын қамтамасыз ету, сыни және шығармашылық ойлауды дамыту маңызды талаптар ретінде қарастырылады. Ал 2025 жылдан бастап білім беру ұйымдарында жүзеге асырылып келе жатқан «Адал азамат» біртұтас тәрбие бағдарламасы жас ұрпақтың бойында тәуелсіздік пен отаншылдық, бірлік пен

ынтымақ, әділдік пен жауапкершілік, заң мен тәртіп, еңбекқорлық пен кәсіби біліктілік, жасампаздық пен жаңашылдық құндылықтарын қалыптастыруға бағытталған. Бұл құндылықтарды қазақ әдебиеті сабақтарының мазмұнымен байланыстыру – пәннің тәрбиелік мүмкіндігін кеңейтетін маңызды әдістемелік бағыт.

Алайда ұлттық тәрбиені жүзеге асыру көркем шығарманың мазмұнына дайын тәрбиелік ұрандарды қосумен шектелмеуі тиіс. Оқушы шығарманың идеялық мазмұнын, кейіпкерлердің әрекетін, авторлық көзқарасты, тарихи жағдайды және көркемдік ерекшеліктерді талдау арқылы белгілі бір құндылықтың мәнін өзі түсінуі қажет. Мұғалімнің міндеті – оқушыға дайын моральдық қорытынды ұсыну емес, оны мәтінге сүйене отырып ойлануға, салыстыруға, пікір білдіруге және жеке шешім жасауға бағыттау.

Мақаланың мақсаты – қазақ әдебиетін оқытуда ұлттық құндылықтар мен заманауи тәрбиелік бағдарларды кіріктірудің теориялық негіздерін ашу, тиімді әдістемелік тәсілдерді жүйелеу және мұғалім тәжірибесінде қолдануға болатын практикалық тапсырмалар ұсыну. Осы мақсат аясында ұлттық құндылықтардың әдеби білім берудегі орны, көркем шығармалардың тәрбиелік әлеуеті, «Адал азамат» бағдарламасымен сабақтастыру жолдары және оқушының құндылықтық көзқарасын бағалау ерекшеліктері қарастырылады.

1. Қазақ әдебиетін оқытудағы ұлттық құндылықтардың тәрбиелік және педагогикалық маңызы

Ұлттық құндылықтар – белгілі бір халықтың тарихи тәжірибесі, мәдениеті, дүниетанымы, тілі, салт-дәстүрі, рухани мұрасы және қоғамдық өмірінде қалыптасқан адамгершілік ұстанымдарының жиынтығы. Олар ұлттың өзіндік болмысын сақтауға, ұрпақтар сабақтастығын қамтамасыз етуге және қоғам мүшелерінің ортақ мәдени кеңістігін қалыптастыруға ықпал етеді. Ұлттық құндылықтар тек өткен дәуірдің мұрасы ретінде қарастырылмауы керек. Олар қазіргі қоғамдағы адам мінез-құлқына, азаматтық ұстанымға, әлеуметтік жауапкершілікке және мәдени қарым-қатынасқа бағыт беретін өміршең рухани бағдар болып табылады.

Қазақ әдебиеті ұлттық құндылықтарды оқушы санасына жеткізудің табиғи әрі әсерлі құралы саналады. Өйткені көркем шығармада адам өмірі, қоғамдағы қарым-қатынас, тарихи оқиғалар, отбасылық тәрбие, туған жерге сүйіспеншілік, ар-намыс, парыз, әділеттілік және адамгершілік мәселелері көркем бейнелер арқылы ашылады. Оқушы әдеби туындыны оқу барысында белгілі бір құндылық туралы құрғақ ақпарат алмайды, керісінше, сол құндылықтың адам өміріндегі көрінісін кейіпкерлердің іс-әрекеті, мінезі, таңдауы мен тағдыры арқылы қабылдайды. Бұл тәрбиелік ықпалдың эмоциялық және танымдық тұрғыдан тереңдеуіне мүмкіндік береді.

Мысалы, Абай Құнанбайұлының шығармаларын оқыту кезінде білімге ұмтылу, еңбек ету, адамгершілік, әділеттілік, ар-ұят және өзін-өзі жетілдіру мәселелерін қарастыруға болады. Ақынның қара сөздеріндегі «толық адам» идеясы оқушыны адамның ішкі дүниесі, ақыл-ойы, жүрек тазалығы және жауапкершілігі туралы ойлануға жетелейді. Мұғалім Абайдың өлеңдері мен қара сөздерін талдау барысында оқушыларға «Адамды адам ететін қандай қасиеттер?», «Білім мен еңбек адамның өмірін қалай өзгертеді?», «Ақын сынаған мінез-құлық түрлері бүгінгі қоғамда кездесе ме?» деген сұрақтар ұсына алады. Мұндай жұмыс оқушының шығарманы тарихи кезең шеңберінде ғана емес, қазіргі өмірмен байланыста түсінуіне мүмкіндік береді.

Ыбырай Алтынсарин шығармаларындағы еңбекқорлық, ізгілік, білімге құштарлық және адалдық идеялары да тәрбиелік тұрғыдан маңызды. Оның әңгімелеріндегі кейіпкерлердің іс-әрекетін талдау арқылы оқушылар адал еңбек пен жауапсыздықтың, ізгілік пен өзімшілдіктің айырмашылығын түсінеді. Ал жыраулар поэзиясы мен батырлар жырларында ел қорғау, бірлік, ерлік, туған жерге адалдық және халық алдындағы жауапкершілік мәселелері көрініс табады. Бұл шығармаларды оқыту барысында тарихи оқиғаларды таныстырумен қатар, сол

кезеңдегі қоғамдық құндылықтардың бүгінгі азаматтық міндеттермен байланысын ашу маңызды.

Ұлттық құндылықтарды оқытуда ана тілі мен сөз мәдениетінің орны ерекше. Қазақ әдебиеті оқушыға халықтың бейнелі ойлау жүйесін, шешендік дәстүрін, мақал-мәтелдерін, тұрақты тіркестерін және көркем сөз үлгілерін танытады. Мысалы, билердің шешендік сөздерін талдау кезінде әділдік, парасаттылық, сөзге тоқтау, дауды бейбіт шешу және қоғамдық келісім құндылықтарын қарастыруға болады. Оқушы шешендік сөздің мазмұнын түсініп қана қоймай, ондағы дәлелдеу тәсілдерін, ойдың құрылымын және сөздің тәрбиелік ықпалын бағалайды.

Сонымен бірге ұлттық құндылықтарды жалпыадамзаттық құндылықтарға қарсы қоюға болмайды. Қайырымдылық, әділдік, адалдық, құрмет, жауапкершілік, бейбітшілік пен ынтымақ сияқты ұстанымдар ұлттық мәдениетте де, әлемдік гуманистік дәстүрде де маңызды орын алады. Сондықтан қазақ әдебиетін оқытуда ұлттық ерекшелікті таныту мен басқа мәдениеттерге құрметпен қарауды қатар дамыту қажет. Мұндай ұстаным оқушының ұлттық болмысын нығайта отырып, мәдени әртүрлілікті түсінетін және қоғамда сыйластық орната алатын тұлға болып қалыптасуына жағдай жасайды.

Осылайша ұлттық құндылықтарды әдеби білім мазмұнына кіріктіру – оқушыға белгілі бір ұғымдарды жаттатумен шектелмейтін, оның дүниетанымын, мінез-құлқын және өмірлік бағдарын дамытуға бағытталған күрделі педагогикалық үдеріс. Бұл үдерістің нәтижелі болуы мұғалімнің көркем шығарманы терең талдатуына, оқушының жеке пікіріне құрметпен қарауына және әдеби білімді өмірлік жағдаяттармен байланыстыра алуына тәуелді.

2. «Адал азамат» біртұтас тәрбие бағдарламасының құндылықтарын қазақ әдебиеті мазмұнымен кіріктіру жолдары

Қазіргі қазақстандық білім беру жүйесінде ұлттық тәрбие мен азаматтық жауапкершілікті қалыптастыру мәселесі ерекше маңызға ие. Осы бағытта жүзеге асырылып отырған «Адал азамат» біртұтас тәрбие бағдарламасы білім алушылардың бойында қоғамға пайдалы, адал, еңбекқор, жауапкершілігі жоғары және ұлттық құндылықтарды құрметтейтін азаматтық қасиеттерді дамытуға бағытталған. Бағдарламада белгіленген алты негізгі құндылықты қазақ әдебиеті сабақтарының мазмұнымен байланыстыру пәннің тәрбиелік әлеуетін жүйелі пайдалануға мүмкіндік береді.

Бірінші құндылық – тәуелсіздік және отаншылдық. Бұл бағытты жыраулар поэзиясы, тарихи жырлар, елдік пен ерлік тақырыбындағы шығармалар арқылы жүзеге асыруға болады. Оқушылар туған жер, ел қорғау, ұлттық бірлік, тәуелсіздік идеяларының әдебиетте қалай бейнеленгенін зерттейді. Мысалы, тарихи шығармаларды талдау кезінде кейіпкерлердің ел тағдырына қатысты шешімдерін қарастыруға болады. «Кейіпкер үшін туған жердің маңызы қандай?», «Отанға қызмет ету тек ерлік көрсетумен өлшене ме?», «Қазіргі заманда отаншылдық қандай әрекеттерден көрінеді?» деген сұрақтар оқушының патриотизм туралы түсінігін тереңдетеді. Отаншылдық ұғымын тек ұран деңгейінде емес, ана тілін құрметтеу, білім алу, қоғамдық жауапкершілік таныту және ел дамуына үлес қосу тұрғысынан түсіндіру маңызды.

Екінші құндылық – бірлік және ынтымақ. Қазақ әдебиетінде ел ішіндегі татулық, ағайын арасындағы сыйластық, өзара көмек, ортақ мақсатқа жұмылу тақырыптары кеңінен кездеседі. Мұндай шығармаларды талдау кезінде кейіпкерлер арасындағы қарым-қатынас, келіспеушіліктің себептері және оны шешу жолдары қарастырылады. Оқушылар топтық талқылау барысында өзара тыңдау, ортақ пікірге келу, міндеттерді бөлісу және бірлескен шешім қабылдау дағдыларын дамытады. Әдеби шығармадағы ынтымақ идеясы сабақтың ұйымдастырылу формасында да көрініс табуы тиіс.

Үшінші құндылық – әділдік және жауапкершілік. Бұл құндылықты шешендік сөздер, Абай шығармалары, әлеуметтік мәселелерді көтеретін прозалық туындылар арқылы ашуға болады. Оқушылар кейіпкерлердің әрекеттерін әділдік, ар-ождан, уәдеге беріктік және жауапкершілік тұрғысынан бағалайды. Мысалы, шығармадағы кейіпкердің белгілі бір

шешімін талдап, оның өзіне және айналасындағы адамдарға тигізген әсерін анықтайды. Мұғалім «Әділ шешім қабылдау үшін қандай қасиеттер қажет?», «Адам өз әрекетінің салдарына жауап беруі керек пе?» деген сұрақтар арқылы пікірталас ұйымдастыра алады.

Төртінші құндылық – заң мен тәртіп. Қазақ әдебиетіндегі қоғамдық қатынастарды, билер сөзін, құқықтық және моральдық қайшылықтарды бейнелейтін шығармалар арқылы әділдік, қоғамдық келісім, тәртіп және ортақ ережелерді құрметтеу мәселелерін қарастыруға болады. Бұл бағытта оқушыға заң ұғымын тек жазалау құралы ретінде емес, қоғамдағы адамдардың құқығы мен міндетін реттейтін ортақ тәртіп жүйесі ретінде түсіндіру маңызды. Шешендік сөздердегі дауды шешу мәдениетін қазіргі қоғамдағы құқықтық мәдениетпен салыстыруға болады. Мұнда мұғалім тарихи дәуірдің ерекшелігін ескертіп, өткен кезеңдегі қоғамдық нормаларды қазіргі заңнамамен теңестірмеуі керек.

Бесінші құндылық – еңбекқорлық және кәсіби біліктілік. Ыбырай Алтынсариннің әңгімелері, Абайдың еңбек туралы ойлары, еңбек адамы бейнеленетін шығармалар осы бағытқа мазмұндық негіз бола алады. Оқушылар кейіпкерлердің еңбекке көзқарасын, табысқа жету жолындағы табандылығын, жалқаулық пен жауапсыздықтың салдарын талдайды. Бұл тақырыпты қазіргі кәсіптермен, мамандық таңдау мәселесімен және өмір бойы білім алу қажеттілігімен байланыстыруға болады. Әдеби кейіпкердің еңбекке қатынасын талдау арқылы оқушы еңбектің тек материалдық нәтиже емес, тұлғаның қалыптасуына әсер ететін маңызды құндылық екенін түсінеді.

Алтыншы құндылық – жасампаздық және жаңашылдық. Бұл бағытты әдеби шығармалардағы ізденіс, жаңалыққа ұмтылу, шығармашылық ойлау және қоғамды өзгерту идеялары арқылы жүзеге асыруға болады. Оқушылар шығарманың балама аяқталуын ұсыну, кейіпкерге жаңа шешім іздеу, әдеби подкаст әзірлеу, тарихи тұлғаның қызметін қазіргі заман тұрғысынан таныстыру сияқты тапсырмаларды орындайды. Мұндай жұмыстар ұлттық мұраға сүйене отырып, жаңа идея ұсынуға және шығармашылық қабілетті дамытуға мүмкіндік береді.

Алты құндылықты кіріктірудің тиімділігі оларды жеке-жеке ұран түрінде таныстырумен емес, көркем мәтіндегі нақты әрекеттермен, кейіпкерлердің мінезімен және авторлық идеямен байланыстыру арқылы артады. Мұғалім әр шығармаға барлық құндылықты күштеп енгізуге тырыспауы керек. Оның орнына туындының мазмұнына табиғи түрде сәйкес келетін бір немесе екі негізгі құндылықты таңдап, соларды терең талдағаны дұрыс.

3. Көркем шығармалардың тәрбиелік әлеуетін ашуда қолданылатын заманауи әдіс-тәсілдер

Қазақ әдебиеті сабақтарында ұлттық құндылықтар мен заманауи тәрбиелік бағдарларды нәтижелі кіріктіру үшін оқушының белсенді танымдық әрекетіне негізделген әдістерді қолдану қажет. Дәстүрлі сабақта мұғалім шығарманың тәрбиелік мәнін түсіндіріп, оқушылар дайын қорытындыны қабылдауы мүмкін. Ал қазіргі әдістемелік тәсілдер оқушыны мәтінді зерттеуге, кейіпкерлердің іс-әрекетін бағалауға, өз көзқарасын дәлелдеуге және өмірлік жағдаяттармен байланыс орнатуға бағыттайды. Сондықтан әдебиетті оқытуда проблемалық оқыту, жобалық жұмыс, пікірталас, салыстырмалы талдау, рөлдік ойын және рефлексия әдістерін мақсатты үйлестіру маңызды.

Проблемалық оқыту әдісі. Бұл әдістің негізінде оқушыны дайын жауабы жоқ немесе бірнеше қырынан қарастыруға болатын сұрақ арқылы ойландыру жатыр. Мысалы, Абай шығармаларын оқыту кезінде «Адамның жақсы болуы үшін білім жеткілікті ме, әлде мінез бен жауапкершілік те қажет пе?» деген проблемалық сұрақ ұсынуға болады. Оқушылар ақынның өлеңдері мен қара сөздерінен дәлел іздеп, өз пікірлерін негіздейді. Талқылау соңында білім, еңбек, ар-ұят және адамгершілік ұғымдарының өзара байланысын түсіндіреді. Мұндай жұмыс ұлттық құндылықтарды оқушының жеке дүниетанымымен байланыстырады.

Кейс әдісі. Көркем шығармадағы белгілі бір оқиға қазіргі өмірдегі жағдаятпен салыстырылады. Мысалы, кейіпкердің әділетсіздікке тап болуы, уәдесінде тұрмауы немесе өзгенің мүддесін ескермеуі туралы эпизод алынады. Оқушыларға осы жағдайға ұқсас мектеп өміріндегі немесе қоғамдық ортадағы жағдаят ұсынылады. Олар мәселенің себебін анықтап,

бірнеше шешім нұсқасын ұсынады және ең әділ шешімді дәлелдейді. Бұл әдіс әдеби шығарманың тәрбиелік мазмұнын күнделікті өмірге көшіруге көмектеседі. Сонымен бірге оқушылардың шешім қабылдау, жауапкершілік және әлеуметтік қарым-қатынас дағдылары дамиды.

Пікірталас және дебат технологиясы. Әдеби шығармадағы кейіпкер әрекеті немесе автор көтерген мәселе бойынша екі түрлі көзқарас ұсынылады. Мысалы, «Кейіпкердің мақсаты оның әрекетін ақтай ала ма?», «Жеке мүдде мен қоғамдық мүдденің қайсысы басым болуы керек?» деген тақырыптар талқыланады. Оқушылар өз пікірін мәтіндік дәлелдермен негіздеп, қарсы тараптың уәжін тыңдайды. Мұнда мұғалім пікірталастың мәдениетті өтуіне, дәлелдің мәтінге сүйенуіне және оқушылардың бір-бірінің көзқарасын құрметтеуіне назар аударуы қажет. Бұл әдіс әділдік, жауапкершілік, ынтымақ және сөз мәдениеті құндылықтарын тәжірибе арқылы меңгертуге мүмкіндік береді.

Жобалық оқыту технологиясы. Оқушылар белгілі бір әдеби немесе тәрбиелік тақырып бойынша шағын зерттеу жобасын орындайды. Мысалы, «Қазақ әдебиетіндегі туған жер бейнесі», «Абай шығармаларындағы еңбек құндылығы», «Әдеби кейіпкерлер және азаматтық жауапкершілік», «Қазақ шешендік сөздеріндегі әділдік ұстанымы» тақырыптарын таңдауға болады. Жоба барысында оқушылар көркем мәтіндерді жинақтайды, дәйексөздерді іріктейді, әдеби деректерді салыстырады, қорытынды жасап, нәтижесін таныстырады. Жоба постер, презентация, бейнеролик, подкаст немесе әдеби карта түрінде ұсынылуы мүмкін. Бұл тәсіл оқушылардың зерттеушілік, шығармашылық және цифрлық сауаттылығын дамытады.

Рөлдік ойын және сахналық интерпретация. Оқушылар шығармадағы кейіпкерлердің рөлін сомдап, белгілі бір оқиғаға қатысты шешім қабылдау жағдайын көрсетеді. Мысалы, шешендік сөздерді оқыту кезінде оқушылар билер кеңесінің отырысын ұйымдастырып, даулы мәселені шешу жолдарын ұсына алады. Әр қатысушы өз рөлінің ұстанымын мәтін мазмұнына сүйеніп қорғайды. Мұндай жұмыс кейіпкер психологиясын түсінуге, тарихи кезең ерекшелігін сезінуге және диалог жүргізу мәдениетін қалыптастыруға ықпал етеді.

Салыстырмалы талдау әдісі. Ұлттық әдебиеттегі құндылықтар басқа халықтардың әдеби шығармаларындағы ұқсас идеялармен салыстырылады. Мысалы, туған жерге сүйіспеншілік, үлкенге құрмет, адалдық немесе еңбек тақырыптарының әртүрлі туындыларда қалай бейнеленгені қарастырылады. Мұнда мақсат – бір әдебиетті екіншісінен жоғары қою емес, ұлттық ерекшелікті түсіне отырып, жалпыадамзаттық құндылықтардың ортақ сипатын анықтау.

Рефлексия әдісі. Сабақ соңында оқушы шығарма арқылы қандай ой түйгенін, өз көзқарасында қандай өзгеріс болғанын және қандай құндылықтың маңызын түсінгенін жазады. Мысалы, «Бүгінгі шығарма маған қандай ой салды?», «Кейіпкердің қай әрекеті мені ойландырды?», «Мен бұл шығармадан алған қандай тұжырымды өмірде қолдана аламын?» деген сұрақтар ұсынылады. Рефлексия оқушының әдеби білімді жеке тәжірибесімен байланыстыруына мүмкіндік береді.

Аталған әдістердің барлығы сабақтың нақты мақсатына сай таңдалуы қажет. Мұғалім әр сабақта көптеген әдісті қолдануға міндетті емес. Ең маңыздысы – оқушының көркем шығарманы саналы оқуына, құндылықтық мәселені түсінуіне және өз ойын дербес жеткізуіне жағдай жасау.

4. Ұлттық құндылықтар мен заманауи тәрбиелік бағдарларды кіріктіруге арналған практикалық тапсырмалар жүйесі

Ұлттық құндылықтарды әдебиет сабақтарына кіріктірудің нәтижелілігі мұғалім ұсынатын тапсырмалардың мазмұнына және олардың оқушыны қандай әрекетке бағыттайтынына байланысты. Егер тапсырма тек шығармадағы тәрбиелік ойды атаумен шектелсе, оқушы құндылықтың мәнін терең түсінбеуі мүмкін. Сондықтан практикалық жұмыс мәтінді түсіну, талдау, салыстыру, бағалау, шығармашылық шешім ұсыну және өмірмен байланыстыру кезеңдерінен тұруы тиіс. Төменде қазақ әдебиеті сабақтарында қолдануға болатын тапсырмалар жүйесі ұсынылады.

1-тапсырма. «Құндылықтар картасы». Оқушылар белгілі бір көркем шығарманы оқығаннан кейін ондағы негізгі құндылықтарды анықтайды. Мысалы, отаншылдық, адалдық, еңбеккорлық, әділдік, ынтымақ, жауапкершілік ұғымдарының қайсысы шығарма мазмұнында көрініс тапқанын белгілейді. Әр құндылыққа қатысты нақты эпизод немесе дәйексөз келтіреді. Кейін сол құндылықтың кейіпкер әрекетінде қалай байқалғанын түсіндіреді. Соңында құндылықтардың бір-бірімен байланысын көрсетеді. Бұл тапсырма оқушының абстрактілі ұғымдарды мәтіндік деректермен байланыстыру дағдысын дамытады.

2-тапсырма. «Кейіпкердің құндылықтық таңдауы». Мұғалім шығармадағы кейіпкер маңызды шешім қабылдайтын эпизодты таңдайды. Оқушылар кейіпкердің алдында тұрған мәселені, оның таңдауының себебін және шешімнің ықтимал салдарын талдайды. Содан кейін «Мен кейіпкердің орнында болсам, қандай шешім қабылдар едім?» деген сұраққа жауап береді. Өз шешімін шығармадағы жағдайға сүйеніп дәлелдеуі қажет. Бұл жұмыс оқушының жауапкершілік, әділдік және адамгершілік туралы жеке түсінігін қалыптастырады.

3-тапсырма. «Өткен мен бүгіннің үндестігі». Оқушылар көркем шығармада көтерілген мәселені қазіргі қоғамдағы жағдаймен салыстырады. Мысалы, шығармадағы еңбекке көзқарас, отбасылық сыйластық, қоғамдық жауапкершілік немесе туған жерге құрмет мәселелері бүгінгі өмірмен байланыстырылады. Оқушы екі кезеңнің ұқсастығы мен айырмашылығын анықтап, құндылықтың уақыт өзгерсе де сақталатын тұстарын түсіндіреді. Бұл тапсырманы орындау кезінде тарихи кезеңнің ерекшелігін ескеру міндетті. Өткен дәуірдегі оқиғаға бүгінгі қоғамдық өлшемді механикалық түрде қолдануға болмайды.

4-тапсырма. «Әдеби кейіпкерге хат». Оқушылар шығармадағы кейіпкерге хат жазады. Хатта оның әрекетіне баға беріп, қандай шешімін қолдайтынын немесе қандай әрекетін өзгертуді ұсынатынын түсіндіреді. Өз пікірін мәтіндегі нақты оқиғалармен негіздейді. Мысалы, кейіпкерге адалдық, еңбек, жауапкершілік немесе өзара құрмет туралы ойларын жеткізеді. Бұл тапсырма жазылым дағдысын дамытып қана қоймай, оқушының эмпатиясын және адам мінезін түсіну қабілетін жетілдіреді.

5-тапсырма. «Ұлттық мұра – қазіргі өмір». Оқушылар белгілі бір мақал-мәтелді, шешендік сөзді немесе әдеби шығармадағы нақыл ойды таңдайды. Оның бастапқы мағынасын түсіндіріп, қазіргі өмірде қолданылу мүмкіндігін анықтайды. Мысалы, «Еңбек етсең ерінбей, тояды қарның тіленбей» деген мақалдың еңбеккорлық пен жауапкершілікке қатысты мағынасы талданады. Оқушылар бұл ойдың қазіргі білім алу, мамандық таңдау және кәсіби даму үдерісіндегі маңызын түсіндіреді.

6-тапсырма. «Әдеби подкаст немесе бейнеталдау». Топтар белгілі бір шығармадағы құндылықтық мәселе бойынша 3–5 минуттық аудио немесе бейнематериал әзірлейді. Онда шығарманың қысқаша мазмұны, негізгі идеясы, кейіпкер әрекетіне баға және қазіргі өмірмен байланысы қамтылады. Оқушылар ақпаратты іріктейді, мәтін дайындайды, рөлдерді бөледі және дайын өнімді сынып алдында таныстырады. Бұл жұмыс цифрлық сауаттылықты, топтық ынтымақтастықты және шығармашылық қабілетті дамытады.

7-тапсырма. «Құндылыққа негізделген әдеби эссе». Оқушы «Адалдық – адамдықтың өлшемі», «Туған жерге қызмет ету неден басталады?», «Еңбек адамды қалай қалыптастырады?», «Әділдік пен жауапкершілік – азаматтық ұстанымның негізі» сияқты тақырыптардың бірін таңдап, көркем шығармаға сүйене отырып эссе жазады. Эсседе негізгі тұжырым, әдеби дәйек, түсіндіру және қорытынды болуы тиіс. Мұғалім оқушының пікірін ғана емес, мәтіндік дәлелді қолдану сапасын да бағалайды.

Практикалық тапсырмаларды ұйымдастыруда саралау тәсілін қолдану маңызды. Қолдауды қажет ететін оқушыларға дайын сұрақтар, тірек сөздер, дәйексөздер немесе сөйлем бастамалары беріледі. Орта деңгейдегі оқушыларға салыстыру және дәлелдеу тапсырмалары ұсынылады. Ал жоғары деңгейдегі оқушылар бірнеше шығарманы салыстырып, әдеби интерпретация немесе зерттеу жобасын орындай алады. Осылайша әр оқушының мүмкіндігі ескеріліп, құндылықтарды түсіну мен қолдану дағдылары біртіндеп дамиды.

5. Әдебиет сабағында құндылықтық тәрбиенің нәтижесін бағалау және мұғалімнің әдістемелік ұстанымы

Қазақ әдебиеті сабақтарында ұлттық құндылықтар мен заманауи тәрбиелік бағдарларды кіріктіру нәтижесін бағалау – педагогикалық үдерістің маңызды бөлігі. Дегенмен тәрбиелік жұмыстың нәтижесін тек оқушының белгілі бір құндылықты атап беруі немесе мұғалім күткен жауапты қайталауы арқылы анықтау дұрыс емес. Құндылықты түсіну оқушының мәтінді талдауынан, пікір білдіруінен, өз көзқарасын дәлелдеуінен, өзгелермен қарым-қатынасынан және өмірлік жағдаяттарға қатысты шешімінен байқалады. Сондықтан бағалау мазмұндық біліммен қатар, талдау, дәлелдеу, рефлексия және ынтымақтастық дағдыларын қамтуы қажет.

Бірінші бағалау бағыты – әдеби мазмұнды түсіну. Оқушы шығармадағы негізгі оқиғаларды, кейіпкерлерді, автор көтерген мәселені және туындының идеясын анықтай алуы тиіс. Мұғалім оқушының мәтінді қаншалықты дұрыс түсінгенін сұрақ-жауап, қысқаша мазмұндау, мәтіндік тапсырмалар және әдеби талдау арқылы бағалайды. Бұл кезең құндылықтық пайымдаудың мазмұндық негізін қалыптастырады.

Екінші бағыт – құндылықтарды анықтау және түсіндіру. Оқушы шығармада көрініс тапқан ұлттық немесе жалпыадамзаттық құндылықтарды атайды, олардың кейіпкерлер әрекетінде қалай байқалатынын түсіндіреді. Мысалы, адалдық құндылығын атаумен шектелмей, кейіпкердің қандай әрекеті оның адалдығын дәлелдейтінін көрсетуі қажет. Мұғалім оқушыдан нақты эпизод немесе дәйексөз келтіруді талап ете алады.

Үшінші бағыт – сыни және бағалау дағдылары. Оқушы кейіпкер әрекетіне баға береді, оқиғаның себеп-салдарын түсіндіреді, авторлық ұстанымды анықтайды және балама пікірлерді салыстырады. Бұл жерде мұғалімнің мақсаты – барлық оқушыны бірдей қорытындыға келтіру емес, олардың ойлау үдерісінің дәлелді әрі қисынды болуын қамтамасыз ету. Мысалы, оқушы кейіпкердің әрекетін қолдамауы мүмкін, бірақ өз пікірін мәтіндік деректермен негіздей алса, бұл оның сыни ойлау дағдысының қалыптасқанын көрсетеді.

Төртінші бағыт – өмірмен байланыстыру және рефлексия. Оқушы шығармада көтерілген мәселенің қазіргі қоғамдағы маңызын түсіндіреді, өз өміріндегі ұқсас жағдаяттарды пайымдайды және жеке қорытынды жасайды. Бұл ретте мұғалім оқушының жеке өмірі туралы мәліметті мәжбүрлеп сұрамауы керек. Оқушы мәселені жалпы қоғамдық немесе ойдан құрастырылған жағдаят арқылы да талдай алады.

Бесінші бағыт – ынтымақтастық және қарым-қатынас мәдениеті. Топтық жұмыс пен пікірталас барысында оқушы өзгенің сөзін тыңдай ма, қарсы пікірді құрметтей ме, ортақ шешімге үлес қоса ма деген мәселелер ескеріледі. Мұндай бағалау оқушыны мінез-құлқы үшін таңбалауға емес, нақты оқу әрекеттерін байқауға негізделуі тиіс. Мысалы, «топ мүшелерінің пікірін тыңдады», «ортақ шешім ұсынды», «өз пікірін әдепті түрде дәлелдеді» деген бақылау көрсеткіштері қолданылады.

Мұғалім бағалауда қалыптастырушы кері байланыстың мүмкіндіктерін де пайдалануы қажет. «Сенің пікірің мәтіндегі нақты эпизодпен жақсы дәлелденген», «Кейіпкер әрекетінің себебін түсіндірдің, енді оның салдарын да қарастыр», «Қарсы пікірді ескеріп, қорытындыңды толықтыр» сияқты нақты ұсыныстар оқушыға келесі оқу қадамын түсінуге көмектеседі. Өзін-өзі бағалау және өзара бағалау да оқушының оқу жауапкершілігін арттырады.

Мұғалімнің әдістемелік ұстанымы құндылықтық тәрбиені мәжбүрлеуге немесе оқушыға дайын көзқарас таңуға емес, саналы пайымдауға негізделуі тиіс. Әдеби шығармадағы кейіпкерлер мен оқиғаларды талқылау барысында әртүрлі пікірдің айтылуына мүмкіндік беріліп, оқушының жеке көзқарасы құрметтелуі керек. Сонымен бірге мұғалім тарихи және мәдени контексті дұрыс түсіндіруге, көркем мәтіннің мазмұнын бұрмаламауға және тәрбиелік идеяны шығарманың табиғи мазмұнынан шығаруға назар аударуы қажет. Осындай кәсіби ұстаным әдебиет сабағын шынайы таным мен тұлғалық дамудың ортасына айналдырады.

Қорытынды

Қазақ әдебиетін оқытуда ұлттық құндылықтар мен заманауи тәрбиелік бағдарларды кіріктіру – білім мен тәрбиенің бірлігін қамтамасыз ететін маңызды педагогикалық бағыт.

Әдеби шығарма арқылы оқушы халықтың тарихи жадын, дүниетанымын, мәдени мұрасын және адамгершілік ұстанымдарын танып қана қоймай, оларды қазіргі өмір талаптарымен байланыстыруға үйренеді. Бұл үдеріс жас ұрпақтың ұлттық болмысын сақтай отырып, қоғамда жауапкершілікпен әрекет ететін, өз көзқарасын дәлелдей алатын және өзге адамдардың құқығы мен пікірін құрметтейтін тұлға болып қалыптасуына ықпал етеді.

Мақалада қарастырылған әдістемелік бағыттар қазақ әдебиеті сабақтарында ұлттық құндылықтарды жүйелі түрде жүзеге асырудың бірнеше мүмкіндігін көрсетеді. Атап айтқанда, көркем шығармаларды мазмұндық және идеялық тұрғыдан талдау, кейіпкерлердің әрекетін бағалау, әдеби мәселелерді қазіргі өмірмен байланыстыру, проблемалық сұрақтар мен пікірталас ұйымдастыру, жобалық және шығармашылық тапсырмаларды қолдану оқушының танымдық белсенділігін арттырады. Ал «Адал азамат» біртұтас тәрбие бағдарламасындағы алты құндылықты әдеби шығармалармен табиғи байланыстыру пәннің тәрбиелік әлеуетін кеңейтеді.

Ұлттық құндылықтарды қалыптастыруда мұғалімнің рөлі ерекше. Ол оқушыға дайын моральдық қорытындыны ұсынушы ғана емес, көркем мәтінді терең түсінуге, сұрақ қоюға, пікір алмасуға және жеке тұжырым жасауға бағыт беретін ұйымдастырушы болуы тиіс. Әр шығармадағы тәрбиелік мазмұн оның көркемдік ерекшелігімен, тарихи жағдайымен және авторлық идеясымен сабақтастырыла қарастырылғанда ғана оқушы үшін мәнді болады.

Қорытындылай келе, қазақ әдебиеті пәні ұлттық мұра мен заманауи тәрбие талаптарын байланыстыратын маңызды рухани-танымдық кеңістік болып табылады. Әдебиетті осындай бағытта оқыту оқушылардың ұлттық сана-сезімін, адамгершілік мәдениетін, азаматтық жауапкершілігін, сыни ойлауын және шығармашылық қабілетін дамытуға мүмкіндік береді. Сондықтан қазақ әдебиеті мұғалімінің басты міндеті – көркем шығарманы оқыту арқылы оқушыны тек әдеби біліммен қаруландыру емес, рухани бай, ұлттық құндылықтарды құрметтейтін және заманауи қоғамда саналы әрекет ете алатын тұлға тәрбиелеу.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрі. (2022). Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта және жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы. 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрық. Қолданыстағы редакциясы. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029031

2. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрі. (2022). Жалпы білім беру ұйымдарына арналған жалпы білім беретін пәндердің үлгілік оқу бағдарламаларын бекіту туралы. 2022 жылғы 16 қыркүйектегі № 399 бұйрық. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029767

3. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. (2025). «Адал азамат» біртұтас тәрбие бағдарламасы. https://www.gov.kz/org/edu/projects/details/3558

4. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. (2025). 1 қыркүйектен бастап еліміздің барлық білім беру ұйымдарында «Адал азамат» біртұтас тәрбие бағдарламасы іске қосылады. https://www.gov.kz/org/edu/press/news/details/1035793

5. Қазақстан Республикасы Президенті. (2025). Қазақстан Республикасы ішкі саясатының негізгі қағидаттарын, құндылықтары мен бағыттарын бекіту туралы. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2500001081

6. UNESCO. (2015). Global Citizenship Education: Topics and Learning Objectives. Paris: UNESCO. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000232993

7. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. Paris: UNESCO. 2017.

8. Абай Құнанбайұлы. Қара сөздер. Алматы: әр жылдардағы басылымдар.

9. Алтынсарин, Ы. Таңдамалы шығармалары. Алматы: әр жылдардағы басылымдар.

10. Әуезов, М. Абай жолы. Роман-эпопея. Алматы: әр жылдардағы басылымдар.

11. Жұмабаев, М. Шығармалары. Алматы: әр жылдардағы басылымдар.

Аймаханов Рахымжан Ераханович
Дене тәрбиесі нұсқаушысы
«Айша» бөбекжайы
Көкшетау қаласы

АСЫҚ ОЙЫНДАРЫ – МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ҚИМЫЛ-ҚОЗҒАЛЫС БЕЛСЕНДІЛІГІН ДАМЫТУ МЕН ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРҒА БАУЛУДЫҢ ТИІМДІ ҚҰРАЛЫ

Аңдатпа. Мақалада мектепке дейінгі ұйымдарда асық ойындарын дене тәрбиесі үдерісінде қолданудың педагогикалық және әдістемелік мүмкіндіктері қарастырылады. Асық ойындары – қазақ халқының дәстүрлі мәдени мұрасының маңызды бөлігі. Оларды балабақша жағдайында балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес бейімдеп ұйымдастыру қимыл-қозғалыс белсенділігін арттыруға, ұсақ және ірі моториканы жетілдіруге, көз бен қол үйлесімділігін қалыптастыруға, кеңістікте бағдарлау және зейінді шоғырландыру дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Мақалада асық ойындарының тәрбиелік мәні, мектеп жасына дейінгі балалардың дене дамуына ықпалы, кіші, орта және ересек топтарда қолдану ерекшеліктері, дене шынықтыру ұйымдастырылған іс-әрекетіне кіріктіру жолдары және қауіпсіздік талаптары талданады. Сонымен қатар «Асықты себетке жина», «Түрлі түсті асықтар», «Асық жолымен жүр», «Нысанаға дәл тигіз», «Асықтарды ретімен орналастыр» сияқты бейімделген ойын үлгілері ұсынылады. Асық ойындарын жүйелі қолдану балалардың дене белсенділігін арттырумен қатар, ұлттық мәдениетке қызығушылығын оятуға, өзара қарым-қатынасын дамытуға және салауатты өмір салтының бастапқы дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді.

Түйін сөздер: асық ойындары, мектепке дейінгі тәрбие, дене тәрбиесі, дене шынықтыру нұсқаушысы, қимыл-қозғалыс белсенділігі, ұсақ моторика, ірі моторика, ұлттық ойындар, дене сапалары, қауіпсіздік, ұлттық құндылықтар, ойын технологиясы.

Кіріспе

Мектепке дейінгі кезең – баланың дене, психологиялық, танымдық және әлеуметтік дамуы қарқынды жүретін маңызды уақыт. Осы кезеңде қалыптасқан қимыл-қозғалыс дағдылары баланың күнделікті белсенділігіне, қоршаған ортамен қарым-қатынасына және кейінгі оқу әрекетіне негіз болады. Сондықтан балабақшадағы дене тәрбиесі жұмысы балаларды белгілі бір жаттығуларды орындатумен ғана шектелмеуі тиіс. Ол баланың қозғалысқа деген қызығушылығын арттырып, дене белсенділігін жағымды эмоциямен байланыстыратын, жас ерекшелігіне сәйкес ұйымдастырылған ойын әрекеттерін қамтуы қажет. Осындай мүмкіндіктердің бірі – қазақ халқының дәстүрлі асық ойындарын мектепке дейінгі ұйымның дене тәрбиесі жұмысына енгізу.

Асық – қазақ халқының тұрмыс-тіршілігімен тығыз байланысты ұлттық ойын құралы. Халық арасында асықтың әртүрлі ойын түрлері қалыптасып, олар балалардың бос уақытын

ұйымдастырудың, ептілікке, дәлдікке және шапшаңдыққа баулудың тәсілі болған. Дәстүрлі асық ойындары баланың нысананы көздеуіне, қол қимылын үйлестіруіне, қашықтықты шамалауына және белгілі бір ережеге сәйкес әрекет етуіне негізделеді. Бұл ерекшеліктерді мектепке дейінгі тәрбиеде тиімді пайдалануға болады. Алайда балабақшада асық ойындарын ұйымдастыру кезінде дәстүрлі ойындардың ережесін сол күйінде қайталау міндетті емес. Ең маңыздысы – олардың негізгі мазмұнын сақтай отырып, балалардың жасына, физикалық мүмкіндіктеріне және қауіпсіздік талаптарына сәйкес бейімдеу.

Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында балалардың физикалық қасиеттерін дамыту, негізгі қимыл түрлерін меңгерту, қимыл-қозғалыс тәжірибесін қалыптастыру, дене белсенділігіне қажеттілікті арттыру және ұлттық, қимылды ойындарды қолдану міндеттері белгіленген. Бұл талаптар асық ойындарын дене тәрбиесі нұсқаушысының күнделікті әдістемелік жұмысында пайдаланудың өзектілігін көрсетеді.

Асық ойындарын балабақшада қолданудың тағы бір маңызды қыры – ұлттық тәрбие. Бала ойын барысында асықтың атауларымен, оның түрлерімен, қазақ халқының дәстүрлі ойын мәдениетімен танысады. Ұлттық ойын арқылы балаларға туған халқының мұрасын құрметтеу, үлкендердің тәжірибесіне қызығушылық таныту, достарымен бірлесіп әрекет ету және ойын ережесін сақтау сияқты құндылықтар қарапайым әрі түсінікті түрде жеткізіледі. Бұл жұмыс балалардың жасына сәйкес қысқа әңгіме, көрнекілік, қимылды тапсырма және ойын түрінде ұйымдастырылғаны дұрыс.

Мақаланың мақсаты – мектепке дейінгі ұйымдағы дене тәрбиесі үдерісінде асық ойындарын қолданудың әдістемелік негіздерін анықтау және балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес тиімді ойын үлгілерін ұсыну. Осы мақсатқа жету үшін асық ойындарының педагогикалық маңызы, дене дамуына ықпалы, жас топтарына қарай ұйымдастырылуы, дене шынықтыру іс-әрекетіне кіріктіру жолдары және қауіпсіздік талаптары қарастырылады.

Асық ойындары – қазақ халқының дәстүрлі ойын мәдениетінде ерекше орын алатын ұлттық мұра. Оның мектепке дейінгі ұйымдағы маңызын тек балалардың қозғалыс белсенділігін арттырумен шектеуге болмайды. Асық ойындары арқылы бала ұлттық мәдениетпен танысады, ойын ережесін түсінеді, өз әрекетін реттеуге үйренеді және басқа балалармен қарым-қатынас орнатады. Мектепке дейінгі жаста ойын баланың негізгі әрекеттерінің бірі болғандықтан, ұлттық ойындарды тәрбие үдерісіне енгізу балалардың қызығушылығын оятатын табиғи педагогикалық тәсіл болып саналады.

Асық ойындарының алғашқы педагогикалық мүмкіндігі – баланың қоршаған ортаға қызығушылығын арттыру. Нұсқаушы балаларға асықты көрсетіп, оның қандай зат екенін, бұрынғы кезде балалардың оны қалай ойын құралы ретінде пайдаланғанын қарапайым тілмен түсіндіре алады. Мысалы, «Асық қайдан алынады?», «Асықтың түсі қандай?», «Оны қалай жинаймыз?», «Қай асық үлкен, қайсысы кіші?» деген сұрақтар арқылы балалардың байқағыштығы мен сөздік қоры дамиды. Бұл кезде ұзақ түсіндірме берудің орнына затты көрсету, ұстап көру және қарапайым әрекет орындату тиімді.

Екінші маңызды қыры – ұлттық құндылықтарды таныту. Асық ойындарын ұйымдастыру барысында балалар қазақ халқының дәстүрлі ойындары туралы алғашқы түсінік алады. Нұсқаушы «асық», «сақа», «алшы», «бүк», «шік», «тәйке» сияқты атауларды балалардың жасына қарай біртіндеп таныстыра алады. Барлық атауды бір сабақта жаттатудың қажеті жоқ. Алдымен «асық» сөзін меңгертіп, кейін ойын барысында бірнеше атауды қайталау жеткілікті. Балаларға ұлттық ойындардың бұрын да балалар арасында кең таралғанын түсіндіру арқылы мәдени мұраға деген қызығушылық қалыптастырылады.

Үшінші қыры – әлеуметтік қарым-қатынас дағдыларын жетілдіру. Топтық ойындар кезінде балалар кезек күтеді, ортақ ережеге бағынады, бір-біріне кедергі келтірмеуге тырысады және тапсырманы бірге орындайды. Мысалы, «Асықтарды себетке жина» ойынында балалар белгіленген сызыққа дейін кезекпен барып, бір асықтан алып келеді. Бұл

қарапайым әрекет балаларды кезектілікке, тәртіпке және бірлескен жұмысқа үйретеді. Нұсқаушы ойын соңында барлық қатысушының әрекетін атап өтіп, тек жылдамдықты емес, бір-біріне көмектескенін де мадақтауы керек.

Төртінші қыры – эмоциялық дамуға ықпалы. Ойын баланың қуану, таңдану, қызығу, жеңіске ұмтылу сияқты эмоцияларын табиғи түрде көрсетуіне мүмкіндік береді. Егер бала тапсырманы бірден орындай алмаса, нұсқаушы оны сынамай, әрекетті жеңілдетіп, қайта орындауға ынталандырады. Мысалы, нысанаға асықты дәл тигізе алмаған балаға жақынырақ қашықтық ұсынылады. Осылайша бала өз мүмкіндігіне сенуге және қиындықты біртіндеп жеңуге үйренеді.

Бесінші қыры – отбасылық және ұрпақаралық байланысты нығайту. Балабақшада «Ұлттық ойындар күні», «Асық – атадан қалған мұра» атты шағын іс-шаралар өткізіп, ата-аналарды қатыстыруға болады. Ата-әжелер балаларға асықтың бұрын қалай қолданылғаны туралы әңгімелеп, қарапайым ойын тәсілдерін көрсете алады. Мұндай кездесулер ұлттық дәстүрдің отбасында және балабақшада жалғасуына ықпал етеді.

С. Д. Мықтыбеков, А. Р. Советов және басқа авторлардың 2023 жылы жарияланған «Мектепке дейінгі балаларды ұлттық ойындар арқылы дене шынықтыру сабағында тәрбиелеудің мазмұны мен әдістемесі» атты ғылыми мақаласында ұлттық ойындардың балалардың қимыл-қозғалыс белсенділігі мен дене сапаларын дамытудағы орны қарастырылған. Бұл еңбектегі әдістемелік бағыт асық ойындарын да мектепке дейінгі дене тәрбиесінің мазмұнына бейімдеп енгізудің маңызын негіздеуге мүмкіндік береді.

Мектепке дейінгі жаста баланың дене дамуы әртүрлі қозғалыстарды орындау, заттармен әрекеттесу және қоршаған кеңістікте бағдарлау арқылы жүзеге асады. Асық ойындары осы әрекеттерді қызықты ойын жағдайында ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Ойын барысында бала жүреді, еңкейеді, отырады, тұрады, затты алады, белгілі бір орынға апарады, домалатады немесе нысанаға бағыттайды. Мұндай қимылдар дене шынықтыру іс-әрекетінде қолданылатын негізгі қозғалыс түрлерін бекітуге көмектеседі. Дегенмен асық ойындары дене тәрбиесінің барлық міндетін жеке өзі шешпейді, сондықтан олар жүру, жүгіру, секіру, тепе-теңдік сақтау және жалпы дамыту жаттығуларымен бірге қолданылуы қажет.

Бірінші бағыт – қолдың ұсақ моторикасын дамыту. Асықты саусақпен ұстау, бір орыннан екінші орынға ауыстыру, түстеріне қарай бөлу және белгілі бір ыдысқа салу кезінде саусақтардың икемділігі мен дәлдігі жаттығады. Әсіресе ересек және мектепалды топтарда мұндай тапсырмаларды қарапайым деңгейден күрделірек деңгейге қарай ұйымдастыруға болады. Мысалы, алдымен балалар бір асықты алып себетке салады, кейін екі түсті асықты жеке ыдыстарға бөледі. Бұл тапсырмалар ойынның қозғалыс мақсатын сақтай отырып, қолдың ұсақ қимылдарын белсендіреді.

Екінші бағыт – көз бен қол қозғалысының үйлесімділігін жетілдіру. «Нысанаға жеткіз» ойынында бала жұмсақ немесе ірі қауіпсіз асық бейнесіндегі затты белгіленген шеңберге домалатады. Ол нысананың орналасуын байқап, затты қажетті бағытқа жіберуге тырысады. Бастапқыда нысана жақын орналасады, кейін балалардың дағдысына қарай қашықтық біртіндеп ұлғайтылады. Мұнда нәтиженің дәлдігі ғана емес, баланың затты бағыттап жіберуге жасаған әрекеті де бағаланады.

Үшінші бағыт – кеңістікте бағдарлау және тепе-теңдік сақтау. «Асық жолы» ойынында еденге қауіпсіз бағытта түрлі түсті белгілер немесе ірі ойын асықтары орналастырылады. Балалар белгіленген жолмен жүріп, асық орналасқан жерге тоқтайды, еңкейіп оны алады да, келесі белгіге қарай қозғалады. Бұл ойын кезінде бала алға, оңға, солға бағытталуды, арақашықтықты шамалауды және дене қалпын сақтауды үйренеді. Тепе-теңдік сақтау жаттығуларын енгізгенде жолдың тайғақ болмауы және балалардың бір-біріне соқтығыспауы ескеріледі.

Төртінші бағыт – жалпы қимыл белсенділігін арттыру. «Асықты жинап әкел» ойынында балалар белгіленген сызықтан бастап ойын алаңындағы ірі асықтарды жинап, себетке жеткізеді. Ойынға жүру, жеңіл жүгіру, еңкею және қайта тұру әрекеттері енгізіледі. Қозғалыс

қарқыны баланың жасына және физикалық дайындығына сәйкес реттеледі. Кіші топта балаларға асықты жақын жерден алып келу ұсынылса, ересек топта бағыт ауыстыру немесе бірнеше белгі арқылы өту тапсырмасы берілуі мүмкін.

Бесінші бағыт – қимыл дәлдігі мен күшті реттеу. «Асықты домалат» ойынында бала жұмсақ ойын құралын белгіленген сызықтан асырып жібермей, нысанаға қарай домалатуға тырысады. Мұнда баланың қозғалыс күшін мөлшерлеуі және қол қимылын басқаруы маңызды. Нұсқаушы әр баланың орындау тәсілін бақылап, қажет болған жағдайда қолдың орналасуын көрсетеді. Бұл әрекетті бірнеше рет қайталау арқылы бала өз қозғалысын біртіндеп реттеуге дағдыланады.

Алтыншы бағыт – **қозғалысқа деген жағымды ынтаны қалыптастыру**. Асық ойындары балаларға қызықты болған жағдайда олар дене жаттығуларына белсенді қатысуға бейімделеді. Бірақ барлық баланың қимыл мүмкіндігі бірдей емес. Сондықтан тапсырманы орындау жылдамдығы үшін балаларды бір-бірімен салыстыру дұрыс болмайды. Әр баланың жеке жетістігі, қозғалысты дұрыс орындауға талпынысы және ойынға қатысу белсенділігі ескерілуі қажет.

Осылайша асық ойындары ұсақ моторика, көз-қол үйлесімділігі, кеңістікте бағдарлау, дене тепе-теңдігі және жалпы қозғалыс белсенділігі сияқты бірнеше бағытты қамтиды. Оларды дене шынықтыру нұсқаушысы жүйелі әрі мақсатты түрде ұйымдастырған жағдайда балалардың қимыл-қозғалыс тәжірибесін байытуға болады.

Асық ойындарын балабақшада ұйымдастырудың басты шарты – балалардың жас және жеке ерекшеліктерін ескеру. Бір ойынның барлық топқа бірдей тәсілмен ұсынылуы тиімді нәтиже бермеуі мүмкін. Кіші топтағы бала затты ұстау, алып жүру және қарапайым бағытта қозғалу әрекеттерін енді меңгеріп жатса, ересек топтағы балалар бірнеше қимылды ретімен орындап, ойын ережесін түсіне алады. Сондықтан дене тәрбиесі нұсқаушысы ойынның мақсатын сақтай отырып, тапсырманың күрделілігін, қозғалыс қарқынын, құралдардың көлемін және ойын уақытын жас ерекшелігіне қарай өзгертуі қажет.

Кіші топта асық ойындары қарапайым сенсорлық және қозғалыс тапсырмалары түрінде ұйымдастырылады. Бұл жаста балаларға асықтың түсін, көлемін және пішінін ажыратуға бағытталған әрекеттер ұсынылады. Мысалы, «Қызыл асықты тап», «Асықты себетке сал», «Асықты домалат» ойындары қолданылады. Бала бір затты алып, белгіленген орынға жеткізеді немесе үлкен жұмсақ ойын құралын қысқа қашықтыққа домалатады. Тапсырма бір немесе екі қарапайым әрекеттен тұруы керек. Нұсқаушы қозғалысты өзі көрсетіп, балалармен бірге орындағаны дұрыс. Бұл топта ұсақ, қатты асықтарды қолданбай, көлемі үлкен, жұмсақ, қауіпсіз баламаларды пайдаланған жөн.

Ортаңғы топта ойынның мазмұны біршама күрделенеді. Балалар түстерді ажыратып қана қоймай, белгілі бір белгі бойынша топтастыруға, затты нысанаға бағыттауға және қозғалысты бірнеше кезеңмен орындауға үйренеді. Мысалы, «Асықтарды түсіне қарай жина» ойынында балалар қызыл және сары түсті ірі ойын асықтарын екі себетке бөледі. «Асықты нысанаға домалат» ойынында бала белгіленген сызықтан затты шеңберге қарай бағыттайды. «Асық жолымен жүр» тапсырмасында балалар белгілер арасымен жүріп, қажетті жерден асықты алып, себетке салады. Бұл жаста ойын ережесін қысқа сөйлемдермен түсіндіру және әрекетті қайталап көрсету маңызды.

Ересек топта балаларға дәлдік, бағытты таңдау және қарапайым жарыс элементтері бар тапсырмалар беруге болады. Мысалы, «Кім асықты шеңберге дәл жеткізеді?», «Асықтарды ретімен жина», «Белгіге дейін барып, асықты алып кел» ойындары ұйымдастырылады. Дәстүрлі асық ату ойынының кейбір элементтерін қауіпсіз бейімдеуге болады: балалар нақты сақаны қатты сермеп атпай, жұмсақ құралды белгіленген сызықтан нысанаға қарай домалатады. Негізгі мақсат – мергендікке ұқсас дәл бағыттау әрекетін үйрету, ал дәстүрлі ойын ережесін толық меңгерту міндетті емес.

Мектепалды топта балалардың ойын ережесін түсіну, бірнеше әрекетті ретімен орындау және шағын топпен жұмыс істеу қабілеттерін дамытуға бағытталған тапсырмалар тиімді.

Мысалы, балалар алдымен белгіленген бағытпен жүреді, кейін асықты алып, түстеріне қарай бөледі, соңында себетке орналастырады. Сонымен қатар асыққа қатысты ұлттық атауларды таныстырып, «алшы», «бүк», «шік», «тәйке» қалыптарын көрнекілік арқылы көрсетуге болады. Нақты асықпен таныстыру жұмысы тек қауіпсіз жағдайда және нұсқаушының тікелей бақылауымен өткізіледі.

Ойындарды ұйымдастыруда көрсету, түсіндіру, қайталау, мадақтау және жеке қолдау әдістері қолданылады. Алдымен нұсқаушы тапсырманы өзі көрсетеді, содан кейін балалармен бірге орындайды. Кейін балалар оны жеке немесе шағын топпен қайталайды. Қиындық туындаған жағдайда тапсырма жеңілдетіліп, арақашықтық қысқартылады немесе нысана үлкейтіледі. Қимылдарды бірден күрделендірмей, балалардың меңгеру қарқынына қарай өзгерту қажет.

Дене тәрбиесі нұсқаушысы ойын барысында балалардың барлығын қамтуға ұмтылуы керек. Қимыл белсенділігі төмен немесе ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға балама тапсырма ұсынылады. Мысалы, затты домалату қашықтығын қысқарту, нысананы үлкейту, қозғалысты отырып орындау немесе тәрбиешімен жұптасып әрекет етуге мүмкіндік беру қарастырылады. Осылайша асық ойындары әр баланың мүмкіндігіне сай бейімделген, қолжетімді және жағымды дене тәрбиесі құралына айналады.

Асық ойындарын балабақшадағы дене тәрбиесі жұмысына енгізу үшін оларды ұйымдастырылған іс-әрекетпен ғана шектемей, күн тәртібінің әртүрлі кезеңдерінде қолдану маңызды. Дене шынықтыру нұсқаушысы ойындарды таңертеңгі жаттығуға, негізгі ұйымдастырылған іс-әрекетке, серуенге, қимылды үзілістерге және спорттық-сауықтыру шараларына кіріктіре алады. Мұндай жүйелілік балалардың ұлттық ойындарға қызығушылығын сақтап, қозғалыс дағдыларын әртүрлі жағдайда қайталауға мүмкіндік береді.

Таңертеңгі жаттығуда асық бейнесіндегі ірі, жұмсақ құралдарды қолдануға болады. Мысалы, балалар құралды екі қолымен ұстап жоғары көтереді, алға созады, оңға және солға бұрылады, тізесін сәл бүгіп, қайта түзеледі. Мұндай жаттығулар жалпы дамыту жаттығуларының мазмұнын түрлендіреді. Құралды қолдану кезінде балалардың қозғалыс амплитудасы жасына сай болуы керек. Жаттығуларды музыкамен немесе ұлттық әуеннің сүйемелдеуімен орындау балалардың көңіл күйін көтеріп, әрекетке ынтасын арттырады.

Дене шынықтыру ұйымдастырылған іс-әрекетінде асық ойындарын сабақтың негізгі бөліміне енгізуге болады. Мысалы, негізгі қимылдарды бекітуге арналған «Асықты жеткіз» эстафетасында балалар белгіленген сызыққа дейін жүріп немесе жеңіл жүгіріп барып, ірі ойын асығын алып, себетке салады. «Асық жолы» тапсырмасында балалар бағыттаушы белгілер арасымен қозғалады. «Нысанаға домалат» ойынында жұмсақ құралды белгіленген шеңберге жеткізу көзделеді. Бұл ойындар жүру, жүгіру, еңкею, затты алу және бағытталған қозғалыс сияқты негізгі әрекеттерді бекітуге мүмкіндік береді.

Серуен кезінде асық ойындарын таза ауадағы қозғалыс белсенділігін арттыру үшін қолдануға болады. Алаңның тегіс әрі қауіпсіз бөлігі таңдалып, ойын құралдары алдын ала орналастырылады. «Асықты жина», «Түсті асықты тап», «Асықты белгіге жеткіз» ойындары қысқа уақытқа ұйымдастырылады. Серуен барысында балалардың ауа райына сай киінуі, ойын алаңының жағдайы және қозғалыс қарқыны ескеріледі. Құралдар шашылып қалмауы үшін ойын аяқталған соң балалар оларды арнайы қорапқа жинауға қатысады.

Күннің екінші жартысында асық ойындарын жеке немесе шағын топтық әрекет түрінде өткізуге болады. Бұл уақытта балаларға тыныш әрі қозғалысы шамалы тапсырмалар да ұсынылады. Мысалы, асықтарды түсіне қарай бөлу, үлкен және кіші ойын құралдарын салыстыру, асық суреттерін сәйкестендіру сияқты әрекеттер ұйымдастырылады. Мұндай тапсырмалар дене белсенділігімен қатар сенсорлық қабылдау мен танымдық қызығушылықты қолдайды.

Спорттық мерекелер мен ұлттық ойындар күнінде асық ойындары балалардың ата-аналарымен және басқа топтармен бірлескен әрекетіне негіз бола алады. «Асық әлеміне саяхат», «Ұлттық ойын – ұрпақ мұрасы», «Көңілді асықтар» атты шағын іс-шаралар өткізуге

болады. Мұндай шараларда балаларға күрделі жарыс талаптарын қоймай, барлығына қолжетімді тапсырмалар ұсынылады. Мысалы, асықты себетке жеткізу, түстерді ажырату немесе нысанаға домалату сияқты әрекеттер орындалады.

Пәнаралық кіріктіру де маңызды. Тәрбиеші асықтың түсін, көлемін, санын таныстыру арқылы математика негіздерімен байланыстыра алады. Сөйлеуді дамытуда асық атаулары мен ойын әрекеттерін сипаттайтын сөздер қолданылады. Музыкамен кіріктіру кезінде балалар ұлттық әуенмен қозғалып, белгі берілгенде белгілі бір әрекетті орындайды. Көркем шығармашылықта асық бейнесін қағазға салу немесе ұлттық оюлармен безендіру жұмыстары жүргізіледі. Бұл әрекеттер дене тәрбиесі нұсқаушысы мен топ тәрбиешісінің өзара жоспарлауын қажет етеді.

Асық ойындарын күн тәртібіне енгізгенде олардың ұзақтығын балалардың шаршау деңгейіне қарай реттеу керек. Қозғалыс ойындарының арасында тыныс алуын қалпына келтіретін баяу әрекеттер мен қысқа демалыс ұйымдастырылады. Ең бастысы – ойынның мазмұны балаларға түсінікті, әрекеті қолжетімді және жағымды болуы. Осындай жүйелі жұмыс асық ойындарын балабақшадағы дене тәрбиесінің мазмұнды бөлігіне айналдырады.

Мектепке дейінгі ұйымдағы дене тәрбиесі жұмысының негізгі талаптарының бірі – балалардың өмірі мен денсаулығын қорғау. Асық ойындарын ұйымдастыру кезінде қауіпсіздік мәселесіне ерекше назар аудару қажет, себебі дәстүрлі асық көлемі жағынан шағын және қатты болады. Әсіресе ерте жастағы балалар оны ауызға салуы немесе байқамай жұтып қоюы мүмкін. Сондықтан үш жасқа дейінгі балалармен жұмыс кезінде нақты ұсақ асықты қолданбай, оның орнына көлемі үлкен, жұмсақ, бөлшектенбейтін және ауызға салып жұтуға келмейтін арнайы ойын құралдарын пайдаланған дұрыс. Қауіпсіздікке қатысты бұл талап ойынның тәрбиелік мақсатын шектемейді, керісінше оны баланың жасына сай дұрыс ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

Бірінші қауіпсіздік талабы – ойын құралдарын алдын ала тексеру. Қолданылатын асықтар немесе олардың баламалары таза, бүтін, өткір қырсыз және баланың жасына сәйкес болуы керек. Жарылған, сынған, ұсақ бөлшегі ажырайтын немесе бояуы оңай кететін құралдарды пайдалануға болмайды. Егер нақты асықтар көрсетілім үшін қолданылса, оларды балалардың өздігінен алып ойнауына бермей, нұсқаушының бақылауымен таныстырған жөн. Ойын құралдары арнайы жабық қорапта сақталып, сабақ соңында түгел жиналады.

Екінші талап – ойын кеңістігін ұйымдастыру. Ойын өтетін орын тегіс, құрғақ, тайғақ емес және бөгде заттардан таза болуы қажет. Балалар бір-біріне соқтығыспайтындай арақашықтық сақталады. Нысанаға бағытталған ойындарда балалардың кезегі нақты белгіленеді. Бір бала әрекет орындап жатқанда қалғандары белгіленген орында күтеді. Асықты немесе ойын құралын бір-біріне қарай лақтыруға, қарсыласына бағыттауға және рұқсатсыз ойын алаңына кіруге болмайтыны түсіндіріледі.

Үшінші талап – қозғалыс жүктемесін реттеу. Мектепке дейінгі балалардың шаршау деңгейі мен физикалық мүмкіндігі әртүрлі болады. Сондықтан ойынның ұзақтығы, қайталану саны және қозғалыс қарқыны жас ерекшелігіне қарай белгіленеді. Қатты шаршаған, өзін жайсыз сезінген немесе қозғалысқа уақытша қатыса алмайтын балаға демалуға мүмкіндік беріледі. Нұсқаушы балалардың тыныс алуын, сыртқы қалпын, көңіл күйін және белсенділігін бақылап отырады.

Төртінші талап – инклюзивті және жеке тәсіл. Барлық баланың қозғалыс мүмкіндігі бірдей бола бермейді. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар тәрбиеленушілер үшін тапсырманың қашықтығын, құралдың көлемін, қозғалыс бағытын немесе орындау тәсілін бейімдеу қажет. Мысалы, бала асықты тұрып домалатудың орнына отырып домалата алады немесе нысанаға дейінгі арақашықтық қысқартылады. Мұндай бейімдеу баланы ортақ ойыннан шеттетпей, оның белсенді қатысуына мүмкіндік береді.

Балалардың даму нәтижесін бақылау кезінде тек ойын жеңімпазын анықтау жеткіліксіз. Дене тәрбиесі нұсқаушысы әр баланың жеке ілгерілеуін бірнеше көрсеткіш бойынша бақылай алады: затты дұрыс ұстауы, белгіленген бағытта қозғала алуы, еңкею және қайта тұру

әрекеттерін орындауы, нысанаға бағыттау дәлдігі, тепе-теңдік сақтауы, ойын ережесін түсінуі және басқа балалармен бірлесіп әрекет етуі. Бақылау нәтижелері баланың бастапқы мүмкіндігімен салыстырылып, жеке даму динамикасын анықтауға пайдаланылады.

Мысалы, «Асықты себетке жина» ойынында нұсқаушы баланың затты қауіпсіз ұстауын, белгіленген орынға дейін қозғалуын және себетке дұрыс орналастыруын бақылайды. «Асық жолы» ойынында бағытты сақтау, кедергілерден қауіпсіз өту және тепе-теңдік сақтау дағдылары назарға алынады. «Нысанаға домалат» ойынында баланың қол қимылын үйлестіруі мен қозғалыс күшін реттеуі бақыланады. Нәтижені бағалауда баланың әрекетке талпынысы мен жеке жетістігі міндетті түрде ескеріледі.

Күтілетін нәтижелер ретінде балалардың ұлттық ойындарға қызығушылығының артуын, қарапайым қимылдарды сенімді орындауын, қолдың ұсақ моторикасы мен көз-қол үйлесімділігін жаттықтыруын, кеңістікте бағдарлау дағдыларын жетілдіруін, ойын ережесін сақтауға және топпен әрекет етуге дағдылануын атауға болады. Бұл нәтижелерді ғылыми дәлелденген өзгеріс ретінде көрсету үшін арнайы педагогикалық бақылау мен салыстырмалы бағалау жүргізілуі керек. Сондықтан нұсқаушы асық ойындарын жүйелі жоспарлап, әр баланың даму ерекшелігін ескере отырып қолданғаны жөн.

Қорытынды

Асық ойындары – мектепке дейінгі ұйымдағы дене тәрбиесі жұмысын ұлттық мазмұнмен байытып, балалардың қозғалыс белсенділігін арттыруға мүмкіндік беретін тиімді педагогикалық құрал. Олардың ерекшелігі – қарапайым ойын әрекеттері арқылы дене дамуы, танымдық қызығушылық, әлеуметтік қарым-қатынас және ұлттық құндылықтармен танысу міндеттерін өзара байланыстыра алуында. Асықты ұстау, жинау, түстеріне қарай бөлу, домалату және нысанаға бағыттау сияқты бейімделген тапсырмалар балалардың ұсақ моторикасын, көз бен қол үйлесімділігін, кеңістікте бағдарлауын және қозғалыс дәлдігін жаттықтыруға мүмкіндік береді.

Дене тәрбиесі нұсқаушысы асық ойындарын ұйымдастырғанда дәстүрлі ойындардың мазмұнын сақтай отырып, оларды мектепке дейінгі жастағы балалардың мүмкіндіктеріне бейімдеуі қажет. Кіші топта қарапайым сенсорлық және қозғалыс тапсырмалары, ортаңғы топта түстерді ажырату мен бағытталған әрекеттер, ересек және мектепалды топтарда нысанаға бағыттау, бірнеше қимылды ретімен орындау және топтық ойындар қолданылуы мүмкін. Әрбір тапсырманың күрделілігі баланың жеке даму деңгейіне қарай өзгертіледі.

Асық ойындарын тек ұйымдастырылған дене шынықтыру іс-әрекетінде ғана емес, таңертеңгі жаттығуда, серуен кезінде, күннің екінші жартысында және ұлттық ойындарға арналған мерекелік шараларда да пайдалануға болады. Бұл үшін дене тәрбиесі нұсқаушысы мен топ тәрбиешісінің бірлескен жұмысы маңызды. Ойындардың мазмұнын басқа білім беру бағыттарымен кіріктіру арқылы балалардың ұлттық мұра туралы түсінігі кеңейеді.

Сонымен қатар қауіпсіздік мәселесі ешқашан назардан тыс қалмауы тиіс. Әсіресе үш жасқа дейінгі балаларға нақты ұсақ асықтарды бермей, ірі әрі жұмсақ баламаларды пайдалану қажет. Ойын алаңының қауіпсіздігі, құралдардың бүтіндігі, қозғалыс қарқыны және әр баланың жеке мүмкіндігі үнемі бақылауда болуы керек.

Қорыта айтқанда, асық ойындарын мектепке дейінгі ұйымның дене тәрбиесі жұмысына жүйелі енгізу ұлттық мәдениетті танытуға, балалардың қимыл-қозғалыс тәжірибесін байытуға және ойын арқылы салауатты өмір салтының бастапқы дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді. Ұлттық ойынның тәрбиелік құндылығы баланың оны қызығушылықпен қабылдап, қауіпсіз ортада белсенді әрекет етуі арқылы жүзеге асады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрі. (2022). Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы. 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрық. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2022 жылғы 5 тамызда № 29031 болып тіркелген. Қолданыстағы редакциясы.

2. Мықтыбеков, С. Д., Советов, А. Р., Калиев, С. С., Икрашев, С. Т. Мектепке дейінгі балаларды ұлттық ойындар арқылы дене шынықтыру сабағында тәрбиелеудің мазмұны мен әдістемесі. Қазіргі замандағы дене шынықтыру мен спорттың өзекті мәселелері. 212–217-бб. Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті. 2023.

3. Кабей, Ж. Тәрбиелеу-білім беру процесінде асық ойындары арқылы балалардың қызығушылығын арттыру. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту саласына арналған әдістемелік мақала. 2025.

4. UNESCO. International Charter of Physical Education, Physical Activity and Sport. Paris: UNESCO. 2015.

5. UNESCO. Traditional Sports and Games. Дәстүрлі спорт пен ойындарды сақтау жөніндегі ресми материал. https://www.unesco.org/en/sport-and-anti-doping/traditional-sports-and-games

6. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасы. Қолданыстағы нормативтік редакциясы.

Журналдың құрылтайшысы және иесі:
«АЙТУҒАНОВА» жеке кәсіпкерлігіне қарасты «ULAGAT» ғылыми-әдістемелік орталығы.

Учредитель и собственник журнала:
Научно-методический центр «ULAGAT», относящийся к индивидуальному предпринимателю «АЙТУҒАНОВА».

Журнал 2023 жылдың желтоқсан айынан бастап жарық көруде.
Басылым 1 айда 4 рет шығады.
Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және Қоғамдық даму министрлігінің Ақпарат комитеті 2023 жылғы 22 қыркүйектегі Мерзімді баспасөз басылымын, ақпараттық агенттікті және желілік басылымды есепке қоюы туралы куәлігі № KZ44VPY00078195 берілген.

Журнал издается с декабря 2023 года.
Периодичность выпуска — 4 раза в месяц.
Журнал выдан комитетом информации Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан № KZ44VPY00078195 о постановке на учет периодического печатного издания, информационного агентства и сетевого издания от 22 сентября 2023 года.

Құрметті оқырмандар мен авторлар!
Журналда жарияланған материалдар редакцияның көзқарасын білдірмейді. Фактілер мен мәліметтердің анықтығына, сондай-ақ стилистикалық қателерге авторлар жауапты. Журналға шыққан материалдарды редакцияның келісімінсіз көшіріп басуға болмайды. Редакция материалдарды қабылдамауға құқылы.

Уважаемые читатели и авторы!
Опубликованные в журнале материалы не отражают точку зрения редакции. Ответственность за достоверность фактов и сведений в публикациях, а также за стилистические ошибки несут авторы. Перепечатка материалов, опубликованных в журнале, допускается только с согласия редакции. Редакция оставляет за собой право отклонять материалы.

Мекенжайы:
100012, Қарағанды қ.,
Н. Назарбаев даңғ., 19.
E-mail: kemengerustaz.kz@mail.ru
Инстаграм: kemengerustaz.kz
Сайт: kemenger-ustaz.kz
WhatsApp +77009700098
+77711812303
Басуға 9.11.2026 ж. қол қойылды.

Пішім 60*90 1/8
ш.б.т. - 26. RISO басылым.
Таралымы - 50 дана.

«BAYANDY» жеке кәсіпкерлігіне қарасты «KEMENGER» ғылыми-әдістемелік орталығының полиграфиялық қызметтер бөлімінде басылып шығарылды.

Наш адрес:
100012, г. Караганда,
пр. Н. Назарбаева, 19.
E-mail: kemengerustaz.kz@mail.ru
Инстаграм: kemengerustaz.kz
Сайт: kemenger-ustaz.kz
WhatsApp +77009700098
+77711812303
Подписано в печать 9.11.2026 г.

Формат 60*90 1/8
усл.печ.л. - 26. Печать RISO.
Тираж - 50 экз.

Отпечатано в полиграфическом отделе НМЦ «KEMENGER» ИП «АЙТУҒАНОВА».

ULAĠATTY USTAZ JOLY

Ахмет Байтұрсынов

Ыбырай Алтынсарин

Ұстаз – ұлттың шамшырағы

Мектептің жүрегі – ұстаз. Ұстаз біліммен ғана емес, жүрек жылуымен, мейірімімен, ұстанымымен шәкіртке жол сілтейді. Шын мәнінде, қандай мұғалім болса – болашақ та сондай.

Ұстаздың әр сөзі, әр қадамы – баланың болашағына жазылған тағдыр іспетті. Сондықтан да ең басты байлық – білімді, жан-жақты, әдістемені терең меңгерген, әр баланың жүрегіне жол таба алатын мұғалім.

Жақсы мұғалім – жай ғана маман емес, ол – тәрбиелеуші, шабыттандырушы, бағыт беруші. Ұстаз – уақыттан озып жүретін адам. Оның бүгін еккен дәні – ел ертеңінің жемісі.

QR-кодты сканерлеу арқылы бізбен тікелей байланысқа шыға аласыз.
Вы можете связаться с нами напрямую, отсканировав QR-код.